

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

HETEDIK ÉVFOLYAM.

NEGYEDIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1897.

TARTALOM.

	Lap
Az első magyar irodalomtörténetirő. (IV. és bef. közl.) <i>Dr. Badics Ferencz</i> ...	385
Krónikáink és a nemzeti hagyomány. II. és bef. közl. <i>Thury József</i>	398
Gyöngyösi István életrajzi adatainak s származásának megállapítása. <i>Nagy Iván</i> ...	424

Adattár :

Döbrentei Gábor levele Bolyai Farkashoz. <i>Koncz József</i>	449
Adatok Listi László életéhez. (II. és bef. közl.) <i>Dr. Komáromy András</i>	451
Fábián Gábor levelei Édes Alberthez. (VI. és bef. közl.) <i>Lévay József</i>	470
Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz. (X. közl.) <i>Dr. Récsy Viktor</i>	474
Tompának egy fiatalkori verse. <i>Hellebrant Árpád</i>	489

Ismertetések, bírálatok :

Régi Magyar könyvtár. Szerk. <i>Heinrich Gusztáv</i> 1—4. köt.	492
Ad vocem. Sz. <i>Á.</i>	494

Irodalomtörténeti Repertorium. <i>Hellebrant Árpádtól</i>	496
---	-----

Név és tárgymutató	VII
---------------------------	-----

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : *Halas*.

AZ ELSŐ MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETIRŐ.¹

— Pápay Sámuel élete és irodalmi működése. —

— Negyedik és befejező közlemény. —

III.

Pápayt munkája befejezésében nemcsak a Horvát kritikája miatt érzett kedvetlenség gátolta; egyelőre ideje sem volt hozzá. »Az insurgens világ is sok időmet, kedvet elveszi a literatúra gyarapításától« — írja Kazinczynak 1809. ápr. 20-án.¹ Ekkor már fegyvercsörgéstől hangzott az egész ország, katonaaállításal, a nemesi fölkelés szervezésével bajlódott minden megye. Kazinczy Zemplénben, Pápay Veszprémben tagja az állandó-bizottságnak s hetekig vesződik, míg a megyei nemességet összeírják, a megyére kivetett ezer gyalog és 700 lovas katonát mustrára eresztik és fölszerelik.

De ez csak bevezetése volt a későbbi nagy drámának, mely Pápa és Győr körül játszódott le. A világbíró Napoleon közeledtekor minő közromlásra számítottak nálunk, eléggé kitűnik az akkori általános végrendelkezésből; az udvar nagy sietve Budára költözködik, kincseit még tovább, a határszélekre küldi, a minek a híre rémítő előjelül tűnt fel; Kazinczy Zemplénben, Vitkovics Pesten, Szemere Péczelen, kiki a maga családjá s baráti körében úgy intézkedik s búcsúzik, mint a mikor ma nem lehet tudni, mit hoz a holnap.

Pápaynak volt alkalma színről-színre látni a rettegve várt francia hadsereget. A réntület annál nagyobb volt, hogy a veszedelem, ha nem is váratlanul, de hirtelenül lepte meg Pápát s ott tanyázó seregünket. Mint Pápay Kazinczyhoz intézett levelében részletesen leírja, János főherczeg és tisztjei június 12-én oda érkeve,

¹ Pápay lev. Kazinczyhoz 1809. ápr. 20. (Innét valók a köv. sorok adatai is.) Kczy Lev. VI. köt.

azzal biztatták a lakosságot, hogy még egy pár napig eltart, míg ellenséget látnak; és — alig volt idejük az ebéd elköltésére: »lárma esett: itt az ellenség! — ágyúink megdördültek a város alatt, katonacsoportjaink siettek ki a városból Győr felé s az ellenség tüzes csatázás közben fél óra alatt Pápa piacznán termett.«¹ Pápay lakása a piacon lévén, ablakából nézte a heves csatározást s tanúja volt, a mint huszárjaink a tóduló ellenségből kettőt lovastul együtt elejtettek. Az előcsapat üldözi menekvő seregünket, de a deréksereg az alkirálylyal együtt ott marad s estig ellepi az egész várost. Éjjelig dorbézolnak, sőt némelyek garázdálkodnak s néhutt prédálnak is. Másnap tovább vonulnak ugyan, s csak őrsereget hagynak hátra, de a város lakosságának még egy hétig kell élelmeznie a francia sereget; aztán százával hordják a sebesülteket, kivált midőn (jún. 14-én) megesett Győr alatt a kismegyeri ütközet. Mindkét részről feles számmal közel négyezeret szállítanak Pápara, kiket a megyéből berendelt orvosok és polgárok önfeláldozó fáradsággal ápolnak s néhányan közülök áldozatul is esnek a kórházi láznak. E mellett napirenden voltak a fosztogatások, erőszakoskodások, s csak az éjjel-nappal működő megyei bizottság ébersége mentette meg a nagyobb bajtól a város és környékének lakosságát. Pápay néhány úri családdal együtt csak annak köszönhette szerencséjét, hogy hozzájuk tiszteket szállásoltak, s hogy ezekkel egy kissé beszélni tudtak. Különben — mint Kazinczynak írja² — elég emberséget mutatott az ellenség irántuk s kivált a magyarokat különösen respektálta; elhárítja róluk a szállongó hírt, mintha némely főemberünket durván bántalmazták volna. De másrészt a hol megtudták, hogy valamelyik családnak tagjai a magyar táborban vannak, mint az öreg Kísfaludy házát Téthen, kíméletlenül kifosztogatták.³ Július 1-én virradóra hirtelen nagy titokban elvonult a sereg utolja is, s Pápa lakossága föllélekzett; de még hetekig eltartott a sebesültek szállítása és ápolása, azután pedig seregeink elvonulása. A megyei insurgents seregből 40 vitéz esett el; ezek fölsegélésére a nemesség

¹ Pápay levele Kazinczyhoz 1810. decz. 20-áról. A M. Tud. Akadémia kéziratárában.

² U. o.

³ Kísfaludy S. levele nejéhez 1809. júl. 6-ról. Minden munkái VIII. k. »Azonkívül, hogy mindenét elpredálták, a mi a háznál volt, minden pénzét is (vltmi 10 ezer frtot), sőt testéről a ruhát is elvették.« Az öreg úr maga vagy 50 ezer frtra becsülte kárát.

gyűjtést indított, oly szép eredménnyel, hogy 18 ezer forintot oszthattak ki hátrahagyottaiknak, a miért a főherczeg nádor is megdicsérte a megyét.¹

Ennyi bajlakodás közepett a maga ügyében is szerencsével fáradozik. 1810-ben egy olyan osztályos pert sikerült dülőre juttatnia, melyben félszázad óta hiába dolgoztak feleségének elei. Pápay a felesége hat testvéreinek részeit örökbevallás mellett szintén megszerezvén, a közel hatszáz holdas szalmavári és gárdonyi jószág urává lett, s így — mint Takáts barátja Téthen — nem csekély örömeire ő is a magáiban gazdálkodhatott.² Volt még több zálogos pere a pest- és fehérmegyei részjószágokra, de ennek végét nem érthette már meg, s családja — a zálogévek leteltével — 1848-ban egyezkedés útján nyert kárpótlást.³

De bármennyire elmerül hivatala s új gazdasága gondjaiba és örömeibe, koronkint szívesen foglalkozik még irodalmi tervekkel. A *Magyar Literatura Esméretének* befejezéséről már le kell mondania. Ha Takáts folytathatná a Minervát, legelőbb ezt adná ki; de lassan kelnek a kibocsátott kötetek s így »nincs rá fundus, kivált most, e pénztelen világban« — írja Kazinczynak 1811-ben.⁴ A következő években (1813.) a helytartó-tanácsnál működő Horváth kanonok egy folyóirat kiadását tervezte. Az insurrectio dolgában Pesten időző Kisfaludy Sándort körülveszik barátai, hogy ő szerkesztszen ilyent; hajlott is a kérésre, hanem Takátsot és Pápayt kívánta maga mellé segédekül; ezek is ráálltak, de a pénzválság után megint a funduson akad el a dolog, s a szép szándék, Horváth ajánlása mellett is abban maradt.⁵ Sartori Ruszekkel együtt felszólítja, hogy a »Tudósok Lexicon«-a számára írjon a magyar írókról. Hajlandó is a munkára, — »de csak magyar nyelven, melyen könnyebben esik dolgoznia mint sem németül« s Rumyt kéri fel dolgozata lefordítására. Hanem a következő évben is csak a készületnél marad.⁶ — Mikor Erdélyben megindul az Erdélyi Múzeum (1814.) s Pesten a Tudományos Gyűjtemény (1817.), amott Döbrentei, emitt »a tudós társak nevé-

¹ Pápay főntebb id. lev. és Zsoldos János főorvos czikke »A francziák Pápán« stb. Tud. Gyűjt. 1817. XI. k.

² Pápay lev. Kazinczyhoz 1811. szept. 18-ról. Akad. kéziratár.

³ Családi adatok.

⁴ Id. lev. 1811. szept. 18-ról.

⁵ Pápay lev. Kazinczyhoz 1813. jún. 24-ről. Akad. kéziratár.

⁶ Pápay levelei Rumyhoz 1812. jan. 30. és 1813. jún. 17. U. o.

ben Trattner hívja meg az együtt dolgozásra. »Belső örvendezéssel veszi a megtiszteltetést, de — úgymond — bármely buzgó vágyára légyen is szívének literatúránk gyarapítása által nemzeti dicsőségünket előmozdítani«, sokoldalú elfoglaltsága, egyre növekvő gondjai miatt le nem kötelezheti magát a rendes munkálkodásra.¹

De ha maga nem jut is többé hozzá, hogy új munkákat írjon, leveleivel fentartja író-barátaival az összeköttetést, buzgón terjeszti munkáikat, s így részt vesz a közös, hazafias munkában. Legkorábbi barátság fűzi Takáts Józsefhez, de később közelebbi ismeretségre vagy barátságra lép csaknem valamennyi dunántúli íróval, különösen Kisfaludy Sándorral, Horváth Endrével, Kis Jánossal, Ruszek apáttal, Döbrenteivel, több levelet vált még Rummyval, Vitkovicssal, s néhányat Virággal, Kulcsárral és másokkal,² melyek csaknem teljesen irodalmi vonatkozásúak s érdekes adalékokkal járulnak az akkori viszonyok történetéhez.

Azonban valamennyinél előbb kell vala említenünk Kazinczyhoz való viszonyát és leveleit, melyeknek nagyobb része csak ezután fog napvilágot látni. Mióta 1807-ben bemutatta neki első munkáját s kifejezte iránta régóta érzett határtalan tiszteletét, a mester szíves örvendezéssel fogadta a hódolót s barátságát ajánlá, mely Pápayt végtelenül boldoggá tette. Az a tisztelet, mely Pápay első levelében megszólalt, nem szűnt meg később sem, sőt annál bensőbbé vált, mennél több alkalma nyílt — levelei révén — bepillantania Kazinczy lelkébe s mindvégig maradt benne a kassai tanuló s az egri tanár rajongásából. Nemzeti irodalmunk fejlesztése lelkesíti, közös barátok tisztelete köti őket össze. S az az áradó boldogság, melylyel Kazinczy nejről, gyermekeiről, az az őszinteség, melylyel bajairól szól: megnyitja, elragadja a Pápay szívét is. »Uram Istenem, — így sóhajt fel egyik levelében³ — hintsd tiszta áldásodat az ilyen boldogságot érdemlő Antoniákra (mint a Kazinczy s az ő felesége). Tekints különösen e két, véletlenül összebarátkozott házra, mely sok más ezereknél édesebben tudja érezni az igaz boldogságot!« — Öt év múlva,⁴ arról emlékezve, hogy pesti barátai dicsekedve emlegetik a mesterrel

¹ Pápay Kazinczyhoz 1817. febr. 20. U. o.

² Ezeknek java része az Akadémia kéziratárában; de sok elhanyagolt és ismeretlen.

³ Pápay Kazinczyhoz 1808. máj. 8. Kezy Lev. V. köt.

⁴ U. a. 1813. jún. 24. Akad. kéziratár.

való találkozását, nem lankadó őszinte baráti szeretettel írja neki ismét, hogy ő bár 1789-ben mint deák s csak távulról tisztelve látta, »íme sziveik mégis a legtisztább barátságának szent tüze által összeolvasztattak. Oly szerencse ez is, melyet megérdemlenni s állandóan fentartani tudni, egyik boldogító kötelessége.« Ezt a levelet annál nagyobb örömmel vette Kazinczy, mert már régebben nem kapott tőle hírt, s most hasonló meleg ömlengéssel felel: »Ma érkező leveled — úgymond — megszabadíta azon gyötrő gondtól, hogy szokatlan hallgatásod elhidegülésből eredhet. Én téged oly sok, oly nagy és oly szent okoknál fogva tisztellek s szeretlek, hogy vigasztalhatatlan volnék, ha azt kellene látnom, hogy a mely barátsággal te önként jövélt ezelőtt hét esztendővel ellenembe, azt most gondolatlanság vagy valamely szerencsétlen lépés által magam vesztettem el. Barátimnak szenteltebb köréből nem szeretnék senkit elveszteni; de higyj állításomnak, *te egyike vagy azon keveseknek, a kiknek innen kilépteket legérzékenyebben fájlnám.*« Végül reményét fejezi ki, hogy nemsokára látni fogják egymást.¹ De ez a találkozás csak két év múlva (1815. máj. 14-én) történt meg Pesten, midőn Pápay — grófja dolgában — Aradra ment, Kazinczy pedig bécsi útjából visszatérőben volt.² S midőn aztán hónapokig nem ír Pápaynak, mentegetőzve mondja: »Vádoljanak rajtam mindent (barátaim), a mit akarnak, csak ne szívemet, mely erántok változhatatlan, s az kivált te erántad, *tisztalelkű s elszédíthetetlen fejű* férfiú!³

Valóban az volt Pápay: tisztalelkű, egyenes szívű minden vele érintkező emberrel, főképp barátaival szemben, és elszédíthetetlen fejű, szabad gondolkodású s következetes — meggyőződéseiben! Erről éppen a Kazinczyhoz írott levelek tanúskodnak legjobban. Mint előbb a nyelvtani és helyesírási kérdésekben, úgy később a nyelvújítási vitákban is a conservatív mérséklet híve volt: sokat elfogadott Révai fejtegetéseiből, mint a hogy gyönyörködött Kazinczy munkáiban; de ép oly tüzesen kikelt utóbb ennek germanizálásai s kivált túlzó követői ellen, mint korábban a diktátorkodó Révai s heves tanítványa Horvát István ellen.

Voltak, a kik már régebben némi féltékenységgel nézték Kazinczy működését. Horváth Ádám, a »csombókos magyar,« már

¹ Kazinczy Pápayhoz 1813. júl. 2.-U. o.

² U. a. 1816. máj. 14. és Pápay levele Rummyhoz 1815. jún. 24. U. o.

³ Kazinczy levele Pápayhoz, 1815. nov. 8-án, U. o.

1806-ban tiltakozik az ellen, hogy nyelvünket »kivegyék a természetibül s eredeti szépségeit idegenekkel cseréljék fel«;¹ de Kisfaludy Sándor, Kis János, Berzsenyi a Dunántúl, a pesti triász, az Erdélyi Múzeum köre s mindazok, kiknek több érzékük volt a nyelv stílbéli finomságai iránt: gyönyörködve olvasták Kazinczy művészi fordításait, nemcsak a Gessner *Idylliumait*, hanem a hűsz év mulva kiadott Marmontel *Szívkepző regéit* is (1808) s La Rochefoucauldnek *Erkölcsei maximáit* (1810.), melyek pedig nagyon különböztek már a régebbiektől, mint ahogy ízléses, fényűzően szép kiállításuk is szinte anachronismus abban az időben. Következett azonban a nyílt zászlóbontás: a *Vitkovichhoz írt epistola* (1811.), a *Tövisek és Virágok* (1811) — versben, a Dayka (1813) és Báróczy munkáihoz (1813—4.) írt életrajzok — prózában, s követte mindezt betetőzésül Kazinczy szépirodalmi fordításainak kilencz kötete (1814—16.) Ezekkel idézte fel s hívta ki maga ellen a harczot, melyet annyira óhajtott, de a melyben már nemcsak maró gúnynyal megtámadott elleneit, hanem legjobb barátai némelyikét is szemben találta magával.

Ezek közé tartozott Pápay is, ki ifjukorától fogva annyi csodálattal s később is annyi élvezettel olvasta Kazinczy munkáit.

Vele együtt még sokan egyetértettek Kazinczyval abban, a mit ez a nyelvújításról elvileg úgy fejezett ki Pápayhoz írt levelében: »hogy újítani csak ott kell, a hol múlhatatlan szükség van az újításra, s az új szó széphanzúsú; s az írónak két fortélylyal kell élni az újításokban: 1) hogy azzal ritkán éljen, 2) hogy bájos stíljé meg se engedje sejtetni, hogy ott újítás van.«²

Pápay maga is választékos, de egyszersmind magyaros igyekszik lenni mind munkáiban mind leveleiben, melyeket Kazinczy is mindig gyönyörködve olvas,³ s ugyanezt követeli az íróktól is. Neheztelve írja a mesternek, hogy Ruszek *Magyar Philosophiája* tele van a veszprémi köznép szóejtéseivel, s hogy előszavában úgy tünteti fel őt, mint »ilyen eretnkség mesterét, azt állítván, hogy többnyire őt (Pápayt) követte.«⁴ Pethére, a gazdasági íróra,

¹ Horváth Ádám levele Kazinczyhoz, 1806. aug. 6. Kaz. Lev. IV. 256—7. lp.

² Kazinczy Pápayhoz 1814. jun. 14. (Báróczy életrajzából idézve). Akad. kéziratár.

³ U. a. 1817. márcz. 8-ról: »Ez a most érkező leveled is (Pápay lev. 1817, febr. 20.) gyönyörű magyarság.« U. o.

⁴ Pápay lev. Kazinczyhoz 1813. jún. 24. U. o.

is haragszik »alacsonykodó nyelve miatt.«¹ De nem kisebb bosszúsággal olvassa Helmeccy dolgozatait, főkép azt a jelentését, melyten Kazinczy összes munkáinak kiadását hírül adja. Olyan »magas hangon beszél, mintha égiekkel szólna« — írja Kazinczynak; s ismét: »Helmeccy nagyon erőlködik a neologizálásban s a nagy erőlködésben egészen megszakasztja nyelvünket s nem veszi észre, hogy a Kazinczysmusok, melyek magának Kazinczynak tollából fűszerező kémélléssel oly szépen folynak, az övétől egymásra halmozva, ízetlenül esnek ki.«² Nemcsak a Kazinczy iránt érzett személyes tisztelete, hanem eddigi irodalmi működésének javalása hangzik ki abból a megbotránkozásból is, melylyel a Somogyi *Mondolatját* fogadta,³ a miben Pápayval Kazinczynak még sok barátja egyetértett, mert a mérsékelt Kazinczyt meg tudták különböztetni szertelenkedő követőitől. De midőn egymásután kezdenek megjeleni fordításai, — nagyon megfogynak hívei. Eddigi munkáira Pápay mindig tudott előfizetőket gyűjteni, de *Klopstockjára* már egyet sem bír szerezni, sőt a régi köteteket is nyakán hagyják az aláírók. Ez alkalmat nyújt neki, hogy végre föltárja Kazinczy előtt a helyzetet. Ez a levél, mely 1817. febr. 20-án kelt,⁴ úgy tekinthető, mint az akkori közvélemény nyilatkozata vagy éppen kifakadása, s ezért kétszeresen érdekes. »Publicumod, kedves barátom — így ir neki — igen megfogott, s ezért óh csak magadat, egyedül magadat okozhatni! A nemzet ügyét kiáltozod, azt akarod a nyelv gyarapítása által boldogítani, s azonban eltérsz arról a boldogító útról, melyen eleinte oly szép sikerrel előhaladál. Mielta megszálla a vers- és könyvgyártás dühe s ezen dühvel tolod a nemzetre a halmozott újságot, a temérdek szokatlant, látnod kell tennen magadnak, hogy a nemzet nem akar így ismerni nyelve boldogítójára.« Felhossa Pázmány, Gyöngyösi, Faludi, Virág, Kis, Csokonai, Kisfaludy, Berzsenyi példáit, kik mind újítók, de szerencsésen eltalálják a mérsékletet, melyet eleinte Kazinczy is megtartott. Megrójjá Helmeccy, Bilkei Pap Ferencz, Tóth László szertelenségeit s a nevetségesig érthetetlen újításait. Kazinczy és követői »nem akarják megérteni, mi az a sok az újításban, s ezt nehéz

¹ U. a. 1814. dátum nélkül (pünkösdkor). U. o.

² U. o.

³ Pápay lev. Vitkovichhoz, melyet ez szó szerint idéz Kazinczyhoz írt levelében 1814. márcz. 19. Vitk. munkái III. k. 235. lap.

⁴ Eredeti fogalm. az Akadémia kéziratárában.

is bizonyos határozattal megmondani, « de utal a főntebb elősorolt írók példájára. »Az szerencsés író — úgymond — ki magát a neimzettel megkedvelteti, mert attól az újítás is kedvesen vétetik, s ekképen az új csakhamar közönségesen megszokottá válik, s a czél így leghamarább elérettetik.« Végül megbocsáthatatlannak tartja, hogy Kazinczy mindig csak fordít s a poétákat is prózában, s hogy nem vágyódik »nemzeti első poéta lenni,« a ki pedig »mind nyelvünk ismeretével, mind poétai lélekkel, mind szép ízléssel a legnagyobb értékben bir, s ezekben nemzetünk elsője.« Ezek a bókok bizonyára nagyon hizelegtek Kazinczynak, de miattuk nem feledte a többit sem, s Pápay levelére pontonkint felel.¹ Elmondja másutt is ismételt nézeteit a nemzetiségről, a prózábanfordításról s a köztetszésről. Ruszek azt írja neki: vox populi vox Dei; ő pedig, ki sokaknak soha sem kívánt tetszeni, bizonyos fensőbbiséggel idézi feleletül a bibliai mondást: »Regnum meum non est de hoc saeculo.« Elismeri, hogy erőltetve akarnak boldogítani, de e nélkül a dolog nem megy; így ment ez mindenütt. Rosszul esik neki az alattomos támadás, hogy a dunántúliak Sággy által ijeszti Döbrenteit, s óvják az ő metélyeitől. Megkérte Horváth Endrét, Gyarmatit s másokat is, hogy jegyezzék ki munkáiból, a mit másképp akarnának látni. Amaz 43 gáncsot írt, Gyarmati csupán az I. kötetből három ívnyit; de Kazinczy sikerrel védekezik ellenök. Pápayt kéri most: tegye meg »azt az áldozatot a barátságna, azt a szépet, azt a hozzájuk illőt, hogy ő terítse meg,« miután amazok nem tudták. És végre belátja, hogy — átlépte a határt. Legközelebbi levelében² már azt írja Pápaynak, hogy a kilencz kötet némely darabját újra dolgozza, s elismeri, hogy némelyikben »sok volt, a mit tett«. »Most — így folytatja — minden dolgozásaimat elő fogom venni s nem írok egy sort is, hogy ne emlékezzem, mit kívántál te tőlem utolsó leveledben.« Legközelebbi levelében a Beregszászy és Sipos ellen írt Antikritikájáról szól; örül az írói perlekedésnek s csak azt óhajtja, hogy a vadság epocháján esnénk által minél elébb.³ A szenvedélyes kitörésekben a válság tetőpontra jutván, nemsokára csakugyan hűlni kezdett a küzdelem heve. Kazinczy értekezése: *Orthologus és neologus*,

¹ Kazinczy lev. Pápayhoz 1817. márcz. 8. U. o.

² U. a. 1818. jan. 4. U. o.

³ U. a. 1818. máj. 31. U. o.

*nálunk és más nemzeteknél,*¹ mely a vitát bezárja, már a győztes fensőbbiség nyugodtságával, de egyszersem mérsékletével tárgyalja a kérdést. Jóformán összefoglalja a vitának egész anyagát, s történeti alapon, a régi és újabb, hazai és külföldi írók példájából bizonyítja, hogy a nyelvújítás szükséges is, lehetséges is; tárgyi-lagos mérséklettel rója meg mind az orthologia mind a neologia vétkeit. Itt fordulnak elő a nevezetessé vált szavak is, melyekben a nyelvújítás kánonját foglalja össze: hogy az írónak szabad mindaz, — »a mit a minden nyelvek ideálja megkíván, a magyar nyelv természetete (örök szokása és törvénye) világosan nem tilt, a régi és újabb classicusok által nevelt ízlés még javasol is, s a szükség műlhatatlanul parancsol.«

Kazinczy győztesnek mondhatta magát. Győzelme ott kezdődik, a midőn újra-dolgozott munkáiban mérsékelni kezdi korábbi merészségeit; s ebben nemcsak a heves támadásoknak, hanem a Pápay őszinte megrovásának is volt része és érdeme. Ez a mérséklet csak erősebbé tette fegyvereit, melyekkel aztán végkép leverte ellenfeleit; s győzelmét teljessé tette, hogy a következő évtizedben fellépő fiatalabb költők és legjobb írók az Aurorában, a Hébében s külön kötetekben mindnyájan a megújított, ízléses s a régítől különböző művészibb nyelven szólaltak meg.

Ha valaki örömmel látta irodalmunknak ilyen felvirágzását, Pápay mindenestre azok közé tartozott. Maga már végkép letette az írói tollat, s csak leveleiben érintkezett író barátaival; de résztvesz másképp is a nemzeti nyelvért küzdők munkájában. Alig van ez idétt szorgalmasabb terjesztője az irodalom hasznosabb, jobb termékeinek, mint ő. Neve majd minden akkori könyv lajstromában megtalálható vagy az előfizetők vagy a gyűjtők között. Mert a mit maga jónak ismert, akár szépirodalmi, akár hasznos ismereteket terjesztő munka vagy folyóirat volt, azok megrendelésére másokat is iparkodott rávenni. Pl. Rummy *Régi magyar Emlékezetes Írásaira* 50 előfizetőt gyűjt; Kazinczy és mások munkáira is gyűjt több-kevesebb megrendelőt. Döbrentei az Erdélyi Múzeum végén fölemlítésre méltónak találja, hogy Pápay tíz példányra fizetett elő. S így tett később Virág, Kisfaludy S., Vitkovics, Fáy s mások munkáival egész Vörösmartyig, kinek *Salamon királyára* (1827.) 17 előfizetőt gyűjtött.²

¹ Tud. Gyűjt. 1819. XI. k.

² Az előfizetők jegyzékéből. A szerzők rendszeren külön tiszteletpéldánnyal

Bizonyára ez is olyan szolgálat akkori irodalmunknak, a melyet nem hagyhattunk említetlen.

Ilyen buzgó terjesztője lévén a magyar irodalom termékeinek, jól ismerte a közönség vágyait. S a mit tapasztal, szívesen közli az írókkal és kiadókkal, s ezek nem is hagyják észrevételeit figyelem nélkül.¹

Pápayt 1821-ben igen érzékeny veszteség érte: elhunyt Takács József, kihez legrégebb és legszorosabb barátság fűzte. Foglalkozásuk közösségén kívül sok egyező vonás volt bennük: békességet kedvelő, komolyabb lelkületű, irodalmi törekvéseik, sőt ezekben is egyező véleményök. Ennek a korán kelt s mindig zavartalan barátságnak eredménye volt a *Magyar Literatura Esméretének* kiadása is. Pápay baráti hívségét legjobban mutatja az a levél, melyet Takács elhúnyta után írt Kazinczynak:² »Takács elhala s benne elhúnya egy oly tiszta lelkű barátom, kit én szüntelen kesergek s keseregni éltem fogytáig meg nem szűnhetek. Ember nem lehet méltóbb a legforróbb baráti szeretetre, mint ő vala, de csak annak, ki őt úgy tudta esmérni mint én.« Kazinczynak nem volt barátja, de — úgymond — bármily buzgón óhajtotta, hogy az ő teutogallo-hungarismusa és sokra vitt neologismusa ne kapjon tekintélyre, ebben mint semmi másban, nem élt erőszakoskodással vagy fortélylyal, mert »Takács a bölcsek számából való, kik nem tudnak ingerelve is, rosszak lenni. Egész gyengéje a nyelv dolgában az vala, hogy őt a Verseghismus szelleme igen megszállotta, a mit ő sok exorcizálásival sem tudott belőle egészen kiűzni.«

Takács halála alkalmat szolgáltatott egyszersmind az élők ellenkezéseinek elsimítására is. Kisfaludy Sándor ugyanis Pápayval — közös barátjuk, elhúnyta felett keseregvén — előhozakodtak az irodalmi dolgok közt Kazinczyról is. Kisfaludy és Kazinczy szinte egy évtized óta nem leveleztek egymással s köztudomású volt elhidegülésök, sőt gyűlöletük, mely Kisfaludy érzékenységből támadt. Eleinte Kisfaludy is a legnagyobb tisztelettel közeledett Kazinczyhoz, mérsékelt újításait is kedvelte. De midőn ez a hozzá

kedveskedtek neki; ezekből — a szerzők sajátkezű bejegyzéseivel — máig is több megvan a családi könyvtárban.

¹ Kazinczyhoz írott leveleiben is többször van erről szó; a Rummyhoz írottak pedig legnagyobb részt kiadói dolgokról szólnak.

² Pápay Kazinczyhoz 1821. júl. 20. Akad. kéziratár.

írt levelekben — szokása szerint dicséretekkel halmozta el Himfyjét, híressé vált epigrammjában pedig a még ismeretlen Dayka által ítélteti el s prózai bírálatában is nagyon keményen szól róla: Kisfaludy kétszínűséget vet a szemére; növeli az elhidegülést több apró félreértés is, a mit másokhoz írt leveleikben egymásról terjesztettek. Kazinczy utóbb megkísérelte Ruszek útján a közleledést, de Kisfaludy az apáthoz írt két levelében¹ oly élesen és epésen felelt, hogy csak még tátongóbbá tette a szakadást. Kazinczy gyengeségeit oly kiméletlenül még senki sem leplezte le; hiú, asszonyi kaczérsággal vádolja, ki folyton tetszeleg, elveiben változó stb. Ruszek sietett mennél szélesebb körben megismertetni Kisfaludy leveleit, hogy a Kazinczy iránti gyűlöletet még jobban szítsa. Kisfaludy sem bánta, ha terjesztik leveleit, sőt Desewffyhez, Kazinczynak egyik legjobb barátjához írott levelében ismétli azok tartalmát, melyeknek élességét csak az mérsékli némileg, hogy a maga gyöngeségeit sem leplezi és soha sem tagadja, hogy a nyelvre nézve hatást vett és sokat tanult a régi Kazinczytól.

Évek múltak el aztán. Kisfaludy megmaradt régi csökönőségében, Kazinczy pedig kivíva látta elvei győzelmét; a harci láрма elcsendesedett, s a küzdelemre visszatekintve, Kazinczy megnyugtató tudattal írhatta Pápaynak, hogy »minden megbántás után ő tette az engesztelő lépést.« Kisfaludy is engesztelőbben nyilatkozott. Pápay sietett ezt tudtára adni a mesternek, kérve, hogy írjon Kisfaludynak egy békenyújtó levelet s biztosítván, hogy most és általa szerencsésebb lesz, mint 1816-ban Ruszek által volt.² »Illő — ugymond — kezet fognotok közkincsünk, a nemzeti nyelv ügyében s túrnötök egymást, ha mindenben meg nem egyezhettek is.«³ Kazinczy örömmel vette a biztosítást s a kívánt levelet elküldte Pápaynak. Tudta, hogy ő volt az első támadó; megbocsátotta a levélbeli sértéseket, csak hogy ne lássa nyílt ellenségének a nemzet népszerű költőjét. Pápaynak »lángolt szíve, hogy ő lehete közbenjáró a köztiszteletre méltó két nagy ember között.«⁴ S nem csalódott. Kisfaludy megírta engesztelőkeny levelét. Megbocsátja a költői érzékenységét sértő nyilvános támadásokat; fentartja korábbi elveit, de kész megbékélni s a régi lelkesedéssel

¹ Kisfaludy S. minden munkái. VIII. 280—309. lp.

² Pápay lev. Horváth Endréhez 1822. apr. 7. Akad. kéziratár.

³ U. a. Kazinczyhoz 1821. júl. 20. U. o.

⁴ Pápay id. lev. Horváth E.-hez.

újra elismeri, a mit legnagyobb gyűlölködése idején sem tagadott, hogy Kazinczytól sokat tanult. Ezt a levelet ¹ ő is Pápaynak küldé el, kinek »érzékeny szíve« határtalan boldogsággal telik meg. 1822. jan. 5-iki levelével újévi ajándékuul kedveskedik vele Kazinczynak. »Óh nagy lelkek — így sóhajt fel — mint ver szívem értetek, hogy öszveölelkezésteknek én lehetek látó tanúja s buzgón sohajtok fel nemzetünk Génusához, hogy áldja meg az engesztelés oltárát, melyen két lelkes hazafi elátkozza az ellenkezést s szeretetet fogad egymásnak.«

Kazinczyt nagyon lekötelezte ez a baráti szolgálat. Hogy öröme teljes legyen, arra kéri még, hogy Horváth Endrével is békéltesse meg, kit »ő soha meg nem bántott.« »Ha — ugymond — Horváthtal füzendesz öszve, nyugalomban leszek mindazokkal, a kiknek nyugalomokat óhajtom.« ² Pápay szívesen vállalkozott ezúttal is a közvetítésre. Közölte Horváthtal a Kisfaludy megbékélése történetét, Kazinczynak reá vonatkozó levelét s végül szinte esengve kéri, hogy békéljen meg ő is, hogy »hazánk tudós fiait s nemzetünk buzgó tagjait, közkincsünk, a nemzeti nyelv ügyében barátságos öszvetartással lássa munkálkodni.« De ezúttal csak fél sikert érhetett el. Kazinczy 1822. okt. 30-án (pár nappal előbb lévén 64-ik születése napja) elérzékenyűlve írja Horváthnak, ³ hogy adjanak példát a kibéküléssel azoknak, »kiket forró vér vagy valami egyéb öszveháborított;« — de teljessé, öszintévé nem vált kibékülésük.

A következő évek mozgalmi mint hazafit és mint literátort egyképen nagyon érdekelték Pápayt. Az 1825-iki országgyűlésnek mindjárt az elején olyan esemény történik, mely az ő régi vágyait volt teljesítendő. Egy nyelvmívelő társaságnak, akadémiának felállítását Bessenyei óta már sokan tervezték; megvitatták hasznait, országgyűlés elé is került, de megint csak abban maradt. Pápay a *Magyar Literatúra Esméretében* a Tudós Társaságokat szintén azon eszközök közé sorozza, melyekkel nyelvünk ügyét tetemesen előmozdíthatjuk, mert a társaság tagjai »közölvén egymással gondolatjaikat, tapasztalásaikat s esméreteiket« — mind elméjeket naponkint jobban élesítenék, mind pedig magokat a dolgokat egyésült erővel igazabban kifejténék.« Rájok kívánja bízati »a kijövő munkák megítélését is« s azt hiszi, hogy így majd megszűnnének »azok a csúf mocskolódások s mérges csipkedések,« melyeket a

¹ Kisfaludy S. minden munkái VIII. k. 411—423. lap.

² Kazinczy Pápayhoz 1822. febr. 13. Akad. kéziratár.

³ Kazinczy lev. Horváth Endréhez. Takáts S. gyűjteményében.

Baróti-Rajnis és Révai-Verseghy-féle irodalmi harcokban láttunk. A Tudós Társaság censurája még kinyomtatás előtt törülne az ilyen részeket, úgy hogy minden munkának csak a szépe, java hagyatnék meg. Látni való, hogy Pápay főképp kritikai feladatot szán a társaságnak s ezért elégszik meg, hogy egyelőre hat tagból álljon, de működését országos oltalom támogassa. Óhajtja azonban, hogy ezen kívül az ország különböző vidékein s »különbéféle tárgyakban« több társaság is álljon össze, melyek kölcsönös érintkezéssel s egymás támogatásával dolgoznának a közös célra.¹

Olyan tudós társaság után — úgymond — minő a francia akadémia, már csak a két nemzet különböző állapotja miatt is hiában ásítózunk. Irodalmi viszonyaink azonban két évtized alatt sokat fejlődtek, s bár többen, maga Kazinczy is féltette nyelvünk, főképp a nyelvújítás ügyét az ily társaságtól: annak eszméje annyira megérett, terve is annyira kialakult, hogy 1825-ben már csak a megvalósítás eszköze hiányzott. Széchenyi s az első alapító hazafias áldozatkészsége azonban megszüntette az akadályt, az országgyűlés megtehetette fölterjesztését, s midőn 1827. ápr. 11-én a királyi válasz is kedvezően hangzott, a nádor-főherczeg pedig elfogadta a védnökséget, annál kevésbbé lehetett akadály a társaság felállításának, mert az egyre szaporodó ajánlatok összege, az országgyűlés végére, mint tudva van, már negyedmillióra rugott.

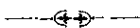
Ebben a negyedmillióban foglaltatik a Pápay Sámuel ezer ezüst forintja is Csekély összeg a nagy alapítókéhoz képest, de annyi, mint sok nagybirtokos főuré vagy főpapé, s annyival több, mert Pápayknak *három évi* ügyészi jövedelme volt. Ekkora áldozatra csak a nyelvünk s nemzetünk javáért lángoló, legmélyebb hazaszeretet volt képes. Ajánlata, mely halála hónapjában, 1827. máj. 6-án kelt, »az országosan elfogadott« társaságra szólt, azzal a hozzáadással, hogy ha valami ok gátolná ennek felállítását vagy megszüntetné, az ő vagy maradékainak rendelése szerint a felajánlott összeget ismét a magyar nyelv előmozdítására adja.²

Mint a bibliai Simeonnak: megadatott érnie, a mit kívánt, s pár hét múlva, május 31-én, azzal a tudattal húnnya le szemeit örök álomra, hogy új nap derül hazánkra Boldog volt, hogy ennek legalább virradatát láthatta.

DR. BADICS FERENCZ.

¹ Magyar Literatura. Esmérete 474—5. lp.

² A Magy. Tudós. Társ. Évkönyvei I. 1833. 53. lb.

KRÓNIKÁINK ÉS A NEMZETI HAGYOMÁNY.

(Befejező közlemény.)

III.

Miután már tisztában vagyunk azzal, hogy a világtörténelem a hun-magyar rokonság kérdésében nem a német történeti iskolának és magyarországi híveinek ad igazat, hanem hazai krónikáinknak, illetőleg a nemzeti hagyománynak, — lássuk tovább, hogy ezek a magyar krónikák a szájhagyomány alapján mit tudnak nemzetünk vándorlásairól és előbbi lakhelyeiről.

Valamennyi krónikánkban azt olvassuk, hogy a magyar nép őshazája *Scythia* (vagy terra *Scythica*) volt, mely a mai hazától messze *kelet* felé esett.

Anonymus (kiről ma már historiatilag bizonyos, hogy III. Béla király jegyzője volt és a XIII. század első éveiben írta krónikáját) így határozza meg ezt az őshazát: »*Scythia maxima terra est . . . versus orientem, finis cuius ab aquilonali parte extenditur usque ad nigrum pontum.* A tergo autem (vagyis kelet felől) habet flumen, quod dicitur *Thanais*, cum *paludibus magnis*« (1. fejezet). Erről mondja aztán a 7. fejezetben: »*Anno dominice incarnationis 884 — sicut in annalibus continetur cronicis — septem principales persone, qui hetumoger vocantur, egressi sunt de terra scythica versus occidentem*«.

A magyar őshaza határai e szerint: délről a Fekete-tenger, kelet felé a Don vize. Első pillanatra észre lehet venni, hogy ez a föld nem más, mint ősainknek az a hazája, melyet Konstantinus császár *Lebediának*, Livianus philosophus és a ravennai geographus pedig *Onogorianak* neveznek (l. fentebb a 285. l.). De egyszersmind azt is észre vehetjük, hogy Anonymus *Scythiának* ezt a meghatározását *Regino* krónikájából vette át, melyben ezeket olvasta: »*Anno dominicae incarnationis 889 gens Hungarorum . . . a Scythicis regnis et a paludibus, quas Thanais sua refusione in immensum porrigit, egressa est Scythia . . . in orientem extensa, includitur ab uno latere Ponto.*« Hogy pedig a mi krónikásunk csakugyan Reginoból írta ki ezt a meghatározást, bizonyítja az a körülmény, hogy — mint ismeretes — szintén Regino könyvének ugyanezen helyéből vette át mindazt, a mit

tovább az 1. fejezetben a scythák, vagy magyarok lakásáról, táplálkozásáról, ruházkodásáról és foglalkozásáról stb. mond. — Tehát a Fekete-tenger északi és a Don folyó nyugoti partvidéke az a föld, melyről kiköltöztek a magyarok Anonymus szerint.

Ámde ezen tudósításával homlokegyenest ellenkezik az, a mit alább, a 7. és következő fejezetekben mond. Itt ugyanis már úgy beszél el a magyarok költözködését, hogy mikor kiindulnak Scythiából »versus occidentem« elfoglalni Pannoniát, több napon át jönnek nyugot felé, *mignem elérkeznek az Etyl folyóhoz, melyen átkelnek* (Venientes autem dies plurimos per deserta loca et fluvium Etyl super tulbou sedentes ritu paganismo transnataverunt). Ezután Rusciaba, *Susudalhoz* érkeznek, majd onnan Rutheniaba, *Kiev városához* s végre *Lodoméron* és *Galicián* át Pannoniába.

Itt mindenekelőtt két dolgot kell megjegyeznünk. Egyik az, hogy Anonymus forrása, Regino, semmit sem tud eme hosszas vándorlásról a nevezett tartományokon keresztül, — minélfogva krónikásunk nem ötet követi ebben az elbeszélésében, hanem itt tőle függetlenül ír. Másik dolog az, hogy Anonymus az *Etil* néven határozottan a Volga folyót érti. Mert hiszen a Don vizét ő is *Tanaishnak* nevezi (két helyen, t. i. az 1. és 14. fejezetben) s ettől a névtől határozottan megkülönbözteti az *Etil* nevet, minélfogva ez utóbbi név okvetetlenül más folyót jelöl, mint a Tanais.¹ Továbbá ha Scythiának *keleti* határa a Tanais, vagyis Don, a Scythiából *nyugot* felé utazónak csak nem kell átkelnie a Donon, még pedig a rajta túl eső és több napi járóföldre terjedő pusztaság elhagyása után! Végre ha a magyarok az Etil folyó átúsztatása után érkeztek *Susudalhoz*, akkor megint csak a *Volgát* lehet értenünk az Etil néven és semmi esetre sem a Don folyót.

Anonymus tehát ezzel a második tudósításával azt állítja, hogy a magyarok *régente túl laktak az Etil, azaz Volga folyón* s onnan indultak el nyugot felé vezető újtjokra, — noha már előbb elfogadta azt a meghatározást, hogy Scythiának keleti határát a *Don* folyó alkotja. A Don vizén innen eső régi hazát Reginoból ismeri; de honnan vette a másíkról, a Volgán túl fekvő őshazáról való tudomását? Mert hiszen tény, hogy nemzetünk ősei, *onogur* (onugur, unugur) néven, a 457. év tájáig a Volgán túl, a Kaspi-tenger fölött laktak.² Mivel erről a hazáról sem Reginoból,

¹ Ellenben azok a krónikák, melyek a *Don*t nevezik *Etil*-nek, ezt világosan megmondják. Pl. *Ké .ai*: »Fluvius Don . . . qui ab Hungaris *Etil* nominatur, sed ut montes Rifeos transit, diffluendo *Don* est appellatus.« A bécsi Képes Krónika is: »Don grandis fluvius est . . . ab Hungaris *Etil* nuncupatur, et ibi montes niveos . . . transcurrit, amisso nomine *Don* vocatur.« Más helyen pedig: »fluvius Ethul, id est Don.« De Anonymusnál nem találjuk meg e két azonosítását.

² L. »A magyarok eredete, őshazája és vándorlása« cz. dolgozatomat Századok 1896. évf. 787—789. lapokon.

sem más, általa ismert íróból nem szerezhett tudomást, sem ama történeti kútfőket nem ismerhette, melyeknek alapján ma tudjuk, hogy őseink csakugyan laktak az említett földön; s mivel másrészt nem tehetjük föl, hogy az általa használt irott forrásoknak nyíltan ellentmondva ő maga költötte volna ezt a Volgán túli hazát és így véletlenül eltalálta volna a történeti igazságot: ennél fogva a főntebbi kérdésre csak azt lehet válaszolnunk, hogy erről való tudomását a szájhagyományból vette. Munkája Prologusában bevallja, hogy ismerte azokat a népmondákat és históriás énekeket, melyek egyenesen a *magyar nép eredetéről* szóltak (Si gens Hungariae *primordia suae generationis* ex falsis *fabulis rusticorum*, vel a garrulo *cantu joculatorum* audiret). Ezek között természetesen olyanoknak is kellett lenniök, melyeknek tárgyát az ősök vándorlásai és aközben folytatott harcjai tették; mert hiszen ezek a tárgyak természet-szerűleg beletartoznak a »primordia generationis« fogalmának körébe. De már az ő korában a »fabula rusticorum« bizonyára csak annyit tudott általánosságban, hogy a nemzet hajdan az Etil, vagyis Volga folyón túl kelet felé lakott egy nagy pusztaságon (deserta loca) s a »cantus joculatorum« is már csak annyit foglalt magában, hogy az ősapák nyugot felé vezető útjokban átúszattak az Etil folyón tömlőkön, — a nélkül azonban, hogy akár egyik, akár másik forrása pontosan tudott volna visszaemlékezni a Volgán túli hazának hol fekvésére. Ezért Anonymus is egész általánosságban csak annyit tud mondani, hogy a »hétmagyar« a mai hazától »versus orientem« fekvő Scythiából »versus occidentem« indult meg és átkelt a közben eső Etil folyón.

Igaz, egy helyen azt írja Anonymus, hogy a magyarok az Etil átúsztatása után *először Susudalhoz* érkeztek, — a mi, ha igaz volna, azt tenné, hogy tehát a *Volga felső folyásán* keltek át és így az őshaza Oroszországnak északi, vagy észak-keleti részén feküdt valahol. Ámde ez az *útirány* nem lehetett benne a nemzeti hagyományban; mert 1. abban az időben, mikor a magyarok átköltöztek a Volgán (t. i. 457 tájban), még híre sem volt sem *Ruscia* nevű tartománynak, sem Szuszdal városának, annál kevésbé a szuszdali fejedelemségnek; a nem-létezőről tehát nem maradhatott fenn emlékezet; 2. ma már egészen bizonyosan tudjuk a világtörténelemből, hogy a honfoglaló magyarság ősei hajdan a Volgának *alsó* folyásától keletre laktak, minélfogva csakis az alsó Volgán kelhettek át; s hogy soha sem laktak a Volga felső folyásától északra, hogy útban kellett volna ejteniök Szuszdal városát. Egyébiránt maga Anonymus is megingatja a szuszdali útirányban való hitünket, a mennyiben már előbb azt állította, hogy a scythiai őshaza Pannoniától *kelet* felé feküdt, nem pedig észak, vagy észak-kelet felé s hogy az új hazát kereső magyarok egyenesen *nyugoti*, nem pedig déli, vagy délnyugoti

irányban jöttek. Két állítása közül csakis az előbbit lehet elfogadnunk, csak az lehet a hagyományból való; mert az felel meg a történeti valónak. A Szuszdal felé vezető útirányt tehát csak Anonymus toldotta a hagyományhoz. Mint alább (az V. szakaszban) látni fogjuk, nagyon valószínű, hogy őseink egészen Szuszdal vidékéig elkalandoztak Lebediában, vagy Atelkuzuban lakásuk idején; krónikásunk aztán azért merte eme kalandot összekapcsolni a Volgán túli hazából történt kiköltözéssel; mert nem volt helyes és pontos ismerete Oroszországról, a Volga irányáról és Szuszdal fekvéséről s mert a hagyományból sem szerezhette meg a Volgán túli őshazának pontos meghatározását.

Az eddig mondottak szerint tehát úgy áll a dolog, hogy Anonymus — ki azzal dicsekszik, hogy a népmondák és historiás énekek mellőzésével a »*traditiones diversorum historiographorum*«-ot követve »*de certa scripturarum explanatione*« fogja előadni a »*rerum veritatem*« — könyve elején Reginótól fogadja el ugyan Scythiának, vagyis az őshazának meghatározását, — de azután még is egy egészen más őshazából költözteti ki a magyarokat. Minthogy ennek a másik őshazának megjelölése megfelel mai történeti tudásunknak, a krónikásnak ezt a följegyzését nem tekinthetjük a véletlen művének, hanem úgy kell megítélnünk, hogy Anonymus ebben olyan *nemzeti hagyományt* tartott fenn, *a mely még emlékezik homályosan a Volgán túl, a Kaspi-tenger fölött elterült őshazáról*, melyből őseink Priscus rhetor tudósítása szerint Kr. u. 457 tájban költöztek ki. Az Anonymus-korabeli földrajzi ismeretek hibás és hiányos volta okozta aztán, hogy krónikásunk nem tudott eligazodni a kétféle forrásból (Regino és a nemzeti hagyomány) eredő tudósítás között, hanem összezavarta őket, mikor egyeztetni próbálta.

Lássuk már most Kézait és a vele egy nyomon járó krónikákat: mit tudnak a magyarok őshazájáról.

Kézai Simonnál ezt olvassuk: »*Scitica regio in Europa situm habet, extenditur enim versus orientem; ab uno vero latere ponto aquilonali, ab alio montibus Rifeis includitur... De oriente quidem Asia iungitur.*« Ugyanezt mondják a többi krónikáink is, csakhogy még hozzá teszik: »*de occidente fluvius Ethul, id est Don.*« Továbbá azt is mondják, hogy ennek a Scythiának két nagy folyója van; egyik a Don, melyet a magyarok *Étul*-nek hívnak, másik a *Togora* (vagy *Thogata*, *Togata*, *Tagatha*). Amaz az alánok földén átfolyván, a kerek tengerbe (*mare rotundum*) szakad; emez pedig — mely olyan északi tájról ered, hol a köd miatt soha sem sűt a nap — miután erdőkön, mocsárokon és havas hegyeken átfolyik végre *Yrcania* (vagy *Irchania*) felé fordulva az északi tengerbe ömlik.

Látnivaló, hogy a krónikás Scythiának ezt a meghatározását Isidorustól és Justinustól vette. Ugyanis Isidorus mondja azt, hogy Scythia Európában fekszik, Justinus pedig így jelöli meg a hatá-

rait: »Scythia in orientem porrecta includitur ab uno latere Ponto et ab altero montibus Riphæis, a tergo Asia et Phasi flumine.«¹ Egyszersmind az is szemmel látható, hogy az így meghatározott terület nem más, mint az európai Oroszország keleti és délkeleti része, délen a Kaukázusig. Mert hiszen a határokul megnevezett Pontus, Rif hegység (= Ural), Phasis (a mai Rioni) és Don nevekhez semmi kétség sem férhet, a *Togora* néven pedig (mert ez tekinthető a helyes alaknak, mivel így fordul elő a legrégebb forrásban, Kézainál s csak a későbbiekben van *t*-vel az *r* helyett) csakis a *Volga* folyót érthetjük. Ezt bizonyítja először a folyó egész pályájának leírása krónikáinkban, mely tökéletesen a Volgára illik. Továbbá maga, a Kézainál található *Togora* név is nem egyéb, mint a Volgának középkori neve: *Tigira*, Marco Polo útleírásában *Tigeri*. Azután az *Yrcania* nevezet is — a mely felé a *Togora* kanyarodik alsó folyásán — kézzel foghatólag azonos a latin *Hyrkania*, görög *Ἰρκανία* tartománynévvel, úgy hogy itt a krónikairó ezen a néven a mare Hyrcanumnak, vagyis a Kaspi-tengernek nem csak keleti partvidékét, hanem a tőle északra elterülő pusztaságot is akarja érteni. A mi végre az »északi tenger« (mare aquilonis) elnevezést illeti, tudni kell, hogy ezen a néven (mare aquilonis, glacialis Oceanus, Oceanus euroborus) úgy a nyugoti, mint a keleti írók a IV. századtól fogva (már Ammianus Marcellinus is) egészen Rubruquisig a *Kaspi-tengert* értették, a mennyiben ezt a közhiedelem az északi jeges tenger folytatásának, vagy öblének tartotta.² Ennélfogva a magyar krónikás eme kifejezésének: »Togora . . . tandem intrat . . . in mare aquilonis« ez az igaz érteleme: »a Volga végre a Kapsi-tengerbe ömlik.«

Mint látjuk, Kézai és a vele egy nyomon járó krónikák — Isidorus és Justinus nyomán — a Volga és Don mellékét, vagy inkább a Don, Kaspi-tenger, Ural hegység és Kaukázus között mondják annak a Scythiának, melyből a magyarok Pannoniába költöztek.

Ámde ennek a meghatározásnak már ugyanazon a helyen, t. i. Scythia leírásában, ellentmondanak, a mennyiben másrészt azt állítják, hogy ezt a scythiai őshazát határolják: a regnum Jurianorum (vagy Jorianorum), továbbá Tarsia, Mangalia, dél felől a gens Corosmina. Ha aztán tudjuk, hogy a *regnum Jurianorum* nem egyéb, mint Jugria, Juharia, Juhria tartománya az északi szélesség 56—67. fokai s az Ural hegység és Obi folyó között³; hogy *Tarsia* Tarasz városát és környékét jelenti a Balkhas tavától délnyugat felé⁴; hogy *Mangalia* világosan a. m. Mon-

¹ L. idézve Gr. Kuun Gézánál: *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima*. Claudiopolii 1895. vol. II. a. 121., 122. és 127. l.

² L. erre nézve Gr. Kuun Géza: *Relatio stb.* I. köt. 42—43. l.

³ L. id. dolgozatomat: *Századok* 1896. évf. 904. lapján.

⁴ *Tarasz* a középkori olasz forrásokban is *Tarsia*-nak nevezetik. L. Gr. Kuun Géza: *Relatio stb.* I. 34. l.

golia¹; s hogy végre a gens *Corosmina* alatt a Kaspi tengertől keletre s az Aral-tó túl dél felé eső Khārezm, vagy Khoarezm tartományának lakói értendők²: világosan láthatjuk, hogy itt az *Ural folyó, felső Irtis, Balkhas és Aral-tó közötti terület, vagyis a kirgizek mai hazája van megjelölve a scythiai őshazául* s hogy ez a földterület egészen más, mint az Isidorus és Justinus nyomán rajzolt Scythia.

Látjuk, hogy Kézai és követői éppen úgy tudnak egy olyan őshazáról is, a mely semmiképpen sem egyezik a forrásaiknak Scythiájával, a mint Anonymus is egészen más földről hozza ki a magyarokat, mint a melyet Regino nyomán meghatározott. Föntebb (a II. szakaszban) már mondtuk, hogy a hunok és magyarok ősei — az ujjur, sinai és görög írók öszhangzó tudósítása szerint — valóban laktak régezte az imént leirt területen, hol ma a kirgizek tanyáznak. Azonban a magyar krónikások nem ismerhették azokat a történelmi kútfőket, a melyeknek tudósításaiból ma már módunkban van megállapítani a magyaroknak egykori tartózkodását a nevezett területen; s mivel mindennek daczára olyan dolgot állítanak, a mit az újabb történelmi kutatások teljesen igazolnak: szükségképpen arra az eredményre kell jutnunk, hogy Kézai és követői, vagy az ő közös forrásuk nem a levegőből beszéltek, hanem az apáról fiúra szállt *nemzeti hagyományból*, a »fabula rusticorum« és a »cantus jocularum«-ból vették arról az őshazáról való tudomásukat, melyet az Ural folyó, felső Irtis, Jugria és a későbbi közép-ázsiai három khánság határoltak. Ez a nemzeti hagyomány — mint látjuk — még messzebb vezet vissza bennünket kelet felé s egyszersmind régibb időre is, mint az a szájhagyomány, melyet Anonymus tartott fenn s mely csak arra emlékezik határozatlanul, hogy az ősapák egykor a Volga folyón túl laktak.

Megemlítésre méltónak tartom, hogy erről a dél-szibériai őshazáról a latin nyelvű magyar krónikából törökre fordított *Tárikh-i-Üngürüsz* cz. krónikának is van tudomása, a mennyiben nem csupán azt olvashatjuk benne, hogy a hun-magyarok *Szidija*-ból (= Scythia) költöztek ki, hanem egyszersmind azt is mondja, hogy ez a *Szidija* vagy *Dsidia* tartománya a Fekete-tengertől kezdve egészen Szamarkandig terjedt (az akadémiában levő kézirat 3. levelén).

Mikor az eddig mondottak alapján immár tisztán áll előttünk az a tény, hogy a nemzeti hagyomány nem csupán a hunokkal való rokonságról, illetőleg közös eredetről tudott krónikáink keletkezéseig, hanem még a Volgán, sőt az Ural folyón túl eső őshazára is vissza birt emlékezni: semmi esetre sem ütközhetünk meg némely krónikáinknak (Képes, Budai és Pozsonyi Kr.) azon az állításán,

¹ A bécsi Képes Krónikában is ezt olvassuk IV. Béla korából: »*Mangali, sive Tartari*».

² A *Corosmina* t. i. már latin képzővel ellátott melléknév, melyből a tő: *Corosm* = Khoarezm, Khārezm.

hogy *Atila*, a hunok fejedelme, egyszersmind a magyaroknak is fejedelmük volt s hogy ezt a címet adják neki: »*Atila, rex hungarorum*«. Tény, hogy Anonymus korában a szájhagyomány, vagy történeti énekek útján még tudtak hazánkban arról, hogy az ősök egykor az Etil, vagyis Volga folyó keleti oldalán laktak; ugyanebben az időben élt és parancsolt Európa nagy részének Atila, kinek tettei földrészünk csaknem minden népének emlékezetébe mélyen bevésődtek; tehát a magyar népnek éppen ebbe az időbe visszaérő hagyománya is könnyen emlékezetben tarthatott olyan dolgot, hogy akkor az Etil melléki hazában a hun Etele a magyarnak is fejedelme volt. Ámbár megbízható historiai adatokkal nem tudjuk bebizonyítani, hogy Atila valóban meghódította a magyarokat is, de ez egyáltalában nem lehetetlen s a magyar krónikák »*Atila, rex hungarum*« címzése nem mondható képtelenségnek. Sőt inkább a nagy valószínűség fokára emelik krónikáink emez állítását a következő körülmények: 1. A magyar nép emlékezete (a mint Anonymus fenntartotta) tényleg visszanyúlik abba az időbe, melyben Atila uralkodott s abba az őshazába, melyben az ősök Atila korában laktak. 2. Atila — mint Priscustól tudjuk — fejedelme volt a kozároknak, a *magyarok nyugoti szomszédainak*, kiket csak a Volga választott el amazoktól.¹ 3. A Volgán túl kelet felé is még *hun* népség lakott abban az időben: onugurok (= magyarok), szaragurok, urógok, szabirok és avarok,² Atilát tehát ezek is elismerhették uroknak. 4. Atila annál inkább magához csatolhatta ezeket, a Volgától kelet felé lakó rokon törzseket; mert Média és Persia elfoglalását is forgatta az eszében,³ noha ezektől a tartományoktól a Kaukázus hegyláncza választotta el s tudhatta, hogy ezeknek lakói, mint egészen idegen népek, nagyobb ellentállást fognak kifejtteni, mint a rokon törzsek. 5. Mikor az összes külföldi írók, illetőleg az idegen népek s közöttük krónikáink forrásai is *Attila, Atila, Αττίλας, Αττήλας*-nak stb. nevezik a hun fejedelmet: honnan vette volna a magyar nép az ettől eltérő *Etele* nevet, ha az emlékezete nem nyúlik vissza annak a fejedelemnek koráig és személyéig, a ki ezt a nevet viselte?

IV.

Anonymus kivételével a többi krónikáink úgy beszélnek el a hunok és magyarok eredetét, hogy a hajdan korban az Evioláth földén, vagyis Persisben lakó Nimród óriásnak fiai, *Hunor* és *Magor* (Képes és Budai Kr.), vagy *Mogor* (Kézai és Pozsonyi Kr.), *Maeotis* tartományába (regio Meotida) költöztek.⁴ Ezután

¹ L. id. dolgozatomat: Századok 1896. évf. 787—789. I.

² L. ugyanott.

³ L. főntebb, e dolgozat II. Szakaszában, 292. lapon.

⁴ Hogy krónikáink mely tartományt neveznek *Evioláth* földének; hogy miért tették éppen *Nimród*-ot Hunor és Magyar apjává; s hogy a hun-magyarok ősapáit miért származtatják éppen *Evioláth* földéről, vagy *Persisből*: mindezeket

kevés idő múlva a szomszédos pusztaságról elrabolták és magokkal haza vitték *Belar* fiainak feleségeit és gyermekeit s köztük *Dula*-nak, az *alánok* fejedelmének, két leányát is. Ezek közül az egyiket Hunor, a másikat Magor, Mogor vette nőül s eme házasságból származott aztán a hunok és magyarok népe, a mely, miután itt nagyon elszaporodott és a hely szűke miatt nem tudott megélni, *kiköltözött Scythiába*, kiűzvé onnan, vagy leölvén az ott lakott *alpeurokat* és *pruténokat*.

Ez az elbeszélés, ilyen alakban, *népmonda*; lássuk, hogy mi és mennyi belőle a történeti való.

A történelem arra tanít bennünket, hogy a magyarok ősei még *onugur*, *unugur* (= ungar, hungar) név alatt, a 457. év táján a Volga és Ural folyók közt fekvő hazájukból a Kubán folyó mellékére, a *Maeotis és Fekete-tenger keleti partvidékére* költöztek és ott laktak két századnál tovább, körülbelül a 700. évig.¹ — Továbbá azt is tudjuk a történelemből, hogy a Maeotis keleti partján s a Kubán torkolata körül lakó *hunnok*, tehát az *onugurok*, az 528. évben a görök íróktól *Muager* vagy *Moager*-nek nevezett embert választottak fejedelmükké (Theophanes szerint).² — Végre arról is van biztos tudomásunk, hogy VI. és VII. században a Pontus fölött és a Maeotis mellékén egy bolgár-kuturgur-unogur szövetséges állam létezett a bolgár *Dula* vagy *Dulo* nemzetségből származó fejedelmek kormányzása alatt (Theophanes és a bolgár fejedelmek lajstroma szerint).³

Az tehát, hogy a magyarok ősei hajdan a Maeotis mellékén, a »regio Meotida«-ban laktak, történeti tény. De krónikáink nem pusztán ennyit tudnak erről a hazáról és ebből az időből, hanem — mint látjuk — egyebet is.

Krónikáink együtt lakatják a Maeotis mellékén Hunor ivadékait, a *hunnokat*, és Magor fiait, a *magyarokat*. Könnyű észre venni, hogy ebben a följegyzésben a maeotisvidéki bolgár-kuturgur-unogur szövetséges állam emlékezetét tartották fenn a krónikák; mert hiszen tudjuk, hogy úgy a bolgárok, mint a *kuturgurok* Atila *hun* népének maradványai,⁴ kik a nagy fejedelem halála után visszaköltöztek a Pontus fölé, vagy Jordanis szavaival élve »ad proprias sedes« s a VI. és VII. században egy ugyanazon

tüzetesen tárgyaltam »A magyaroknak szavarti-aszfali neve« cz. dolgozatomban. (Századok, 1897. évf. 399—403. l.) A magyarságnak az a része ugyanis, mely a 830. év táján Lebediából nem költözött Atelkuzuba, hanem északi Armeniában, a Kur folyó mellékén telepedett meg, még a XIII. század végén is itt lakott és ezekről Magyarországon még abban az időben is tudtak, mikor Kézai, vagy az ő forrásának szerzője írt. Krónikáinknak tehát az a följegyzése, hogy a magyar nép testvérei Persisben laktak, szintén történeti tény.

¹ L. id. dolgozatomat: Századok 1896. évf. 789—796. lapokon.

² Ugyanott a 914—915. lapokon.

³ Ugyanott a 794—795. l.

⁴ L. erre nézve fentebb a 289. lapot és a Századok 1896. évf. 793. lapján mondottakat.

államban éltek a magyarok őseivel. A Kézainál található *Belar* név éppen ezeket a *bolgárokat* jelenti; mit az is bizonyít, hogy a Kézaiival egykoru utazók, Ascellin és Plan-Carpin csekély eltéréssel *biler* vagy *byler*-nek nevezik a Volga-melléki bolgár népet, a mi Anonymusunk pedig *bular*-nak (terra *Bular*; de az al-dunai bolgárokat ő is *bulgar*-nak mondja). A későbbi krónikákban olvasható *Bereka*, *Berela*, *Wereta* alakok nem jöhetnek számba; mert a legrégebbi forrásban *Belar* alakot találunk s mert ennek van értelme és jelentősége, míg amazoknak nincs, minélfogva ezt kell hitelesnek tartanunk. A népmondának, mint tudjuk, egyik jellemző sajátossága az, hogy egész népeket egyes hősökkel képviseltet, valamely népről úgy beszél, mint egyes emberről. Ebben a hagyományban is az egyénített *Belar* az egész belar, biler vagy bular népet, azaz a bolgárokat képviseli. A Belar fiai feleségeinek és gyermekeinek elablása és haza vitele aztán voltaképpen azt jelenti, hogy a magyarok és bolgárok abban az időben, mikor nem csak szomszédságban, hanem közös fejedelmek alatt ugyanazon államban laktak, összeházasodtak egymással és így összevegyültek.

A *Dula* névben annak a nemzetségnek vagy családnak emléke maradt fenn, melyből a VI. és VII. századbéli hun-magyar (bolgár-kuturgur-unogur) állam fejedelmei származtak.¹ A régi bolgár fejedelmek lajstroma határozottan azt mondja, hogy ez a *Dula* vagy *Dulo* család *bolgár* eredetű volt, tehát egyenesen Atila hunjaitól származott le. Ezt annál inkább elhithetjük; mert az e családból való második fejedelem neve, t. i. *Irnük*, élénken emlékeztet Atilának egyik fiára, *Irnakh*-ra; s mert a negyedik fejedelemről, t. i. *Kuvrat*, vagy *Kurut*, *Kurt*-ről Theophanes görög író azt állítja, hogy ez egy *Organ* nevű *hun* fejedelemnek unokaöccse volt.² — Ellenben a magyar krónikák *Dulát* az *alánok* fejedelemének tartják. De velök szemben határozottan a bolgár fejedelmi lajstromnak kell igazat adnunk; mert ez sokkal régebb keletű (765 tájban íratott), mint a legelső magyar krónika és mintegy hivatalos jellegű okmánynak tekinthető. A magyar krónikás, vagy talán inkább már ennek forrása, a nemzeti hagyomány, tehát összetévesztette a bolgárokat és alánokat, mikor a bolgár, azaz hun eredetű *Dulákat* alánoknak mondja. Azonban ezen a tévedésen egyáltalában nem ütközhetünk meg; mert van némi alapja és megérthetjük, hogyan történhetett meg.

Tudjuk ugyanis nem csak azt, hogy az *alánok* éppen azon

¹ Említésre méltó, hogy a *Dula* mint személynév még a XIII. század közepén is használatos volt nálunk. Egy 1261. évből való oklevélben olvassuk: *Dula* de genere Tomoy (Fejér Gy.: Cod. Dipl. IV, 3: 37). Anonymus szerint ez a genus Tomoy *besenyő* eredetű: In eodem tempore de terra byssenorum venit quidam miles de *ducali progenie*, cuius nomen fuit *Thomzoba*, pater Vrcund, a quo descendit genus Thomoy. Cui dux *Thocsuu* dedit terram habitandi in partibus Kemey usque ad Tysciam, ubi nunc est portus Obad. (57. fejezet).

² Századok 1896. évf. 794. l.

a tájon laktak, hol a hunok s hosszabb időn keresztül közvetlen szomszédai voltak a magyarok őseinek, és más hun törzseknek, hanem azt is, hogy a hunok mindjárt első föllépésük alkalmával 375-ben, legelőször éppen az alánokat hódoltatták meg és fegyvertársakul vették magokhoz, sőt már előbb is együttesen harcoltak hunok és alánok Arméniában.¹ Már a keresztény időszerítés az I. századában a *Maeotis és Tanais* mellékén laktak, honnan Kr. u. 76. évben beütöttek Arméniába (Josephus Flavius szer.), valamint a 90. évben is.² A IV. században Ammianus Marcellinus a Tanaistól keletre, Scythia pusztáira helyezi őket, Claudianus pedig a Maeotis partjaira.³ Az V. században — vagyis mikor a magyarok ősei, az onugurok, a Kubán és Maeotis mellékére költöztek — Sidonius Apollinaris »caucasigena« alánokról beszél. 558-ból, az avarok föllépése alkalmával, tudjuk, hogy a nyugoti Kaukázus északi részén, a Kubán felső folyása vidékén laktak; ugyanitt találta őket Zemarkhosz is 569-ben. Az örmény történetírás az 572. évben az abkhazokkal kapcsolatban említi őket.⁴ A későbbi időkre már nem szükséges lejönnünk; mert ennyiből is tisztán áll előttünk, hogy az alánok a krónikáink által jelzett időben csakugyan *szomszédai voltak őseinknek* s a magyar krónikás, vagy inkább a nemzeti hagyomány bizonyára az alánokkal történt összeházasodás vagy népkeveredés emlékét őrizte meg abban a mondában, hogy Hunor és Magor nőül vették az alánok fejedelmének leányait.⁵ A magyar krónikás annál könnyebben összetéveszthette a bolgárokat és alánokat *Dula* fejedelem nemzetisége kérdésében, mivel az alánok az ő tudomása szerint is a Don folyó torkolata táján, tehát a magyarok szomszédságában, laktak. A Képes, Budai és Pozsonyi krónikákban ugyanis ezt olvassuk: »Etul

¹ A IV. századból Byzanti Faustus örmény író szerint (Lukácsy Kristóf: A magyarok őselei stb. Kolozsvár, 1870. a 112. l.)

² History of Armenia, by Father Michael *Chamich* Translated from the original armenian by Johannes *Avdall*. Calcutta, 1827. I. köt. 138. l.

³ »Patriamque bibens Maeotim Alanus . . .« In Rufinum, lib. I.

⁴ Csámicsián örmény írónál, id. munk. I. 339.

⁵ Az *alánokról* — kiket a középkori utazók *asz*, az oroszok *jasz*, a georgiaiak *osz*-nak neveznek s hazájokat *oszethi*-nek — általánosan azt tartják, hogy a mai *osszét*ek ősei. (L. különösen D'Ohsson: Des peuples du Caucase és Neumann Károly: Die Völker des südl. Russlands.) Az *osszét*ek magokat *iron*-nak nevezik (= iran) s nyelvük legközelebb áll a régi persához (pehlevi) és örményhez. Azonban az örmény történetírók arról tudósítanak bennünket, hogy az alánok — mikor Kr. u. 90. évben beütöttek Arméniába. — *tolmácsok* segítségével tudtak beszélni az örményekkel. (Csámicsián id. m. I. 138—139.) Az alán — *osszét*ek és magyarok huzamos együtt lakásának és érintkezésének emlékét a magyar nyelv is őrzi, mit bizonyítanak az *osszét nyelv*-ből vett *szavaink* P. l. *evziszt* = ezüst; *khid, khéd* = híd; *jikh* (dugur) = jekh) = jég; *varth* = vért; *ruvasz* = régi magy. ravas (= róka); *leg* (ember) = legény; *marg* = mérge, stb. (L. Klaproth: Voyage an mont Caucase, II. 485, 486. és Nyelvtudományi Közlem. 1894. évf. XXIV. köt. 128.) A mai *osszét*ek tradíciója és a georgiaiak tudomása szerint országuk rége óta a *Don* folyóig terjedt s valóban az *osszét* nyelvben *don, dun* = víz, folyó.

... amisso nomine Don vocatur. Circa enim meridiem *juxta ipsum* jacet ... gens Alanorum.«

Nagyon figyelemre méltó és történeti értékű a magyar krónikáknak az a följegyzése, hogy a magyar nemzet egy *Magor*, *Mogor*, azaz *Magyar* nevű ősapától, illetőleg fejedelmétől vette nevét és származását, — még pedig éppen itt, a Maeotis melléki hazában és sem nem Lebediában, vagy pedig az Etilen túl fekvő, sem nem a mai kirgiz pusztasággal azonos lakhelyén, sem nem Eviláth földén, melyekről pedig szintén van tudomásuk krónikáinknak.

Tudvalevő dolog, hogy a Kubán folyó vidékén s a Maeotis keleti partján a 457. évtől fogva, tehát az 528. évben is, a magyarok ősei laktak, még *onugur* vagy *unugur* néven. Theophanes bizánczi írónál — ki a magyarok őseit majd *unogurok*-nak nevezi, azt mondván róluk, hogy *hunnok*, majd pedig hibásan *unogundur*-oknak (l. fentebb 289. l.) — az itten lakó népről, melyet ez alkalommal általában *hun*-nak nevez, azt olvassuk az 528. évre vonatkozólag, hogy Gordasz nevű királyuk Bizánczban létele alkalmával fölvette a keresztyén vallást, miért is a nép megtámadta és megölte őt és helyébe testvérét, *Muager*-t (Moager) tette fejedelmévé. Annyi tehát historiatilag bizonyos, hogy a magyarok őseinek, mikor a Maeotis vidékén laktak, csakugyan volt egy *Magyar* (Magor = Muager) nevű fejedelmök. Az idézett görög író ugyan nem mondja, hogy ezek a hunok, vagy legalább a pogányságban megmaradt nagyobb részük, ez alkalommal fölveték az új fejedelmük nevét s azontul így nevezték magukat; de a magyar krónika, illetőleg ennek forrása, a nemzeti hagyomány, hirdeti, hogy a magyar nép a Maeotis-melléki hazájában uralkodó Magor, Mogor fejedelmétől vette a nevét is. Annyival inkább igaza lehet ebben a dologban a nemzeti hagyománynak; mert (mint ezt máshol kimutattam)¹ a török eredetű népeknél általános szokás volt egyes fejedelmek, vezető egyének nevének fölvétele nemzeti névként; s mert éppen ennek a *Magyar*, illetőleg *Madsar* személynévnek ilyen föl vételére csakugyan tudunk egy példát a törökség körében; s végre mert a nemzeti hagyomány és utána a krónika a *magyar* nemzeti névnek eredetét, a többi régi lakóhelyek mellőzéseivel, egyenesen abba az őshazába helyezi, a hol a történelem tudtával valóban volt az ősöknek *Magyar* nevű fejedelmük. Mikor a krónikának erről a Maeotis-melléki hazáról szóló följegyzése — mint látjuk — minden részletében megfelel a történelem tanításának, bátran történeti ténynek vehetjük a *magyar* nemzeti név származásának magyarázatát is.

Világosan meglátszik ezekből, hogy milyen az a nagy hírű *német alaposság*, a mely Hunfalvy Pál mesterével, Roesler Róberttel merészen kimondatta, hogy a magyar krónikák *Magor*, *Mo-*

¹ L. »A magyarok eredete, őshazája és vándorlása« cz. dolgozatomat a Századok 1896. évf. 912. lapján.

gor-ja »nichts anderes ist, als ein *fingirter* Eponymos der Magyaren.« Mert mivel bizonyította akár Roesler, akár Hunfalvy, hogy ez a *Magor* csakugyan költött, képzelt név és személy? Semmivel, még csak egyetlen egy árva szóval sem! Hát abban áll az alaposág, hogy *minden bizonyítás nélkül* nagyot és merészet mondjunk? A kinek ez is imponál, légyen néki az ő hite szerént.

Ezek után könnyen megérthetjük, hogy a nemzeti hagyomány, vagy a krónikairó miért tartja éppen *Maeotis tartományát* a magyar nemzet bölcsőjének, noha a távolabb, kelet felé eső lakhelyeiről, nevezetesen a Volgán túl fekvő, sőt a mai kirgiz pusztasággal azonos őshazákról is van tudomása. Az apáról fiúra szállt nemzeti hagyomány ugyanis emlékezett arra, hogy a nemzetnek ma is használatos neve, a »magyar«, a Maeotis-melléki hazában keletkezett s így bizonyos tekintetben igaza volt a krónikásnak, mikor a »magyar« nevű nép bölcsőjét arra a földre helyezte; mert a »magyar« nép története csakugyan a Maeotis vidékén kezdődik, mivel addig az ideig az elődök az eredeti *onugur*, vagy *unugur* nevet viselték.

Végre még egy pont van a krónikának főntebb idézett tudósításában, melyhez hozzá kell szólnunk.

Krónikáink ugyanis azt mondják, hogy a magyar nép ebből, a Maeotis-melléki hazából költözött Scythiába. Ez képtelenség, ha *Scythia* alatt itt akár az Isidorus és Justinus nyomán meghatározott Scythiát, akár a nemzeti hagyományból vett s főntebb tárgyalt őshazát, t. i. a mai kirgiz pusztaságot értjük. Mert az Isidorus és Justinus Scythiája ezt, a Maeotis-melléki hazát is magában foglalta, tehát voltaképpen ez is Scythia, ebből nem kellett kiköltözniök, hogy Scythiában lakhassanak. Továbbá mert ellenkezik a történelmi tudással az a fölvétel, hogy a magyar nép a Maeotis mellől előbb a Volgán túlra, a Kaspi-tenger fölé, majd még tovább, az Irtis felső folyásaig költözött volna s csak azután és onnan vándorolt volna ismét nyugot felé Pannoniába. S valóban krónikáink itt a Scythia nevezeten egészen más területet értenek, a mint világosan kitűnik ama mondásukból, hogy a hun-magyarok ezen a földön az *alpzurokat* és *prutenokat* találták lakókul (a későbbi krónikákban *alprosur*, *alplozur* és ezt ezek egynek veszik a prutén vagy ruthén néppel).

Ugyanis a magyar krónikás azt a dolgot, hogy a hun-magyarok Maeotis tartományából Scythiába költöztek és legyőzték az ott lakó *alpzurokat*, Jordanistól vette át, kinek könyvében ezeket olvasta a hunnok első föllépéséről: »Quorum (t. i. hunnok) natio saeva — ut Priscus historicus refert — in Maeotide palude *ulteriorum ripam* insedit... (S itt elbeszéli, hogy egy szarvas megmutatja az utat a Maeotison keresztül a hún vadászoknak)... Mox ingentem illam paludem transiere, illico *Alipzuros* (vagy *Alpidzuros*), Alcidezuros .. *qui ripae istius Scythiae* insidebant.... rapuere« (24. fej.). Itt Jordanis — mint látjuk — Scythián a Fekete-

és Azovi-tenger északi partvidékét érti s voltaképpen azt mondja, hogy a hunok a *Maeotis keleti* partjáról beütöttek a *Pontus fölött* elterülő tartományba. Bizonyítja ezt kortársa, Agathias, is, a ki ugyanezen eseményről a következőt írja: Hunnorum gens olim habitavit circa eam Maeotidis paludis partem, quae *subsolanum ventum versus* (= keletre) spectat Multis autem post temporibus *transierunt in Europam*¹ a cervo quodam ducti et Maeotidem paludem, qua parte in Euxinum pontum fertur trajicientes«. — Ennélfogva természetesen a magyar krónikás is a mai déli Oroszországot érti itten *Scythia* alatt, kelet felé a Don vizéig; a mi annyival inkább bizonyos, mivel ennek a Scythiának lakóiként a *pruténokat* vagy *ruthénokat* is (= oroszok) fölemlíti (a későbbi krónikáiról meg éppen azonosítja az alpzuokat a korabeli ruthénekkal), — noha forrása, Jordanis nem szól ezekről. Vegyük még számításba, hogy Anonymus is úgy tudja, hogy *Ruthenia*, vagy a regnum Ruthenorum a *Dneper mellékén* feküdt Kiev fővárossal s nyugot felé Lodomérig terjedt.

Ezek szerint tehát krónikáinknak *ebben* a följegyzésében annak a történeti ténynek tudása foglaltatik, hogy a magyarok a Maeotis és Kubán-melléki hazájukból későbbben az Azovi- és Fekete-tenger fölé s a Don és Dneper közé költöztek, a mely hazájokat Konstantinus császár *Lebediának*, Livanius philosophus és a ravennai geographus pedig *Onogoria*-nak (= Hungaria) nevezik.

Látnivaló, hogy Kézai és a vele egy nyomon járó krónikáink, a Scythia meghatározását és leírását tartalmazó fejezetben, csak látszólag beszélnek *egy* Scythiáról, azonban valójában *három* Scythiát, azaz három őshazát emlegetnek. Kettő a régi idegen írók két Scythiája, t. i. egyrészt Isidorusé és Justinusé, másrészt a Jordanisé; a harmadik pedig a mai kirgiz pusztaság, a melyről való tudomásukat a nemzeti hagyománynak köszönhetik. Ezt tudva megérthetjük a Scythia leírásában tapasztalható zavar okát, de egyszersmind könnyen meg is tudjuk magyarázni az ott lépten-nyomon előforduló ellenmondásokat.

V.

Anonymusnál azt olvassuk, hogy midőn a magyarok Álmos vezetése mellett kiindultak az Etilen, azaz Volgán túl fekvő őshazából, először *Rusciába* érkeztek Susudal városához. Azután Rutheniába hatoltak be, »*terras Ruthenorum* sibi subiugaverunt et bona eorum accipientes . . . civitatem *Kyeu* ceperunt expugnare.« Erre a ruthének fejedelmei nagyon megijedtek és békekérő követeket küldtek hozzájuk. »Tunc dux Almus inito consilio cum suis, sic legatos remisit Ruthenorum, ut duces et primates sui filios suos obsides darent, *tributumque annuatim persolverent* decem milia

¹ Nem kell elfelednünk, hogy a középkorban a *Don* folyót és *Maeotist* tekintették Európa keleti határának.

marcarum et insuper *victum*, vestitum et *alia necessaria*. Duces vero Ruthenorum *hec omnia* Almo duci *concesserunt*.« (9. fej.) . . . Tunc duces Ruthenorum, sc. de *Kyeu* et *Susudal*, filios suos in obsides dederunt Almo duci, et cum eis miserunt decem milia marcarum et mille equos cum sellis et frenis more ruthenico ornatis et centum pueros cumanos et XL camelos ad onera portanda, pelles ermelineas et griseas sine numero, ac alia multa munera non numerata« (10. fej.). Majd »ad civitatem *Lodomer*« érkeztek. »Dux Lodomeriensis duos filios suos cum omnibus filiis jobagionum suorum duci Almo in obsides dedit. Et insuper duo milia marcarum argenti et centum marcas auri cocti cum pellibus et palliis non numeratis et ccc equos cum sellis et frenis et XXV camelos et mille boves ad onera portanda et alia munera non numerata . . . presentavit.« Innen *Galiciába* jöttek. Itt »Galiciae dux . . . unicum filium suum, cum ceteris filiis primatum regni sui in obsidem dedit, et insuper . . . CCC equos cum sellis et frenis, et tria millia marcarum argenti, et CC marcas auri, et vestes nobilissimas tam duci, quam omnibus etiam militibus suis condonavit« (11. fej.)

Anonymusnak ez az egész elbeszélése — a mint az előadásnak részletező voltából s mind a négy epizód alakításában mutatkozó hasonlóságból szemmel látható — a népmondából, vagy talán inkább a jocularok historiás énekeiből van véve s így az események már eo ipso költői mezbe öltözve jelennek meg nála. A legjobban észrevehető költői mez t. i. az, hogy a krónikás az itt elbeszélte dolgokat úgy tünteti fel, mintha azok mintegy útközben, a Volgán túl fekvő hazából Pannoniáig egy huzamban végzett költőzködés alkalmával, 10—12 hét rövid tartama alatt történtek volna meg, a mennyiben szerinte a magyarok az Etil folyóig több napon át jöttek, Rutheniában két, Lodomérban három hétig s Galicziában egy hónapig időztek. Ezt a költői mezet a monda-alkotó és éposz-költő népszellemnek az a sajátos eljárása adta rá a száraz, történeti tényekre, a mely a hosszú idők eseményeit szereti egy időpontba helyezni s több nemzedék tetteit egy generationak, vagy egyes hősöknek tulajdonítani. Ebből a költő mezből tehát okvetetlenül ki kell vetköztetnünk a factumokat s ezt könnyű megtennünk; mert 1. a történelem nem tud a magyaroknak *egy huzamban megtett, ilyen útvjáról*, ellenkezőleg azt tanítja, hogy attól az időtől fogva, mikor a magyarok ősei átköltöztek a Volgán nyugot felé, Pannonia elfoglalásaig körülbelül ötödfél száz esztendő telt el (457—896) s hogy e hosszú idő alatt őseink három helyen laktak huzamosabban, t. i. a Kubán és Maeotis mellékén, majd Lebediában (a Don és Dneper között), végre Atelkuzuban. 2. Maga a krónikás, vagy inkább forrása, a nemzeti hagyomány is, megczáfolja az említett dolgoknak ilyen rövid idő alatt s útközben történtét azzal a kifejezéssel, hogy a Dneper-melléki ruthének a magyaroknak »tributum *annuatim* persolverunt.« Mert hiszen, ha a magyarok tényleg csak két hétig tartózkodtak

volna Rutheniában, ennek lakosai hogyan fizethettek nekik adót évenként?

A másik dolog, a mivel még tisztába kell jönnünk, az, hogy a krónikás a maga korabeli elnevezésekkel és viszonyokkal jelöli meg a néhány századdal régebbi kort, természetesen nem azért, hogy hamisítson, hanem azért, mert azokat a régebbi neveket és viszonyokat már nem ismerte. *Szuszdal* városát 997-ben említi a történelem legegyszerűbben s a *szuszdali fejedelemség* a XII. század elején kezdődik. A *lodoméri herczegség* a XI. század végén tűnik fel, a *halicsi fejedelemségről* (Galiczia) pedig csak a XII. század folyamán tudunk.¹ Azonban Anonymus voltaképpen nem azt akarja mondani ezen elnevezések használatával, hogy eme fejedelemségek már akkor léteztek, mikor a magyarok déli Oroszországban, Lebediában és Atelkuzuban laktak, vagyis a VIII. és IX. századokban; hanem csak azt állítja, hogy a magyarok érintették azokat, a szláv népektől lakott tartományokat, a hol ma (t. i. az ő korában) a szuszdali, lodoméri és halicsi fejedelemségek vannak.

Ha tehát Anonymus elbeszéléséről levettük ezt a költői mezet és helyesen értelmezzük az általa használt elnevezéseket: tudósításának mintegy magvaképpen az marad, hogy a magyarok Pannónia elfoglalása előtt, de a Volgán túl eső hazájukból történt kiköltözésük után meglátogatták és meghódoltatták azokat a területeket s azokat a szláv népeket, melyekből a XII. századbeli szuszdali, kievi, lodoméri és halicsi fejedelemségek támadtak; s hogy a nevezett szláv tartományok lakosai kezeseket, rabszolgákat (»centum pueros cumanos«) és különféle ajándékokat adtak s évi adót fizettek nekik pénzben, élelmi szerekben, ruhákban, állatbőrökben, háttas és igás jószágokban. Ez az, a mi Anonymus tudósításában a száraz történeti ténynek mutatkozik s ezt csakugyan igazolja is a történelem.

Abból az időből ugyanis, mikor a magyarok Atelkuzuban (a Szeret, Prút, Dneszter, Bug és Dneper folyók közén) laktak, az egykorú *Ibn-Roszték* (írt 913 előtt) arab író többek közt ezt mondja róluk: (A magyarok) az összes szomszédos szláv népeken uralkodnak, nehéz adózással terhelik őket s úgy bánnak velök, mint hadi foglyaikkal. Mikor a szlávokkal háborút viselnek és foglyokat ejtenek közülök, e foglyokat a tengerpart mentében a rúmi tenger egyik kikötőjébe hurczolják, mely Karkhnak nevezetik... A rúmiak elébük mennek s a magyarok vásárt csinálnak velök, eladják nekik foglyaikat.«

A persa *Gurdézínál* (írt 1052-ben) pedig ezt olvassuk róluk ugyanezen időből: »A szlávok felett fenhatóságot gyakorolnak, reájok szüntelenül termény-adókat rónak ki s őket rabszolgáiknak tartják... A guzokat, szlávokat és oroszokat meg-megrohanják

¹ L. ezekre nézve Matyás Flórián: *Historiae Hungaricae fontes domestici*. Quinque-Eclesiis 1883. II. 271. Tv. Pauler Gyula: *Anonymus külföldi vonatkozásai*, Századok 1883. évf. 107. lap. Roesler: *Rom. Stud.* 198.

s azoktól rabszolgákat hoznak, kiket azán a rómi birodalom területére hurczolnak és ott eladják . . . *Gyakran rontanak a szlávokra.* A magyaroktól a szlávokig 10 napi járőföld van.¹ Ugyanő a szlávokról ezt mondja: »Szokásban van náluk várakat építeni. Vitézeik azért építenek várakat, mert a magyarok folytonosan redjúk támadnak s őket nyugtalanítják.«²

Látnivaló, hogy Anonymus voltaképpen ugyanazt mondja lényegében, a mit az idézett arab és persa írók. Egyezés mind a hármoknál: a szlávokkal folytatott harczok, a fölöttük gyakorolt fenhatóság, az adófizetés, a terményekből való adózás (Anonymusnál: victus) és a szlávoktól kapott rabszolgák említése (Anonymusnál: pueri cumani). Még annak is van történelmi alapja, hogy a magyarok Kievet ostrom alá fogták s megnyiták előttük Lodomér és Halics várának kapui. Szem előtt tartva ez említett keleti írók tudósításait, abban sincs semmi lehetetlenség, vagy valótlanság, hogy a magyarok csakugyan elkalandoztak egészen *Szuszdal* vidékéig és megsarczolták az ott lakó szlávokat, — ha nem Atelkuzuból, bizonyára még lebediai hazájukból, melyet, mint tudjuk, a 830.-év táján hagytak el.

A mondottak után mindenki megítélheti, hogy mennyire ellenkezik az igazsággal Hunfalvy Pálnak Roesler Róberttől eltanult eme nyilatkozata: »A magyar krónikák nem tudnak semmit a magyarok történeteiről a mai *keleti és déli Oroszországban*« (1. főntebb 278. l.). Mert igenis tudnak a magyar krónikák — a nemzeti hagyomány révén — nem csak arról, hogy a nemzet ősei egykor keleti Oroszországban az Etil, azaz Volga folyón túl laktak a Kaspi-tenger fölött, hanem még a Jugria, Kharezm, Tarász és Mongolia között elterülő őshazáról is emlékeznek; tudnak továbbá a déli Oroszországban eső hazáikról, nevezetesen a Maeotis és Kubán mellékéről, még pedig elég részletesen, azután Lebediáról és Atelkuzuról; tudnak a hun-magyar (bolgár-kuturgur-unogur) szövetséges államról, a Dula fejedelmekről, az alánok szomszédságáról, *Magyar* fejedelemről és a »magyar« nemzeti név eredetéről; s tudnak végre arról is, hogy Lebediában és Atelkuzuban milyen viszony volt a magyarok s a tőlük észak és északnyugot felé lakó szláv népek között. Ez a tudományuk pedig elég sok; sokkal több, mint a mennyit az összes nyugot-európai írók s különösen a Roeslertől annyira magasztalt német krónikák tudnak a magyarság történeteiről Pannóniába érkezése előtt; sokkal több annál is, a mit Hunfalvy Pál tud a magyaroknak erről az őskoráról!

Anonymus azt beszéli, hogy midőn a magyarok *Kiev* alá érkeztek és »voluerunt regnum Ruthenorum sibi subiugare«, a ruthének fejedelmei segítségül hívták a *kunokat (cumani)*, az ő igen hű barátaikat, kik meg is jelentek nagy számú lovassággal

¹ Az Oxfordban levő kézirati példányból ford. gr. Kuún Géza : Akadémiai Értesítő 1894. aprilisi füzetben 235—227. l.

² Ugyanő ugyanott a 228. lapon.

»causā amicitiae ducis de Kyeu.« Csatára kerülven a dolog, a magyarok igen sokat lemészároltak a ruthének és kunok közül, az életben maradtak pedig Kievbe menekültek. Mikor aztán a magyarok a várost ostromolni kezdték, a ruthének békét kértek és kaptak adófizetés mellett, mit látván a kunok, meghódoltak Álmosnak, elismerték fejedelmüknek s a magyarokhoz csatlakozva velök együtt beköltöztek Pannoniába (8—10. fej.).

Roesler és Hunfalvy Pál képtelenségnek tartják Anonymusnak eme tudósítását, azt mondván, hogy a *kunok* először csak 1044-ben törtek elő a Volga mögül, megtámadván a besenyőket (Kedrenosz szerint) s csak az 1061. évben harcolnak legelőször az oroszokkal (Nesztor szerint), tehát még hirük sem volt a Volgán innen, mikor a magyarok Kievnél járhattak.¹ Ennélfogva Hunfalvy így ítél: Ha az oroszok először 1055-ben, vagy 1061-ben ismerkedtek meg a polovczokkal (azaz: kunokkal): lehetetlen képzelnünk, hogy ezek közül telepedők már azon idő előtt kerülhettek volna Magyarországra.«² Szerinte tehát *kunok* legelőbb Kálmán királyunk korától kezdve, a XII. század első felében (1104—1141.) jöhettek be hazánkba. — Ezt az ítéletet csak az a kényelem-szeretet mondhatta ki tudósunkkal, a mely valamely történeti adat megértésénél és méltatásánál röstel szétnézni több nemzetnek régi történeti irodalmában. De a ki elsőnek tartja a kényelmet, annak nincs joga azt mondani valamely régi íróról, hogy egész munkája »haszontalan mesés könyv«!

Köztudomású dolog, hogy a kunokat a régibb bizánczi írók (Konstantinus császár is) *úzóknak* (*Ούζοι*), a későbbiek *kománoknak* (*Κομάνοι*), az oroszok és lengyelek *polovczoknak* (polovczi), az arab és persa írók *gúzoknak* nevezték.

A főntebb idézett *Gurdézi* azt mondja, hogy a magyarok *Atelkuzuban* lakásuk idején többször megrohanták nem csak a szlávokat és oroszokat, hanem a *gúzokat* (= kunok) is. A magyarok — mint tudjuk — a 830. év tájától fogva laktak *Atelkuzuban*, keleti szomszédaik levén a besenyők, a Dneper és Don között; ezeken túl a khazarok s ezek mögött a Volgán túl a gúzok (úzó vagy kunok). Ha már a gúzok, vagyis kunok egészen 1044-ig ki nem mozdultak a Volga mögül, hogyan rohanhatták meg őket a magyarok két népen, a besenyőkön és khazarokon, keresztül? Azt mondani erre, hogy a persa író téved vagy nagyít, lehet ugyan, csak hogy akkor ezt be is kell bizonyítani! *Gurdézi* elég sokat tud a magyarokról, sőt házassági szokásaikat is ismeri; bajos tehát olyant föltenni, hogy arról ne tudott volna, mely népekkel szoktak háborúskodni.

Konstantinus császár azt írja, hogy a besenyők eleinte a

¹ Roesler: Rom. Studien 207., 329.. 330. l. — Hunfalvy: Magyarország Ethnogr. 290. s a Petrarca-Codex és a kunok cz. értekezés, 13. l.

² Hunfalvy: A Kún- vagy Petrarca-Codex és a kunok. Budapest, 1881. 15. lap.

Volga és Ural folyók közén laktak. Innen kiűzték őket a khazarok és úzok; a besenyők tehát a magyarok földét, t. i. Lebediát, foglalták el, a besenyőket pedig az úzok. Ez történt volna 50, illetve 55 évvel azelőtt, mikor a császár ezt írta (950-ben), vagyis 900-ban, illetőleg 895-ben. — A császári író azonban téved az időszámításban. A besenyők — mint ezt több rendbéli történeti adatból tudjuk — 895-ben nem Lebediából szorították ki a magyarokat, hanem Atelkuzuból, ellenben Lebediából már jóval előbb kiűzték őket, t. i. 830 tájban.¹ E szerint az úzok vagyis *kunok* már 830-tól fogva a Volga és Ural folyók között laktak, a besenyők pedig Lebediában s a magyarok Atelkuzuban. Ilyenformán lehetetlen-e az, hogy a kunok néhány törzse, vagy nemzetsége 830 után átköltözött a Volgán nyugot felé, körülbelül Szaratov, Voronecz és Kurszk irányában, a besenyők lakta földön felül és megtelepedett a Don felső folyása mellékén, illetőleg azon innen? Úgy kellett lennie; mert csak így érthetjük meg Gurdézinak azt a tudósítását, hogy a magyarok több ízben megtámadták a *gúzok*kat is. A *gúzok*nak túlnyomó nagy része azonban a XI. század közepéig megmaradt a Volga-Ural közén s csak ezekről mondható, hogy 1061-ben érintkeztek először az oroszokkal. Hiszen a nomád népek nem egész tömegükben egyszerre szoktak költözködni valamely földről másikra. Tudjuk, hogy a besenyők sem mindnyájan hagyták el a Volga és Ural folyók közét, hanem egy részük még Konstantin cs. korában is (950-ben) ott lakott az úzokkal együtt.

Semmi lehetetlenség sincs tehát abban a tudósításban, melyet az ú. n. *Sztepennaja Kniga* cz. orosz krónikában olvasunk, hogy mikor Aszkold és Dir, Kiev urai, a 866. évben megtámadták Bizanczot, szövetséges *kunok* is (kumánok = polovczok) voltak seregükben.² Sőt Gurdézinak imént idézett tudósítása szépen egyezik egy másik orosz krónikásnak (Ossostovič) ama följegyzésével, hogy a magyarok egy ízben a *Don* folyó mellett megverték a *polovczok*kat (= kunokat).³

A különböző nemzetiségű, t. i. bizanczi görög, persa és orosz írók tudósításainak ilyen némű öszhangzása tehát egészen valószínűvé teszi nemcsak azt, hogy laktak *kunok* már a IX. század

¹ L. »A magyarok eredete, őshazája és vándorlása« cz. dolgozatomat, Századok 1896. évf. 798—799. l. Továbbá »A magyaroknak szavarti-aszfali neve« cz. cikkemet, Századok 1897. évf. 393. l. — Az ott felsorolt adatokhoz kell még vennünk *Nesztor* orosz krónikásnak ama tudósítását is, hogy Aszkold és Dir, Kiev urai, a 867. évben megverték a *pecsenégek*et, azaz besenyőket. Ezen adat is azt bizonyítja, hogy a besenyők 867-ben már a Don és Dneper között, Lebediában, laktak, (nem a Volga-Ural közén), a magyarok pedig természetesen Atelkuzuban.

² L. idézve Katona Istvánnál: *Historia primorum Hungariae ducum*. Pest, 1778. a 68. lapon. — Eme krónika írását *Kíprian*, moszkvai metropolita (megh. 1406) kezdte a XIV. században, régiebb följegyzések alapján; s ezt folytatta és bővítette a XVI. században *Makarij* moszkvai metropolita (megh. 1564).

³ Idézve Katonánál id. munk. 64. lapján.

közepén a felső Donon innen, a Kiev fenhatósága alatt álló terület szomszédságában, hanem Anonymusnak azt az állítását is, hogy Kievnél *kunok* csatlakoztak a magyarokhoz. A magyar krónikás azt mondja, hogy a kunok igen jó barátai (fidelissimi amici) voltak a kievi fejedelmeknek és segítségükre mentek; — ezt megerősíti a Sztjepennaja Kniga tudósítása a 866. évről. Azt mondja továbbá, hogy a magyarok megverték a ruthéneket és kumánokat; — ezt az állítását is megerősíti úgy Gurdézi, mint a másik orosz krónikás. Azután éppen a *kievi* fejedelmek szövetségeseinek mondja Anonymus a kunokat, nem a szuszdali vagy lodoméri, vagy halicsi fejedelmek szövetségeseinek; — s az orosz krónika is egyenesen mint Kiev urainak, Aszkoldnak és Dirnek fegyvertársait említi őket. Végre a magyar krónikás szerint éppen a kievi fejedelmek küldtek Álmosnak száz *kun gyermeket*, vagyis azok az orosz fejedelmek, a kiknek csakugyan volt közük a kunokhoz. — Aszkoldot és Dirt 882-ben végeztette ki Oleg. Nesztor krónikás a 888—898. évek közé teszi a magyarok elvonulását Kiev mellett s nem szól Kiev ostromlásáról és a fejedelem megaláztatásáról. Ebből az tűnik ki, hogy Kievnél az az ostroma, melyet Anonymus említ, előbb történt, még Oleg fejedelemsége, vagyis 882 előtt és így azok a kievi fejedelmek, kik a *kunokat* hívták segítségül a magyarok ellen, bizonyára Aszkold és Dir voltak s az ő idejükben (862—882 között) csatlakoztak a kunok a magyarokhoz.

Az eddig mondottakkal, úgy hiszem, bebizonyítottam a kunok beköltözésének lehetőségét a honfoglaló magyarokkal együtt. Van azután olyan bizonyítékok, melyek egészen igazat adnak Anonymusnak s a történeti bizonyosság fokára emelik ezt a valószínűséget.

1. Anonymus tudása szerint a beköltözött *cumánok* a következő helyeken telepedtek meg. Egyik vezérük, *Ketel*, a Bodrog folyó mellékén, Sátorhalomtól a Tolcsva vizéig (15. fej.); *Ed* (vagy Edu) és *Edumen* a Takta (Tocota) folyócska mellett, Tarczal, Szerencs és Lucz táján, továbbá a Mátra alján a mai Pata vidékén (17. és 32. fej.); *Bunger* a Tapolcza és Sajó között, Diósgyőr és Miskolcz vidékén (31. f.); *Ousad* Borsodban a Nyárad forrása és Kács mellett (32. f.); *Borsu*, Bunger fia, a Boldva mellett, Borsod vára vidékén (Edelény táján; 18. f.); végre *Turzol* (miles cumanus, cuius genealogia defecit in semetipso) Tarczal és Tokaj vidékén (17. fej.), *Huhot* pedig a Tisza mellett, Dorogma és Egyek közt kapott birtokot (28. fej.).¹ E szerint a magyarokkal beköltözött *cumanok* a

¹ Eme birtok neve régen: Huhot, Hohat, Uhot, Uhod és Hahoth, ma *Ohat*. Ezt a földet, mikor Anonymus írt, még Huhot utódai bírták, de 1219-ben már monostor volt itt, a mennyiben a váradi Regestrum 120. §-ban »abbas de Uhod«-ról van szó. — Itt alkalmilag meg kell jegyeznünk, hogy a 47. fejezetben említett *Ete*, az *Eudu* apja, ki a Duna mellett Szekcső vidékét kapta, és *Boyla*, ki a Sárvíz felé nyert birtokot, a hol ma Vajta van Fehér megye déli részén. — nem kunok voltak, hanem *magyarok*. Ezt maga Anonymus mondja, a meny-

Hegyalja, Bükk és Mátra hegyek aljában telepedtek meg, vagyis hazánknak éppen azon a részén, a hol — vagy ma már: a melynek szomszédságában — még ma is *palóczok* laknak.¹ Ez a *palócz* név pedig szemmel láthatólag ugyanaz a szó, a mi az orosz és lengyel *polovcz*, vagyis a kumánok, úzok, gúzok vagy kunoknak szláv elnevezése. Már most az, hogy a magyarok ezeket a *kunokat* oroszos nevükön *polovcz*—*palóczok*knak nevezték el, teljesen érthetetlen és megmagyarázhatatlan, ha ezek csakugyan a *XII. század* első felében jöttek volna be hazánkba; mert az elnevezésükre csak nem a *külföldi* népektől vettek idegen szót őseink, maguk a kunok pedig semmi esetre sem hozták ide hozzánk a *polovcz* nevet, mert arra nincs példa, hogy valamely nép egy másik néptől vegye kölcsön a maga nemzeti nevét, a melylyel maga nevezi magát. Ellenben ha a kun-palóczok már az atelkuzui hazában őseinkhez csatlakoztak, úgy könnyen megérthetjük, hogy miért ragadt rájuk az orosz-szlávoktól hallott és eltanult nevük.

2. Hogy az Anonymustól emlegetett s az imént megnevezett vidékeken letelepedett *cumánok* csakugyan valóságos *kunok* voltak, bizonyítja az a körülmény is, hogy az az apátság, melyet Cletus egri püspök 1232-ben alapított Apátfalva mellett (hol régente Fel-, Közép- és Al-Bél helységek voltak), a Mátra és Bükk hegyek érintkezésénél, vagyis a *palóczok* lakta vidéknek mintegy középpontján: a *kunok* bél-háromkúti apátságának neveztetett (Abbatia de Beel trium fontium Beatae Mariae, alias trium fontium de Beel *Cumanorum*).²

nyiben azt írja, hogy *Ete* és *Boyta* »de principalibus personis« valók; mert hiszen csak a magyar vezéreket, a hetumogert és azok ivadékait nevezi ő »principales personae«-nak, ellenben a kunok vezéreit soha sem. Egyébiránt *Ete* nála a 6. fejezetben mint magyar főnök, Ound fia, van fölemlítve; a kunok vezérei pedig *Ed* és *Etu*. Továbbá a kunok vezérei között említett *Boyta* határozottan más személy, mit a 47. fejezetben előforduló magyar *Boyta*; mert a 30. fejezetben a *kun* *Etu*-vel együtt szerepel egy *Voyta*, a ki bizonyára szintén *kun* és azonos a 8. és 10. fejezetekben említett *Boyta*-val, a kunok egyik vezérével.

¹ Ma már a *palóczok* lakta vidék nem fõdi teljesen azt a területet, a hova Anonymus a *cumanokat* telepíti. Ennek szerintem kétféle magyarázata lehetséges. T. i. a *cumánok*, a természetes szaporodás következtében, tovább terjeszkedtek a hegyek közé s míg a hegyekben lakók egész máig megőriztek sok régi sajátságot, addig a síkföldön maradtak, a magyarsággal történt érintkezés és összeolvadás következtében, teljesen elvesztették megkülönböztető sajátságait. Vagy pedig az összes *cumánok* idővel, legnagyobb valószínűség szerint a tatárjárás alkalmával, a hegyes vidékekre menekültek s ott állandóan meg is maradtak.

² Apátfalváról nem régiben ezt írta egyik ismertetője: itt a főfészke a legtisztább jellegű tősgyökeres *palóczságnak*. (Magyar- és Erdélyország képekben, IV. k. 86). — *Kunok* másod ízben II. István alatt, 1122—23-ban, jöttek hazánkba, a kik t. i. Comnen János bizánczi császár öldöklése elől — mikor Thraciát pusztították — megmenekültek. (L. Mátyás Florián: Hist. Hung. Fontes Domestici. II. 265). A bécsi Képes Kr. ugyanis ezt mondja: »Rex autem Stephanus diligebat *Cunos* . . . Quorum dux, nomine Tatar, qui a caede imperatoris cum paucis ad regem fugerat, cum rege morabatur.« Hunfalvy azt mondja,

3. Némely történetiróink abban a nézetben vannak, hogy Anonymus *cuman*jain ama *kabarok* értendők, a kik Konstantinus császár szerint elszakadtak a *khazaroktól* és a magyarokhoz csatlakozván, velök együtt beköltöztek Pannoniába. Ezt a föltevést azonban maga Anonymus is megczáfolja, a mennyiben élesen megkülönbözteti a *cuman* s *cozar* nevet és népet, még pedig nem csupán eme két külön név használatával, hanem egyébbel is. Láttuk az imént, hogy hova telepíté azt a népet, melyet *cuman*-nak nevez; ellenben a *cozar* nevű népről azt mondja, hogy a Tisza és Erdély s a Szamos és Maros között laktak (11. fej.). Továbbá a *cumanokat* még Pannonián kívül, Kievnél csatlakoztatja a magyarokhoz és velök együtt költözteti be; ellenben a *cozarokat* már itt benn lakóknak állítja őseink bejöttekor. Ha bár téved is úgy az időre, mint a helyre nézve a *kozárokat* illetőleg, annyi kétségtelen, hogy ő öntudatosan megkülönbözteti a *cumanokat* és *cozarokat* s ezzel határozottan tiltakozik e két nép azonossága ellen. S e tekintetben teljesen igazat ad neki az a körülmény, hogy az országnak egészen más helyein találunk *Kozár*, *Kazár* nevű helységeket, nem ott, a hol a *cumanok*, vagyis palóczok telepedtek le. A Dunán túl, *Baranya* megyében van Pécs közelében, kelet felé *Nagy-Kozár*, délkelet felé *Kis-Kozár*, a megye északi részén pedig, Mágócs mellett, *Rácz-Kozár*. Már egy 1224-ki oklevél említi *Chuzar* nevű praediumot Baranya megyében (Fejér: Cod. Dipl. III, 1:464), egy 1330-ki oklevél pedig *Kazar*, *Kozar* nevű falut ugyanitt (Anjoukori okmánytár II. 508, 512, 513), míg egy harmadikban ezt olvassuk 1327-ből: *rivulus, Kazar* dictus, fluit in rivum Apatipatak, Tolna megye határához közel. (U. o. II. 326.) — Továbbá *Vas* megyében is találunk *Kozár* nevű falut Söpte mellett, Szombathelytől északra. — *Nógrád* megyében, a keleti részén van *Kazár*, *Mátra-Szele* és *Markháza* között, déli részén pedig *Kozárd*, a hevesmegyei Pásztótól nyugot felé. Amazt már egy 1384. évi oklevélben is megtaláljuk: *Kasaar* villa in comit. Neograd. (Cod. Dipl. X, 1:161.) — Azután a Tiszán túl, *Szathmár* megyében *Kozárd*, *Nagy-Károly* mellett. Egy 1335-ki oklevélben olvassuk: *Possessio Kozar . . . in comitatu Zothmariensi, Koplmonostura* (= a mai Kaplyon), *Karul* (= *Nagy-Károly*), *Bobad* és *Tubultheleke* között (*Károlyi* család oklevéltára I. 114). Ugyanez 1398-ban *Kozardeghaza* ecclesia néven fordul elő (u. o. 484). — Végre Erdélyben, *Belső-Szolnok* megyében

hogy ezek a *kunok* a *Mátra hegységben*, Apátfalva táján laktak, — de csak azért, hogy a *kunok* legelső beköltözését erre az időre tehesse s ezekkel a *kunokkal* magyarázhassa meg a »*kunok* bél-háromkúti apátsága« elnevezést (a *kún*-v. *Petrarca-Codex* 16. l.). Lehet, hogy II. István csakugyan a *Mátra* aljába telepíté ezeket a *kunokat*, de ezt sem *Hunfalvy*, sem más nem állithatja egész bizonyossággal, abból az egyszerű okból, mert sem a legelső forrás, mely említi őket (a *Képes Kr.*), sem a későbbiek nem mondják meg, hogy az országnak mely részén laktak ezek, a II. István alatt bejött *kunok*.

van *Kozárvár*, a Szamoshoz közel, Dézstől északkeletre, mely már egy 1261. oklevélben is említették *Kazarwar* néven (Árpád-kori új okmánytár VIII. 10). Nagyon természetes, hogy eme *Kozár* nevű helységek nem olasz, német, orosz, besenyő stb. települőkötől nyerték a nevüket, hanem csakis *kozár* eredetű lakóiktól; s látnivaló, hogy — a nógrádi *Kazár* és *Kozárd* kivételével — nagyon távol esnek az ország ama részétől, hol *cumanok*, vagyis *palóczok* telepedtek meg, minélfogva Anonymus *cumanjai* nem lehetnek azonosak a *kozár* kabarokkal.

4. Végre még fontoljuk meg jól a következő dolgot. Tegyük fel, hogy a mai palócz-kunok ősei csakugyan a *XII. század első felében* költöztek be hazánkba, a mint Hunfalvy Pál tanítja. Ez esetben ezt a dolgot ugyanennek a *XII. századnak második felében*, III. Béla király idejében (1173—1196), még minden intelligens ember nagyon jól tudta az országban; mert hiszen a ki a század elején, mondjuk *1110*-ben született, az *1170*-ben 60 éves ember volt s okvetetlenül vissza birt emlékezni 15—20 éves korára, vagyis 1130 tájáig, minélfogva a palóczok beköltözése az ő idejében történt. Már most képzelhető-e, hogy III. Béla király jegyzője — a ki bizonyára még 1150 előtt született — azt a badarságot merte írni a palócz beköltözés élő tanúinak, hogy ezek a palóczok Árpáddal együtt jöttek be? Nevetséges volna ilyent föltenni! De mert Anonymus azt merte írni a kortársaknak, hogy a *cumanok* Árpáddal együtt költöztek be, ez azt bizonyítja, hogy Hunfalvy Pál nem bizonyította s nem is bizonyíthatta be, a mit állított.

VI.

Kézai Simon ezt írja a honfoglaló magyarokról: »In VII. exercitus sunt divisi, ita quidem, ut unus exercitus unum haberet capitaneum, cui tamquam duci deberent unanimiter intendere ac parere.« A bécsi Képes Krónika pedig: »Septem capitaneos inter se prefecerunt, et in septem exercitus sunt divisi, ita ut unusquisque exercitus unum haberet capitaneum.« Ugyanilyen értelemben nyilatkoznak a többi krónikák is. — Ennek megfelelően Anonymus a honfoglaló magyarság vezéreit »hét magyar«-nak (hetumoger) nevezi s azt mondja, hogy ez a »hét magyar« jött ki *Scythiából*, mindegyik a saját népével. Továbbá a magyaroknak közigazgatásáról, vagy kormányformájáról *Scythiában*, azt tudja, hogy abban az időben és ott egyes »*principales personae*« voltak, szám szerint heten, »viri nobiles genere et potentes in bello« s először csak akkor választottak »dux ac praeceptor«-t Álmos személyében, még pedig »*usque ad ultimam generationem* et qui de eius generatione descenderent«, mikor elindultak a nagy útra, hogy elfoglalják Pannoniát. Ez alkalommal a »hét magyar« szerződést kötött egymással, melyet esküvel és vére ontásával pecsételt meg.

Lássuk, mit szól mindehhez a történelem.

Az egykorú Bölcs Leo, bizánczi császár, azt írja Taktikájában a magyarokról még Atelkuzuban lakások idejéből, hogy »sok törzsből vannak összeszerkesztve«.¹ Fia, Konstantinus császár, — ki a magyarokat nem csak a mai hazában, hanem déli Oroszországban (Lebediában és Atelkuzuban) is ismeri — a következő tudósítást adja róluk. A magyarok népe eredetileg *hét törzsből* állott s csak későbbben csatlakozott hozzájuk nyolczadikul a kozároktól elvált kabarok nemzetsége. *Mindegyik törzsnek* van külön *vojvodája* (= vajda), vagy archonja, de az egész nemzetnek valódi fejedelme egy személyben, nem volt Árpád előtt. Atelkuzuban az egész nemzet közös és fő archonjává választották Árpádot s attól fogva mindig az ő utódai Turkia fejedelmei (nagy vagy fő archon). A hét törzs azonban nem alkot szigorúan egységes nemzetet, »hanem . . . szerződésben vannak egymással, hogy a melyik részen háború talál kiütni, egymást egész készséggel és buzgósággal segítik«.²

Igazuk van tehát krónikáinknak, illetőleg forrásuknak, a nemzeti hagyománynak, minden pontban. Nem csak abban, hogy a magyar nemzet hét, olyan törzs szövetkezéséből alakult meg, melyek szerződést kötöttek egymással; hogy minden törzsnek külön feje, vagy vezére volt; s hogy csak kevéssel a honfoglalás előtt választottak közös fejedelmet egy személyben; hanem még abban is, hogy mindegyik törzs népe csak a saját törzsfőnökétől függött, annak tartozott engedelmessé (unus exercitus . . . unum haberet capitaneum, cui . . . deberent parere), ellenben a központi hatalmat gyakorló fejedelemnek csak a mindegyik törzset illető ügyekben. Mert ez az értelme Konstantinus császár azon kifejezésének, hogy »a turkok ezen nyolcz nemzetsége (t. i. a kabarokkal együtt) nem alattvalói saját fejedelmeiknek« (t. i. a *μὲν αὐτῶν*-nak).

Az egymással szövetkezett hét törzs a szerződés megtörténte után »*hét-magyar*«-nak (hetu-moger) nevezte magát, éppen úgy, mint az Orkhon, Tula és Szelenga mellékéről az Irtishez s onnan a Volga mellé költözött ugurok *on-ugur* vagy *un-ugur*-nak, azaz »tiz-ugur«-nak, az Ázsiában maradt testvéreik pedig *tokuz-ujgur*, vagyis »kilencz-ujgur«-nak nevezték magokat. Úgy hogy ez a »*hét-magyar*« nevezet éppen olyan eredetű és természetű, mint az Orkhon-melléki feliratokon található török népvégek: *ücs-oguz* (három oguz), *alti-oguz* (hat oguz), *tokuz-oguz* (kilencz oguz), *tokuz-tatar* (kilencz tatár) és *otuz-tatar* (harmincz tatár), melyekben a jelzőként szereplő számnév szintén az egymással szövetkezett, egy nemzetté alakult törzsek vagy nemzetségek számát

¹ L. Szabó Károly Kisebb Tört. Munkáit. Budapest, 1879. I. köt. 92.

² Szabó Károly: Bátorban született Konstantin császár munkái, magyar történeti szempontból ismertetve. Magyar Akadémiai Értesítő. Szerk. Csengeri A. 1860. évf. I. köt. 141.

jelenti.¹ Abban, hogy Anonymus már nem magokat a törzseket, hanem azoknak *főnökeit* nevezi »hét-magyar«-nak, ismét a mondaalkotó népszellemnek azt az eljárását ismerjük fel, hogy egész népek helyett egyes hősöket szerepeltet, valamely nemzet viselt dolgait egy egyénre, mint amannak képviselőjére, ruházza át.

Bölcs Leónak és Konstantinus császárnak ama tudósítását, hogy a korukbeli egész magyar nemzet hét külön törzsnek szerződésen alapuló szövetségéből alakult meg: Anonymus mintegy drámaivá, vagy szemléltetővé teszi az ú. n. *vérszerződés* elmondásával. A mi ezen vérszerződés tényének és egyes pontjainak történeti értékét illeti, nem állíthatjuk ugyan, hogy szószerint úgy történt, a mint a krónikás elbeszéli s azt sem tudjuk pontosan, hogy mikor és a magyarságnak melyik lakhelyén történt meg: de egyrészt a józan ész azt mondja, másrészt a két bizánczi császár tudósítása is bizonyítja, hogy *ilyenféle szerződésnek*, közös megállapodásnak okvetetlenül létre kellett jönni a hét törzsnek valamelyik közös gyűlésén; mert hiszen olyan nagy fontosságú és olyan természetű dolog, a milyen több törzsnek egyesülése, egy nemzetestté alakulása, semmi esetre sem történhetett meg hallgatagon s mintegy véletlenül és öntudatlanul.

A magyar krónikák ama hét törzs főnökeinek neveit is tudják, még pedig Anonymus egy nemzedékkal előbbi időből, mint Kézai és a többi krónikák.² — Ezek közül a bizánczi írók is ismernek és említenek négyet ugyanilyen minőségben, — a mely találkozás ismét csak növeli krónikáink hitelességét.

Konstantinus császár szerint ugyanis Lebediában és Atelkuzuban az egyik magyar törzs vojvodája (vajda) *Αεβεδίας* volt, egy másik törzsé pedig *Σαλμουτζης*, Árpád apja. A Lebediasz, vagy helyesen *Levediasz*³ név — a görögös *ac* végzet elhagyása után: *Levedi* — nem lehet más, mint az Anonymusnál található *Eleud*. Mert Konstantinus ezt a Levediaszt éppen úgy Árpád apja kortársának s azzal egy időben vajdának mondja, mint Anonymus *Eleudöt* szintén Árpád apja kortársának és ugyanazon időben törzsfőnöknek. S mert másodszer ez az *Eleud* név, kiejtve *Elöd*, nem más, mint *elöd*, azaz *elő-d*, *d* képzővel (éppen úgy, mint a régi magyar *Ketted*, *Kettöd*, *Harmad* stb.

¹ L. »A magyarok eredete, őshazája és vándorlása« cz. dolgozatomat: Századok 1896. évf. 917. lapon.

² Ugyanis míg Anonymus szerint a »hetumoger«, vagyis a hét törzs fejei, ezek: *Almus* (Árpád apja), *Eleud* (Zobolsu apja), *Cundu* (Curzan apja), *Ound*, *Tosu* (Lelu apja), *Huba* és *Tuhutum* (Gyula nagyapja), addig Kézai és követői ezeket sorolják fel ilyenekül: *Árpád* (Álmos fia), *Zobole* vagy *Zobolch* (Eleud fia), *Leel* vagy *Lel* (Tosu fia), *Jula* vagy *Gyula* (Tuhutum unokája), *Cund* (Anonymusnál is), *Werbulchu* (Anonymus szerint Bogát fia) és *Vrs* (Anonymusnál Vrsuur, a kun Ousad fia).

³ Mert a β betű Konstantinusnál már *v*-nek ejtendő, mit bizonyít nála a *Σαβα*, *Μοραβία*, *βοεβοδος* stb. írásmód, mely szavak természetesen Száva, Morávia vojvodosz-nak ejtendők.

személynevek), a melynek töve, az *elö* (pars antica, Vordertheil, Vorderes; anticus, Vorder; primus, erster; princeps, vornehmster) eredetileg *elev*, *elöv*-nek hangzott. Pl. a Münchener Codexben olvasuk: »elővec leznek vtouac« (erunt primi novissimi 92); *eleve* halad (= előhaladni; Ehrenfeld-Codex 28); *elöwe* hywni (= előhívni; Jord. Cod. 718); *eleue* iarol (előjárul; Bod Cod. 32); *elöwe* áll (= előáll; Érdy Cod. 661); *elöve* szóllit (= előszólit; Thali: Vitézi Énekek I. 65) stb. E szerint az *Eleud* — *Elöd* név is eredetileg okvetetlenül *Elevéd* vagy *Elövéd*-nek hangzott, mire még utal is a Képes Krónikában található *Elevd* írásmód. Konstantinus császár aztán valószínűleg okoskodásból hagyta el a szókezdő *e* hangot (a mennyiben *Levediasz*-t ír), hogy a *Λεβεδία* (Lebedia, illetőleg Levedia) helynevet ebből magyarázhassa meg. — Hasonlóképpen a *Σαλμούτζης* név is (kiejtve Szalmucs, vagy Szalmus) okvetetlenül azonos a magyar krónikák *Almus* nevével; mert hiszen a bizánczi császár is ugyanazt a személyt, t. i. Árpád apját és Levediasznak vajda-társát, nevezi így, a kit a mi krónikáink *Almus*-nak neveznek; s mert a XII. századbéli Nikétász Khoniatész görög író *Σαλμούτζης* helyett így írja Árpád apjának nevét: *Ἀλμούτζης Almutzész*.¹

Továbbá Georgius Monachus krónikájának folytatója és más bizánczi írók szerint a bolgár-magyar háború idején, tehát Atelkuzuban, egyik magyar törzsnek feje *Árpád*, egy másiké pedig *Kurszan* (*Κουρσάνης*) volt.² Ez a tudósítás — mint látható — már a következő nemzedék korára vonatkozik, és így szépen egyezik a magyar krónikákkal, melyek Álmos és Elöd nemzedéke után éppen így *Árpádot* és *Curzan*-t (Anonymusnál Cundu-nek, Álmos kortársának, fia) mondják egy-egy törzs fejének. Krónikáink nem mondják ki ugyan világosan, hogy a törzsfőnöki méltóság mindegyik törzs kebelében apáról fiúra szállt, de egész biztosan kiolvashatjuk belőlük ezt a tanulságot, ha összehasonlítjuk az Anonymusnál található nevekkal a Kézaitól és követőtől fölemelt nevet. A bizánczi írók aztán ebben a tekintetben is igazat adnak a magyar krónikáknak.

* * *

Megvizsgáltuk, hogy hazai krónikáink mit és mennyit tudnak a magyarok őstörténeteiről a mai hazának elfoglalása előtt s arra a kettős eredményre jutottunk, hogy azok nem »mesevilágban« élnek és nem olyan »hasznavehetetlenek őstörténetünkre nézve«, a mint a német történeti iskola és annak növendékei szeretnék

¹ L. Roesler: Rom. Stud. 166. — Már csak azért is a magyar krónikákban levő *Almus* és ez az *Ἀλμούτζης* (Almucs vagy Almus) a névnek helyes alakja; mert Ibn Fozlán, Ibn Roszteh és a régi bolgár pénzek felirata szerint a Volgamelléki bolgároknak is volt egy *Almus* nevű fejedelmük, a ki 921-ben az iszlámra tért s ekkor *Dsafari* nevet vett föl.

² Szabó Károly Kisebb Tört. Munkái I. 102.

elhítenni a világgal; s hogy tartalmukból éppen azok a részek legbecesebbek történelmi szempontból, melyeket a nemzeti hagyományból vettek át.

Az a körülmény, hogy a német történelmi iskola tana a magyar krónikák historiai értékéről, ennyire ellenkezik a tárgyilagos igazsággal: kézzelfoghatólag bizonyítja, hogy eme tan megalapításában és terjesztésében *nem tudományos* motívumok működtek. T. i. ezt az elméletet elfogultság és gyűlölet teremtette meg a külföldön, hazánkba pedig csak olyan ember ültethette át, aki egyrészt történelmi ismereteinek nagyon hiányos volta, másrészt a beható tanulmányozás elhanyagolása miatt nem tudta megérteni krónikáink tartalmát.

Igy állván a dolog, ebből három tanulságot vonhatunk le. Egyik az, hogy *tudományos* kérdések megoldásában csupán tudományos érdek, az igazság szeretete vezesse az embert, ne pedig a saját fajának szeretete és a másik faj gyűlölete. Másik az, hogy ha tudományos ítéletet akarunk mondani, legyen ahhoz elegendő apparatusunk s ne tegyük elébe a kényelmet a minél szélesebb körű, fáradságos kutatásnak. Harmadik tanulság az, hogy valamely elmélet, csak azért, mert *német* tudóstól származik, még nem *szentírás* ám. Nálunk sokan úgy vannak a német tudóssal, mint a középkorban voltak Aristotelesszel: ha valaki azzal állt elő, hogy ezt, vagy azt Aristoteles mondja, vége szakadt minden vitakozásnak. E felfogással szemben ideje volna már, hogy a magunk lábán járjunk és saját szemünkkel nézzünk, ne mindig és mindent a német tudósok szemüvegén keresztül!

THURY JÓZSEF.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN

életrajzi adatainak s származásának megállapítása.

Hogy Gyöngyösi István XVII. századbéli költőink egyik legkapósabbika milyen hatást gyakorolt hosszú időn át a magyar olvasó közönségre: azt munkáinak többszörös kiadásai igazolják;¹ és egyik előtanúja vagyok magam is, ki negyedik-ötödik osztályú gymnasista koromban (1838-ban) kapva-kaptam azokon a gördülékeny rímekben irt költői elbeszéléseken.

Hogy költői elbeszéléseinek műbecse mennyit nyom az ítéset mérlegében, azt a legavatottabb bíráló: Arany János mondta el a *Koszorú* 1863. évf. 22. és 23. számaiban, hol Gyöngyösinek a Dugonics által első ízben világ elé bocsátott arczképét ő is ismét kiadta. A mit pedig Arany János ugyanott Gyöngyösinek életéről és magán jelleméről és életrajzi adatait illetőleg megjegyvez, hogy tudniillik »*Gyöngyösi-ről alig tudunk többet a semminél*«, — az botrányosan igaz!

Gyöngyösi István halálától (1704-ik évtől) 92 esztendőnek kellett elfolynia, míg Dugonics Andrásban akadt egy magyar író, ki 1796-ban az általa »*Gyöngyösi Istvánnak Költeményes Maradványai*« című Posony, Pest 1796. Landerer Mihály betűivel kiadott munka I. kötetében legelőször *úgy a hogy* megírta a költő életrajzát.

Dugonics-nak ezen tökéletlen szerkesztményét vette alapul Toldy Ferencz minden irodalomtörténelmi kiadványaiban. Így *a)* a *Handbuch der Ungrischen Poesie*. Wien 1828. I. 78. — *b)* A Magyar Költészet Zrinyi-ig. Pest, 1854. — *c)* A Magyar Költészet Kézi

¹ *A Murányi Venus* első kiadása megjelent Kassa, 1664. Azután Kolozsvár 1702. Buda, 1725, 1729, 1739, 1751, 1767. 1771 és 1775. — *A Rósa koszorú* kiadásai Lőcse 1690. és Nagyszombatban, 1772, 1789. — *A Porából megéledett Phönix*. Lőcsén 1693 és 1713. Budán 1725, 1735, 1758, 1763 és évnélkül is; Sopronban, 1748, Kolozsvárott, 1768. — *Az Új életre hozott Charicia* Lőcsén 1700. Buda, 1733, 1735, 1763 és h. n. 1742. *Palinodia*, Lőcsén, 1695. Győrben, 1743. Budán 1743, 1771, 1775. 1785 és 1789. — *A Csalárd Cupido* (állítólag először 1695.) Sopronban 1734. Budán, 1751 és 1772. — *Dedalus Temploma* h. n. 1727, 1744. év n. Posonban. Budán 1764. *Igaz barátság tüköre*. Poson 1762, 1763. Budán, 1765, 1777, 1785, 1808. és év n. Pesten is.

Könyve. Pest, 1855. I. 250—254. — *d)* A Magyar Irodalom Története. Pest, 1864—5. a 73. lapon csak röviden érintve. — *e)* A Magyar Költészet Története. Pest, 1867. a 292. lapon igen röviden és tartózkodással. — *f)* Összegyűjtött munkái. Pest, 1870. III. kötet 117 és köv. lapjain már bővebben foglal kozik Gy. I. életével; de egyszersmind itt már 1620. helyett születési évét önkényesen 1625-re teszi; és megemlíti azon ideig felfedezett leveleit is. — *g)* A Magyar Költészet Kézi könyve, második kiadás Budapest, 1876. I. köt. 224 s köv. lapjain ismét csak az előző kiadást közli. — Végre, amit a korrend szerint előbb kellett volna említenem — ugyancsak Toldy Ferencz, az általa »*Gyöngyösi István válogatott Poétai munkái*. Pest, 1864. I. kötete elején közölt életirása teljesen meg egyezik az a) b) c) d) e) alatti kiadványaiban foglaltakkal.

Mielőtt Toldy követőit elősorolnám, lássuk, mit irtak Gyöngyösiről a régibb irodalom-történészek és életrajz-gyűjtők. *Czwitinger* hallgat róla. *Bod Péter* M. Athenása 96. lapján csak azt említi, a mit munkái címlapjáról is tudhatott, hogy Gömör vármegye alispánja volt, és munkáit a nyomtatás éveinek kitétele nélkül el sorolja. — *Horányi* Memoria Hung. Wienae. 1776. II. 62—63. lapon túl dicsérőleg említi munkáit évszám szerint; egyebet nem mond. — *Katona* is Hist. Crit. XXXVI. 739. csak is gömöri alispán ságáról és munkáiról tesz említést röviden. — *Pápay* Sámuel A M. Literatura. Veszprém, 1808. 391. l. csak alispán ságát és munkáit; — *Wallaszky P.* pedig Conspectus R. Litterariae Budae, 1808. 223. épen csak nevét említi.

Kölesy Vincze és Melczer, Nemzeti Plutarkus Pest, 1816. III. 61. l. szintén csak Dugonics adatait írja át. *A Ferenczy Jakab Magyar Irók Eletrajzi Gyűjtemény*. Pest, 1856. 173. l. ismét csak Dugonics adatait közli azzal a toldással, hogy — a mit Dugonics nem állit — Gyöngyösit Gömör vármegyében születetti. A Moenich és Vutkovich-féle M. Irók Névtára Pozsony, 1879. 333. lapján születési helyéül a Bars megyei Léva városát állitja. Ezt követte a *Pozsonyi Pantheonban* megjelent Gyöngyösi István életrajz írója is, *Ponori Thewrewk József Magyarok születése* napjai. Második közlés. Pozsony 1846. alapján¹ A hirlapokban és iskolai Értesítőkben megjelent Gyöngyösi István-féle értekezések, illetőleg életrajzok szintén mind a Dugonics adatai alapján és Toldy Ferencz szerkesztményei után készültek.

Következik már most *Szimmyei Józsefnek: Magyar Irók Élete és munkái* című nagy szabású biographiai műve, mely még

¹ Meg kell jegyezmem, hogy P. Thewrewk e művében a leghatározottabban megvan Rimai János, Koháry István, Zrinyi Miklós, Liszti László, Beniczky Péter, Tinódi Sebestyén, Balassa Bálint költőinknek is születési helye, éve és napja — csakhogy a légből meritve. Különben maga P. Thewrewk József e műve 156. lapján ezekről ezt írja: »ez adatokat egy széles olvasottságáról és gyöngösségeiről jól ismert néhai férfitől nyertem. Tehát az életrajz írókat már ezen nyilatkozat figyelmessé teheti a hitelesség értékére.

folyvást foly. Ennek IV. kötetében, mely Budapest 1896-ban jelent meg, az 50–57. laphasábokon találjuk *Gyöngyösi István* életrajzát. Méltánylattal kell elismernünk, hogy a szerző fáradhatlan buzgalommal és pontossággal összegyűjtötte mindazt, a mi Gyöngyösire vonatkozva, nyomtatásban megjelent. Azonban Gyöngyösi életének első szakaszára nézve ő is csak Dugonics adatainak utánírója. Sőt annyival merészebb előzőinél, hogy Gyöngyösinek — nem tudom mily forrásra támaszkodva — születési helyéül *Rosnyó-bányát* állítja.

Végre és legutoljára meg kell még említenem a Beöthy Zsolt szerkesztette »*Magyar Irodalom Történetét*« Budapest 1896., melynek I. 380 s k. lapjain megjelent közleményében Rupp Kornél avatott tollával ismerteti Gyöngyösi István életét és műveit; persze — ámbár maga is hézagosnak és combinatióra építettnek jelenti — még is csak *Dugonics* adatainak alapján, a mennyiben súlyt helyez Gyöngyösinek Gömör vármegye rendei által 1653-ban táblabíróvá megválasztatására, és elfogadja — mint eddig valamennyi, — azt is, hogy Bekényi Zsófia 1659-ben felesége lett volna Gyöngyösinek. Sőt azt is tudja, hogy Gáboron kívül még más megnevezett három gyermeke is volt; egyébként pedig néhol maias bátorsággal von következtetést politikai jellemére. Különben mind ezt felpanaszolni nincs szándékunkban, nem is lenne jogos, míg Gyöngyösi származásának és születésétől férfiú koráig életének is minden nyomatékosabb mozzanata felderítve nem leszen. Ez pedig kitartó ernyedetlen kutatást igényel.

Az eddig előadottakból látjuk tehát, hogy az eddigi életírók Gyöngyösi István életpályájának történelmi iótenyezőit mind csak Dugonics első és alapjában csak föltevéseken nyugvó állításaiból igyekeztek kihámozni.

Tudnunk kell, honnan vette Dugonics adatait, és mik voltak az ő forrásai. Ő maga elmondja ezt *Gyöngyösi István Költeményes Maradványai*. I. kötetének Előintésében. — Landerer Mihály meg bizván őt Gyöngyösi összes műveinek kiadásával, ő »*gondolatait arra fordította, hogy a nevezetes verselőnek életét is előadhassa.*« Megkérte tehát a Gömör vármegyében birtokos Kornis József hét-személyes táblai bírót, hogy ez ne sajnálná neki azon Vármegye jegyzőkönyveiből megszerezni a Gyöngyösi Istvánról szóló adatokat. Kornis meg is tette, megkérte szatmári Király Miklós alispánt; ez pedig megbizta a levéltárnokot, hogy a mit talál Gyöngyösi István nevére vonatkozót a jegyzőkönyvekben, azt írja ki. Ez is teljesült. Így jutott Dugonics az ő adataihoz. Természetes, hogy a levéltárnok, a mit talált egyre-másra a jegyzőkönyvekben a Gyöngyösi vagy Gyöngyösi István nevére, azt kiírta, bizonyára minden utasítás minden összevetés és tekintet nélkül arra, illeti-e az épen Gyöngyösi Istvánt, a volt alispánt? vagy egy más Gyöngyösi családbelire vonatkozik? Ezekből az adatokból kellett Dugonicsnak megírni Gyöngyösi életrajzát.

Már most lássuk, mit merített ki és irt le a gömri levéltárnok Dugonics részére a jegyzőkönyvekből. Mint a Dugonics által összeszerkesztett életrajzból látjuk; az 1681. évet megelőzőt időből mindössze két olyan adatot, a mi egy Gyöngyösi István nevű egyenről szól, a mit Dugonics azután sietett is felhasználni. Az első az: *hogy Gyöngyösi István 1653. évi január 4-én Gömör vármegye táblabírójává választatott.* Ez való s így ezzel nem sült fel. A második adat az, hogy bizonyos Bekényi Zsófia Gyöngyösi Istvánné 1659. július 1-én ügyvédekot vallott. A többi adatot azért nem hozom itt fel, mert azok Gyöngyösi Istvánra mint alispánra és követre szólnak, kétségtelenül a mi Gyöngyösi Istvánunkat illetik. De fel kell még említenem, hogy a többi adat között kiírta a levéltárnok Dugonics részére még azt is, hogy az 1704. évi szeptember 30-ki gyűlésen bejelentetett Gyöngyösinek, az alispánnak halála.¹

Ezen adatokból állította össze Dugonics Gyöngyösinek, a költőnek életét, és pedig úgy, hogy — saját szavai szerint »*ha Gyöngyösi Istvánnak születése esztendeje felől semmi bizonyosat nem mondhatok is . . . mind az által az észnek szerkesztető tudományához*² *folyamodván, szinte közel jutottam az igazsághoz. Azt állítom tehát, hogy 1620-ik esztendőben születetett ama híres Gyöngyösi Istvánunk. Mert N. Gömör-vármegyének jegyzőkönyvében feltalálható, hogy 1659. január 4-én itélőszékének táblabírójává rendeltetett — úgy vélekedem — mondja Dugonics — se fiatal korában, sem vén korára nem hagyták ezen tisztségre való megválasztását, tehát 33 esztendősnak állítom*«, és ekkor a megválasztási 1653. évből levonja a 33 évet, marad tehát és »következik (úgy mond) hogy 1620-ban született«.

A másik jegyzőkönyvi adatból, mely szerint egy bizonyos Gyöngyösi Istvánné született Bekényi Zsófia asszony 1659-ben ügyvédekot vallott, — elővén ismét az »*észnek szerkesztető tudományát*« nem csak minden kétség nélkül azt merészli állítani, hogy hát ez a Bekényi Zsófia férje azonos Gyöngyösi Istvánnal a költővel; de azt is még merészebben kiokoskodja pusztán ezen ügyvédvallásra szóló kivonatos jegyzék alapján, hogy azzal a költő már 1653-ban egybe kelt, és így már ezen évtől feleségé lett.

Ime így bánt el Dugonics a Gyöngyösi életírásával.

A Dugonics írta Gyöngyösi-féle életírás óta (1795) épen száz és két év mult el, és ennek az időnek hosszú folyamataiban Gyöngyösinek máig minden életírója után írta ezen életrajzi két sarkalatos valótlaniságot.

¹ Ugy emlékszem, hogy én Gömör vármegye jegyzőkönyvében ezen jelentést saját szemcimmel olvastam sept. 11-kéről, nem pedig 30-káról. De elhanyagolom a jegyzékem, most e különbséghez nem merek ragaszkodni.

² Ezt ma »combinatio«-nak nevezik, mi pedig a maga nemében a legmerészebb combinationnak mondhatjuk.

A sors teher-osztó szeszélye az én vén vállaimra juttatá azt a fáradalmas munkát, hogy a Dugonics-féle ingatag combinatiók kikerülésével Gyöngyösi Istvánnak, a költőnek, ha nem is egész élete folyására, de legalább származására és ezzel kapcsolatos viszonyaira útmutató világosságot derítsek.

Az ösztönöztetés indokát is elmondom.

Évek előtt (még 1885-ben) néhai Madách Károlynak (Madách Imre testvéröccsének) barátságából jutottam Gyöngyösi Istvánnak egy ivrét alakú, bőrbe kötött, 202 lapból álló XVII. századi codexéhez (magyarul mondva kéziratához), mely Gyöngyösinek saját kezével írva a) »a *Porából meg éledett Phoenix*-et egészen, b) *Az igaz barátságának és szíves szeretetnek Tüköréből*« az első actust az első három versszakon kívül szintén saját kezével, továbbá az eddig kiadatlan c) *Mars és Bacchus egymással való viaskodása*, d) *Az jó vitézeknek Tükere*, e) *Nay modi*« című munkáit más egykorú kézzel leírva tartalmazza. Végre tartalmaz még e könyv Gosztonyi Istvántól saját családjára vonatkozó adatokat. Ezen (Dunántúli köveskúti (?) születésű Gosztonyi István a könyvnek már a XVII. században tulajdonosa, a kir. kincstárnál hivataloskodott; 1690-ben Pozsonyban harminczados volt, és miután Gyöngyösi Istvánnak legidősb fia *Gábor* szintén szolgált a kincstárnál és utóbb a Dunántúl csepregi birtokos volt, jogos a feltevés, hogy az előkelő nemes családból eredt Gosztonyit ismerte, és így juthatott Gyöngyösi István kézírata Gosztonyi birtokába.¹

Ezen Gyöngyösi István-féle kézirat, melynek tüzetesebb tárgyalásába ez úttal nem bocsátkozhatom, nehogy a kitűzött czéltól messze távolodjam, — indított arra, hogy Gyöngyösi István életének nyomozására fordítsam figyelmemet. Megjártam Rimaszombatot, Rosnyót, Csetneket, Krasznaszorkát, stb. kutatást indítottam az országos állami, az egri, jászói, leleszi, nagyváradai, szepesi volt hiteles helyek levéltáraiban; valamint néhány magán-család levéltárában is. Ezekből gyűjtött oklevelek a forrásai azon állitmányoknak, melyeknek alapján a Gyöngyösi életére vonatkozó mozzanatokat elmondó leszek.

Hogy Gy. István hol és mikor született, teljes bizonyossággal kikutatnom nem sikerült. Mert Gömör vármegye 1704. évi sept. 30-káról szóló jegyzőkönyvében csak elhalálozásának bejelentése foglaltatik sivar rövidséggel. De hogy *hol*, mely napon, és *kora hányadik* évében halt meg? — arról szó sincs. Legutoljára Csetneken lakott, onnan kelt egyik általam eddig legutolsónak ismert levele 1704. april 4-kéről. Ha tehát ott halt volna is meg, mint-hogy Csetneken a r. kath. egyház anyakönyvei csak 1735. évvel kezdődnek, arról ott hiteles adatot nem találhatni. Hiába kerestetem arról tudomást a város levéltárában is.

¹ Gosztonyiaktól rokonság útján a Majthényi, majd a Madách család egy tagjához, attól hozzám került.

Horányi és követői születési évét mind 1620-ra teszik. Toldy utóbb 1625-re vélte találóbbnak. Születhetett azonban 1620—1628 évek között bármely esztendőben.

Az azonban bizonyos, hogy Gyöngyösi István nem volt Gömör vármegyei születésű, hanem a legvalószínűbben Ung vármegyei és pedig Radváncz községbeli, mely faluról egy párszor előnevét is írta.

Radváncz falu Ungvár átellenében az Ung folyócskának balpartján fekszik, a hol Gyöngyösinek birtoka is volt. És miután azt hiszem, hogy itt ringott bölcsője, azt is feltehetjük, hogy Ungvárott járta kisebb iskoláit és Kassán fejezhette be a Jesuitáknál.

Azt meg már bizonyosan tudjuk, hogy azon időben Ungvármegyének legnagyobb úri főbirtokosa a Homonnai Drugeth család volt.

Gróf Homonnai János, Ungvármegye főispánja, felső Magyarország főkapitánya, utóbb országbíró († 1645) anyai nagyatyja volt Széchi Máriának a Murányi Venusnak. Ennek a Homonnay Jánosnak *udvari secretarius*a volt Gyöngyösi András, kinek hű szolgálatiért 1637-ben Varanrón Zemplén vármegyében egy curialis házat a hozzá tartozó földekkel együtt élete fogytaig tartó zálogos joggal irt be (inscribált) Homonnay János.¹ Ez a Gyöngyösi András lehetett atyja, vagy nagybátyja a mi Istvánunknak. A Gyöngyösi család tehát a Homonnay háznak kegyeltje volt. E viszonyból következtetve juthatott Gyöngyösi István, mint iskoláit kitünően végzett ifjú, Murányba, gróf Homonnay Máriának, Széchy György özvegyének udvarába, a hol az özvegy grófnő is 1643-ban elhalván, maradhatott leányánál Széchy Máriánál. Így minden esetre előbb lehetett ismerős a Széchy családdal, mint Wesselényivel, és előbb lehetett pártfogoltja ennek, mint annak.

Mindez azonban ezen pontig csak összevetésből merített sejtetem, mert bizonyítani nem bírjuk, de valószínű vélemény az alább következő hiteles adatoknál fogva, melyek határozottan Gyöngyösi István személyét érdeklő hiteles oklevelekből merítvék. Hogy pedig a pusztá kombinációkat és sejtelmeket meg lehessen különböztetni a kétségtelen tényektől, az ide vonatkozó okleveleknek és regestáknak itt e közlemények Adattárában közzétételét szükségesnek tartottuk.²

Történelmi tény az, hogy a mi Gyöngyösi Istvánunk 1652-ben már mint házas ember szerepelt. Felesége baranyai Barany Gáspárnak első feleségétől Ördögh Katától született leánya Barany Ilona volt. Ezt minden kétséget kizárva igazolja azon osztályos szerződés, melyet a már harmadszor is megnősült ipa Barany Gáspár 1652-ben a jászói Convent előtt harmadik neje biztosítása végett két leányával, nemes Barany Borbála nemzets

¹ A szepesi kápt. levéltárában. Lásd az oklevelek közt I. sz.

² A köv. füzetben.

jászói Horváth András és Baranyay Ilona nemzetes Gyöngyösi István urak feleségeivel néhai Ördögh Ilonától született saját leányaival és fia Baranyay Menyhért érdekében is az anyai örökség elosztására nézve ünnepélyesen megkötött.

Eleddig ez az első legrégibb oklevél, mely kétségtelenül Gyöngyösi Istvánt érintvén, mélyen belenyúl annak családi összeköttetési viszonyaiba és jellemének himzéséhez is világosabb színeket ad. Ebből tudjuk meg, miként lett felesége jogán Gömör megyében Csetneken legelőször birtokossá, de megismerjük a felesége után támadt rokonságot is. Ezen osztályos szerződés ismeret meg a következő érdekes történelmi tényekkel.

Baranyay Gáspár, — ki szintén Ungvármegyei származású nemes ember volt, és előnevét is azon megyei Baranya nevű faluról vette, — ifju korában feleségül bírta néhai Csuda Györgynek özvegyét: Ördögh Ilonát, kinek néhai férjétől két leánya maradt: 1. Csuda Zsuzsánna négyesi Szepessy Pálné, és 2. Csuda Éva, mérai Horváth Ferenczné, mind kettő már 1652. előtt férjhez adva és kielégítve. Az egyiket — *Szepessy Pált* — mint a bujdosók egyik fő emberét, utóbb Tököly tanácsosát ismerjük. Ez volt Gyöngyösink egyik sógora. — Baranyay Gáspárnak ezen első feleségétől született szintén két leánya 1. Baranyay *Borbála* 1652-ben már jászói Horváth Andrásné, és 2. *Baranyay Ilona Gyöngyösi Istvánné*. Ezek anyjának Ördögh Ilonának halála után Baranyay Gáspár másodsor Abauj megyei nemes családból házasodott, elvévén Czéczey Erzsébetet, kivel Abauj vármegyében kapott birtokokat és kitől egy fia maradt: Baranyay Menyhért. Ezen második feleség elhaltával Baranyay Gáspár harmadszor is házasságra adta magát, egybekelvén uszfalvi Usz Klárával. Így álltak a dolgok 1652-ben, midőn eszébe jutott, hogy két rendbeli házasságból született gyermekeivel harmadik neje biztosítása végett is az anyai örökségekre nézve osztályos szerződést csináljon. Első felesége Ördögh Ilona után Ung megyében jutott birtokokhoz, de melyeket — mint a szerződési oklevél mondja — ő még részint felesége Ördögh Ilona életében azzal együtt rendezett, azokhoz szerzett, azokból itt-ott cserélt, meg el is zálogított. Ezek tehát Ördögh Ilona utódait és így ettől született Borbála és Ilona leányait illeték; Baranyay Gáspár azonban ezeket fiának Baranyay Menyhértnek kívánta hagyni, ezek helyébe pedig a Menyhért anyja Czéczey Erzsébet utáni abauji birtokokat a két édes leányának és vejeinek szánta. Ebbe az érdeklettek bele is egyeztek. Kikötetett mindazáltal, hogy ha idővel a fiának Menyhértnek az ungi birtokoktól kedve elmenne, avagy ha az abauji birtokokban mérai Horváthné és Gyöngyösiné háborgatnák, akkor ez utóbbiak rövid uton elfoglalhassák maguknak az anyjok után maradt Ungmegyei birtokokat. Ha pedig az abaujmegyei birtokok miatt a Csuda örökösök, Szepessi Pálék és mérai Horváthék kereskednének, ezekre nézve Baranyai Borbála Horváth Andrásné és Baranyay Ilona Gyöngyösi

Istvánné a szavatosságot magukra vállalták és a maguk javaiból készeknek nyilatkoztak ezen igénylők kielégítésére. Végre, hogy ha fia Baranyay Menyhért magtalanul halna meg, ez után is Baranyay Borbála és Ilona örökösödjének. Harmadik neje pedig semmiképen se háboríttassék. Legvégül a szintén első felesége Ördögh Ilona után kapott csetneki és Borsod megyei berentei birtokrészeket, melyeket ő eddig birtokolt, azonnal átadta nevezett két leányának: jászói Horváthnének és Gyöngyösinének, mire mind ezen kielégítésről fogalmazott szerződést ünnepélyesen bevallották és átírták a jászói Convent előtt.¹

Ezen hiteles oklevél bizonyoságul szolgál arra is, hogy Gyöngyös István már 1652-ben felesége jogán birtokossá lett *Csetneken* és a Borsod megyei Berentén is. A következőkből látni fogjuk, hogy csetneki birtokát még későbbi szerzemények által is szaporította.

Mielőtt azonban tovább haladnánk, minthogy Gyöngyösi Istvánnak felesége Baranyay Ilona által támadt családi összeköttetése kiható lőn életének további folyamára is, hogy ezen rokonsági kötelék szemlélhetőbb legyen az olvasó előtt, érdekesnek tartjuk ezen rokonsági összeköttetést a következő táblázaton is feltüntetni:

Csuda György, neje: <i>Ördögh Ilona</i> , ki Cs. György halála után lett		<i>Baranyay Gáspár</i> nak, 1. neje: <i>Ördögh Ilona</i> , 2. » Czéczei Erzsébet. 3. » Usz Klára, 1652.	
Csuda Zsuzsanna, (Szepeßy Pálné) 1652.	Csuda Éva (mérái Horváth Ferenczné 1652.)	1. Baranyay Borbála. 1. jászói Horváth Andrásné 2. Péchy Jánosné.	<i>Baranyay</i> 2-től: Baranyay <i>Ilona</i> , (<i>Gyöngyössi</i> <i>Istvánné</i> 1652.) Menyhért, 1652.

Baranyay Gáspár, Gyöngyösi ipa, 1663. évi január 14-én már nem élt, mert e napon két leánya *Borbála* jászói Horváth Andrásné és *Ilona* rodvanczi (igy van az oklevélben) Gyöngyösi Istvánné megosztottnak maguk közt a csetneki birtokon. *Borbálanak* jutott Csetneken 3 jobbágy, Geczelyen 2 egész helyes jobbágy, Fekete-Lehotán 1 zsellér, *Dopsinán* féltelkes jobbágy és zsellér, *Ilonának* Gyöngyösi Istvánnének pedig Csetneken két zsellér; Fekete-Patakon két félhelyes jobbágy, továbbá Berdárka, Nagy Szlabos és Dobsina helységekben fekvő részek, *Dopsinán* a kastély és borház közösnek maradt.²

Ezen osztálylevél világosan mutatja már, hogy Gyöngyösi

¹ Lásd az oklevelek közt II. sz. alatt. Magát a világos és folyékony tiszta latin nyelven fogalmazott szerződést is — úgy látszik — maga Gyöngyösi fogalmazta. Ezt sejteti a latin nyelvben és értelmes, szabatos irányban jártasságot tanúsító oklevél egész szerkezete.

² Lásd a II. sz. oklevelet. Itt meg kell jegyeznünk, hogy miután ezen oklevél szerint Gyöngyösinék az osztályban ház nem jutott, azért igekezett — mint alább látni fogjuk — ottani birtokaihoz lakóházat is szerezni.

Isván magát *radvánczinak* tartotta, a mire nézve még az oklevelek között a VI. szám alatt, is bizonyágot találunk.

Az eddig mondottakból kitűnik, hogy Gy. István, a költő, a ki már 1652-ben Baranyay Ilonának férje volt, és ezen neje még 1667-ben is az élők közt volt, — nem lehetett azonos azon Gy. Istvánnal, kinek Dugonicsnál a Gömör vármegyei jegyzőkönyv szerint felesége *Bekényi Zsófia* 1659-ben ügyvédet vallott.¹ Tudni való is, hogy akkor mind Gömör, mind a szomszéd megyékben többféle Gyöngyösi nevű család élt. Volt ugyanis peéri, volt petényi, volt Gy. máskép Horváth nevű és még több más Gyöngyösi nevű család is.

Gy. Istvánnak megnevezett felesége Baranyay Ilona (mint mondók), még 1667-ben is életben volt, mert ezen évi május 12-én még bizonyos Pernik Jakab nevű csetneki lakosnak azon városbéli birtokából valamely részt zálogba adott.² Mikor halt meg Baranyay Ilona biztosan nem tudjuk; de úgy látszik, még az 1667. év folytában; mert ez és a következő évi eseményekből azt kell következtetnünk, hogy 1668. és 1669. években, sőt talán még 1670-ben is Gyöngyösi István özvegyiségben élt. Az már bizonyos, hogy 1674-ben ismét házas volt, felesége levén a Torna vármegyei Görgő helységről nevezett Görgöy családból származott Görgöy Judit,³ a kit valószínűleg is 1673 vagy 1674-ben mint 17 éves fiatal leányt vett feleségül,⁴ a mint alább látni fogjuk.

Gy. Istvánnak e kétszeri házasságára nagyon bőven kijutott az isten áldása. Halálakor (1704.) nem kevesebb, mint tizenkét gyermek gyászolta az elvesztett családfőt. Ez a körülmény is kell hogy kulcsul és magyarázatul szolgáljon a sok gyermek nevelésével terhelt költő élete folyásának, ténykedéseinek lélektanilag mérlegelő megítélésében.

Első feleségével, Baranyay Ilonával a családi összeköttetés előnyei mellett jelentékenyebb vagyoni hozomány is járult, míg a másodiknál (Görgöy Juditnál) annak csupán fiatal kora volt jó részben az egyedüli nász-ajándék. Hiszen, — mint az akkori közép nemességnél szokásban volt — Görgöy Judit Krasznahorka várá-

¹ Bekényi Zsófia, a hasonló nevű családról itélve, valószínűleg protestans vallású volt, és így valószínűbb az is, hogy az valamely protestans vallású Gyöngyösi családbélinek volt felesége.

² Lásd a XXI. sz. alatti oklevelet. Ennek a Pernik Jakabnak végrendelete 1669. évről megvan Pray kéziratának XIX. kötetében a Budapesti egyetemi könyvtárban jegyzetem szerint, és ebben említetik Gyöngyösi István is. Ezen okmányt ez alkalommal nem láthattam.

³ Tehát nem Szepes megyei görgői és toporczi Görgöy családból, hanem azon Tornamegyei címeres nemes családból, melynek címere a szepesmegyei Görgöyektől elütőleg hármalomból kiemelkedő szarvas volt, a mint ez Görgöy Jánosnak 1795-ben Torna vármegye főszolgabirájának pecsétjén látható.

⁴ Miután Görgöy Judit Gyöngyösi Istvánné a Krasznahorka várallyai anyakönyv szerint 1691. május 12. kora 36. évében halt meg, (lásd okl. IX. sz.) és 1674-ben meg már Gyöngyösi neje levén (L. okl. VII.), akkor is csak 17 éves és így asszonynak nagyon fiatal volt.

ban Andrassy Miklós gömöri főispán első és második feleségénél mint aféle pesztonka és komorna szolgált¹ Innen lón 17 éves korában az akkor már élete delén túl haladt Gy. Istvánnak házas-társává; és az előbbi asszonytól maradt mostohákon kívül még egy csapat gyermeke édes anyjává. A lét küzdelmeiben tehát nehéz feladat terhelte a családfő gondjait. Minden eszményies észjárás és költői kedély mellett a szerzés és vagyongyarapítás ösztönének kellett sarkalnia Gy. István lelkét, hogy családját ne csak fentarthassa, de ha lehet, anyagi és szellemi színvonalon is előbbre vigye. Vérmérséklete, vagy a sors ebben sem a rövidebb és anyagi tekintetben gyorsabb sikerű pályára utalta. Nem a kard, hanem a toll lón fegyvere életfeladatainak megoldásában. De ezt a fegyvert azután ügyesen, élelmesen és szívós kitartással igyekezett is felhasználni. Bevégzett iskolázottság; (nem tudjuk hol, de alaposan kitanult törvényes gyakorlat (patvaria), alapos törvénytudás, találékony elme, és világos fogalmazó tehetség voltak a tényezők, melyeknek erejével kellett Gy. Istvánnak hajóznia az élet forgatagában. Családfői hivatásának tudatában nem is vetett meg semmi alkalmat, a mi őt céljának, kieszelt törekvéseinek elérésében sikerrel biztathatta. Mint több vármegye esküdtje, ezen tiszteletbeli állásnál szórványosan csepegő eljárási díjak mellé mint felesküdt ügyvéd folyvást úzta az ügyvédkedést is, s ezenkívül szüntelen igyekezett az állandó fizetéssel összekötött hivatalos állomások elnyerésére is. Volt hadbíró, lett komornyik, majd várkapitány s végre vármegyei tiszviselő, alispán még öreg korában is. Fölös jövedelmét pedig birtokszerzésre fordította. Sőt nem megrovásképen, de élelmességének feltüntetéseül megemlíthetjük, hogy még költői tehetségét is a viszonyok keretében igyekezett értékesíteni, még lantja csáb erejét sem hagyta ki olykor a számításból, midőn költeményeinek valamely nagy úr, — vagy asszonymnak oda-ajánlásával (dedicatio) moecenásságát és ennek kapcsán egyebekre nézve is hatékony partfogását, kegyét megnyerhette. Hiszen, életében csak is azon munkái jutottak nyomtatás alá, a melyeket a Moecenások kinyomattak.² Tudva van, hogy még azután is több mint egy századon át, az író csak maga költségén adhatta ki művét. E századra esik azon haladás, mikor már akadt kiadó, a ki ingyen kinyomatta a szerző munkáját, de tiszteleti díjat nem adott semmit.

De lássuk már életpályája mozzanatait korrendben a hiteles adatok alapján.

¹ Lásd oklevelek VIII. sz. a.

² a) A Marsal társalkodó Murányi Venus. Kassa, 1664. *gróf Wesselényi Ferencz nádornak és felesége gróf Széchy Máriának.* b) Rósa-Koszorú. Lőcse, 1690. *gróf Koháry Istvánnak.* — c) Porából megéledett phönix. Lőcse, 1693. *Apor Istvánnak* Csik, Gyergyó és Kászón-székek fő király-birájának. — d) *Palinodia Hungariae.* Lőcse, 1695. *Ifj. Bszterházy Pál nádornak.* — e) Uj éleltre hozatott Chariclia. Lőcse, 1700. — *Andrassy Péter gömöri főispánnak* vannak ajánlva.

Gy. István életpályáját két főszakaszra oszthatjuk. Az első azon időközt foglalja magában, melyben Gy. István Wesselényi Ferenczczel és hitvese Széchy Máriaival hivatalos és ügyesbajos viszonyban állott, és a mely összeköttetés, mint Széchy Mária-hoz Bécsből irt levele mutatja, 1671. december 2-ig tartott.¹ A második szakasz az, mely az Andrássy család pártfogásába juttatá, és melynek legnagyobb részét Gömör vármegyében alispáni hivataloskodással töltötte el.

A legrégebb általunk ismert adat, mely a közéletben szerepét jelöli, az 1652. év. Ezen évi január 29-én (tehát egy évvel előbb, mint Gömör vármegyében) Nógrád vármegye *Assessor*-rá választotta.

Szükséges itt megjegyeznünk, hogy abban az időben (t. i. a XVII. században), a kit a latin *stylus Curiae* szerint *Tabulae Judiciariae Assessor-nak* (rövidítve *Tabulae Judiciae Assor-nak*) neveztek, azt magyarul *Esküdt* mondták; a »Táblabíró« nevezet vagy cím ekkor még nem létezett.² Annak az *Assessor-nak*, a milyenek Gy. István is választatott, hivatala tiszteletbeli állás volt fizetés nélkül, és segédje volt a szolgabírónak vagy alispánnak törvényes eljárásoknál; mert a szolgabíró csak egy magához vett *Esküdt*-tel képezte a törvényes bizonytságot (*legale testimonium*). Azért míg a vármegyének csak meghatározott számú (rendesen négy) (esztendei fizetéssel ellátott) *szolgabírója volt*, *Esküdt*-eket határozatlan számban választott, hogy mennél több lévén, a szolgabírák könnyen hozzá juthassanak. Csak a XVII. század második felében osztatott ketté az *Assessorság*; a *Tabulae Judiciariae Assessor* lett táblabíró, míg az *Esküdt* latin neve a *Juratus Assessor* névből összevonva lett *Jurassor*, és így neveztek az *Esküdt*-et deákul 1848-ig. Utóbb azután a XVIII. század harmadik tizedében az *Esküdség* is kétféle lett; határozott számmal választott a vármegye minden szolgabírói járás részére egy vagy két fizetéses, ugynevezett rendszerinti *Esküdt*-et (*Ordinarius Jurassor*) és tiszteletbeli *Esküdt*-eket (*honorarius Jurassor*) határozatlan mennyiségben.

Ilyen *Esküdt* lett Gy. István 1652-ben Nógrád, 1653-ban Gömör megyénél, sőt előfordul 1669—1673-ban mint Abauj, 1677-ben pedig mint Pestvármegye *esküdtje* is. Mikor lett ez utóbbi megyéknek tiszteletbeli *Esküdtje*, arról adataink nincsenek. Ezen *Esküdti* hivatal alkalmi ténykedésekért napi díjakat jövedelmezett. De Gy. István egyszersmind az ügyvédséget is űzte. Már 1653-ból nyoma van Nógrád vármegye azon évi jegyzőkönyvében,³ hogy

¹ Thaly Kálm. Adalékok a Thököly és Rákóczi kor irodalomtörténetéhez. Pest, 1872. I. 310.

² Páris Pápai Dictionarium. Leutschoviae 1708. 61. lap. *Assessor* bírói renden való.

³ Protocoll. C. Neograd anni 1653. p. 71. — 1659-ben több társával ellentmond Keczer András beiktatásának, 1663-ban pedig Bory Mihály beiktatá-

Galambos Zsófiát a pincai zálogos perben ő képviselte. És részint megyei jegyzőkönyvekből, részint egyéb ügyiratokból számtalan esetet hordhatnánk fel, melyekben egész 1675-ig sőt bizonyára alispánsága kezdeteig mint ügyvéd szerepelt. A saját birtokán kívül tehát ezen két, — a tiszteletbeli esküdség és az ügyvédség — volt sokáig azon állás, mely Gy. Istvánnak mellékjövedelmét képezte. Természetes, hogy családi viszonyait tekintve, meg volt azon törekvése, hogy állandó rendes fizetéssel járó tisztségre tegyen szert. Így lett hadbíró Fülek várában, ahol ezen tisztszen már 1658-ban találjuk;¹ de bizonyára előbb lett azzá, és az maradt valószínűleg egész 1664-ig, a midőn már Wesselényi komornyikjává lőn.² Ennek a komornyiki állásnak sem megszabott hatáskörét, sem a velejáró fizetés mennyiségét és minőségét nem ismerjük.³ De valami nagyon terhes és az udvarhoz kötött hivatal nem lehetett, mert Gy. István e mellett más ügyvédi dolgokat is szabadon végezhetett. Így 1665. november 14-én a Fülekvárában lakó nemesség és a vár-őrség őt bizza meg és hatalmazza fel arra, hogy a várbeliek italméresi jogát az azon ejtett sérelmek ellenében megvédelmezze.⁴ És ő, miután ezt békés uton és levelezés által nem bírta elérni, 1666-ki Octob. 5-én a jászói Convent előtt személyesen megjelenvén, ott a sérelmek ellen tiltakozva, törvényes uton meg is kezdte.⁵ Ide vehetjük azon nem csekély időbe kerülő ténykedéseit is, melyeket részint saját birtokai rendezésére, részint ezek jogi állásának megállapítására, s gyarapítására, s részint egyéb ügyvédi eljárásokra 1668-ik évig fordított.

Mielőtt a személyi mozzanatok láncolatát tovább fűznők, lássuk ezen életének első időszakában birtokviszonyainak fejlődését és ezek gyarapítására fordított törekvéseit. Gömör és Borsod megyei

sának Heves megyei Atkár végett. Sz.-benedeki Convent, Metales A. 6. 21. és fasc. 72. nro. 28.

¹ Századok 1873. évf. 507. l.

² Hogy csak is 1664-ben lehetett Wesselényi Ferencznek komornyikjává, erre nézve Gy. Istvánnak 1663. máj. 7-éről Koháry Istvánhoz még *Fülekről* keltezett levele is bizonyíték, mert e levelet (tartalmát tekintve) csak is mint még hadbíró irhatta. L. Századok 1870. évf. 124. I. és utóbb Thaly K. Adalékok I. 299. — Ide járul, hogy Széchy Mária a Babaluska faluról szóló 1669. decz. 14-én kelt beiratos adomány-levelében mondja, hogy »*Ura éltében egynéhány esztendőig hiven és szorgalmasan szolgált komornyikúl.*« A néhány év alatt 3—4 évet érthetünk, és épen négy év folyt le Wesselényinek 1667. mart. 27-én történt haláláig. De ugyan e levélben azt is mondja Széchy Mária Gy. Istvánról: »*jól lehet sokféle hivatalja volt a szolgálatra, mindazáltal félretétvén az olyatán alkalmatosságokat, minket el nem hagyott, hanem elsőbben udvarunkban continualván az komornyiki tiszteét, s azután balogi kapitánynyá lévén, esztendőig szolgált azon hivataljában is.*« L. Deák Farkas Magyar hölgyek levelei 259. l., hol toll vagy sajtó-hibából *balogi* vár helyett »bukóczi« van.

³ Saját táram egy adata szerint a hadbíroság egyenlő rangú és fizetésű lehetett a századossal, mert 2—3 ló tartású tiszthez hasonlították egy 1663. évi levélben.

⁴ L. a IV. sz. Oklevelet.

⁵ Jászói Conv. Protoc. f. 25.

részbirtokait már fennebb ismertettük. Ezekhez adjuk, hogy 1655-ben adomány kapcsán beiktatási parancsot kapott, melynek erejével Nógrád vármegyei Sós-Hartyán helységbeli egész curiába beiktattatott.¹ 1663-ban Nógrádi birtokától 33 denárt fizetett.² Ezekhez járultak még egyéb szerzemények, melyekről alább fogunk megemlékezni, mert életviszonyaival szoros kapcsolatban állanak.

Wesselényi Ferencz 1667. mart. 27-én halt meg. Ugy látszik, ekkor már Gyöngyösinek első felesége Baranyai Ilona is a sirban porladozott. Ez volt tehát a megözvegyült költő életének legválságosabb szaka. Az urát vesztett komornyik ekkor juthatott asszonya mellé Murányvárába. De az udvari légkör nem volt az ő őszinte jellemének kedvező. A köznapi mende-mondákra és üres feltevésekre nem építhetünk. Az ellene üzött áskálódásnak nyomósabb okai lehettek. Gyöngyösi teljes lélekkel hazafi volt; de ovatos-sága, higidtsága tartózkodóvá tette főbenjáró merényletek megkísérlésétől, és e szerint nem is illett be leszenyei Nagy Ferencz mellé, ki Széchy Mária mindenese, az összeesküvők egyik mozgatója és mondhatni, az özvegy nádornének rossz szelleme volt. Egy haszonra és nagyravágyó ember, a mint Pauler is jellemző, és a mint leveleiből jogosan következtetjük, majdnem uralkodott koma-asszonya Széchy Márián.³ Önző és kapzsi jellem volt, és így aligha tévedünk feltevésünkben, hogy Széchy Mária közeléből nem valamely költői féltékenykedés⁴ távolítá el, hanem leszenyei Nagy Ferencznek lehetett terhére. Még az 1667. év őszén is teljes bizalmát birta asszonyának, mint meghatalmazottja ő járt Lengyelországba az ottani jószágok eladása ügyében és sept. 22-én ő kötötte meg Széchy Mária nevében Lubomirsky Sándor herczeggel az eladási szerződést.⁵ Hanem hát az áskálódások még is czélt értek. A következő 1668-ban a kegyvesztés bekövetkezett. Gyöngyösinek a komornyikságról lemondani, az udvarból menni kellett. Ez év dec. 18-án Széchy Mária Pozsonyból ezt írja Bicsányi István balogvári tisztartójának: »volt komornyik Gyöngyösi István be megyen baloghi kapitányságra, azért a mely házban ennek előtte a kapitányok laktanak, azon házat tisztítasd ki, lakjon abban. Mivel pedig conferáltuk Babaluska nevű falucskát, azt is mindjárt bocsásd per manus és jól lehet most arról semmi írást nem adtunk,

¹ Szent-benedeki Convent Metales A. 3. 12. Ebben az adományos levélben: Stephanus Gyöngyösi *litteratus*-nak neveztetik.

² Nógrád vm. ltárában 1663. évi Regestrum, — Wesselényi is igyekezett öt esetleges mellékjövendelmekkel boldogítani, így 1666-ban, midőn bizonyos Nagy András nevű mezei hadnagy örökösök nélkül elhalt, annak hagyatékát Gyöngyösinek juttatá. Lásd gr. Csáky Ferenczhez írt levelét Századok, 1873. évf. 510. lap.

³ Deák Farkas, M. Hölgyek levelei 252—253. lapokon, és Acsády: Széchy Mária 227. lap.

⁴ Mint egy írónk a költőnek 1669. máj. 4-ről Baloghon írt levele mellé jegyzetben »titkos viszony«-ról szóló sejtelmét jelezte.

⁵ Acsády J. Széchy Mária élete A szerződés az országos ltárban Neoregista Actorum f. 722. nro. 23.

mindazáltal Isten haza vivén, neked is tudodra adjuk, mi formában bocsátottuk kezéhez.«¹ Ebből és a következőkből látni fogjuk, hogy az a kegyvesztés nem volt valami kérlelhetlen gyűlölet, daczára, hogy a besugások lidércze még Baloghon is kísértette Gyöngyösi nyugalmát. Deczember végén utazott a költő Baloghra, és 1669. január 12-én írta onnan asszonyának, hogy »január 1-ső napján állatta be őt Kövi András uram ottani szolgálatába, a kapitányságba, igérvén, hogy utasítása szerint teljes tehetségével meg akar felelni hivatalának, sőt igyekezni fog asszonya neheztelését is megengesztelni stb.«² Erre, vagy egy másik levele után azonban már ismét haragos, szemrehányó levele jött asszonyától, amiből ámulva olvashatta Gyöngyösi, mivel vádolják őt a besugók. Bizonyos Dósáné asszonyom, (talán a szomszédságban Panyiton lakozó Dósa Ádám felesége inarcsi Nagy Borbála) holmi mende-monda utján valamely női cseléddel való viszonynyal gyanusítva mártotta el az özvegy költőt Széchy Máriánál, a ki még elfogultságából ki sem bontakozva, tüstént szemére hányta az ujdon várkapitánynak a felőle terjesztett mocskos híreszteléseket. Gyöngyösi május 4-én válaszolt asszonyának, tréfás gúnynyal igyekezvén magáról lemosni a szemérmetlen gyanusítást, de egyszersmind komolyan is kimenteni magát a méltatlan vádak alól, midőn írja: »noha nem vétettem soha annyit, az melynek érdemeinél már is többet nem szenvedtem. Keservesen jutnak eszembe azok, a melyekkel engemet eleitől fogvást az udvar (tudniillik a Wesselényi nádor és neje udvara) érdemtelenül rongált. Bokros szerencsétlenségeim nem elégedének meg azzal, hogy az elmúlt esztendőbeli sok rövidséges szenvedésim után (az mikor kakas nélkül is kotlanak a jérczék) végre bizony merő gyermeki te-mondákból származott s ok nélkül okozott gyanús gondolatokra s azokból valamely subtilizáló elmének helytelenül inferált consequentiáira nézve az én kegyelmes asszonyom ő nagysága kegyelmességébül proscibáltattam és a többi.«³

Mint mondók, a kegyvesztés nem volt tartós. Mikor történt a kiengesztelődés? nem tudjuk. Tény, hogy már 1669. évi június 1-én — tehát Gyöngyösi imént idézett válasza után alig egy hónapra — Széchy Mária Murány várában kelt adomány levelében Hrucsova, Esztrény és Baradna helységbeli részbirtokait adományozta Gyöngyösinek.⁴ Az év utolsó havában 1669. decz. 14-én pedig a Babaluska faluról szóló beiratos (inscriptionalis) levelet is kiállította részére.⁵

Ezen oklevélből látjuk, hogy Gyöngyösi szolgálata az 1669. évvel végleg megszűnt; de a kiengesztelődés is megtörtént, és a

¹ Eredetije az orsz. ltárban.

² Eredetije az orsz. ltárban, kiadva Századok, 1870. évf. 121.

³ Eredetije az orsz. ltárban. Kiadta Thaly K. a Századok 1871. évf. 281—284. l. és utóbb Adalékok Thököly és Rákóczi kor irod. történetéhez I. 302.

⁴ Koháry-féle családi ltár Sz-Antalban 2122. sz.

⁵ Eredetije orsz. ltár. Kiadta Deák Fark. M. Hölgyek levelei 259. l.

jó viszony Széchy Máriaival továbbra is fennmaradt. Sőt Széchy Mária még ezután is folyvást igénybevette Gyöngyösi hű ragaszkodását és tehetségét, a költő és jeles ügyvéd pedig végig kitarzott egykori asszonya mellett annak főbenjáró ügye végleges eldől-
tég. Pedig magának is még sok viszontagságon kelle átesnie, míg azt az 1669. maj. 4-ki levelében említett »homályos hajnal« felvirradást megérhette. Már 1668-ban mint a Thököly rebellio egyik híve bekerült a pártosok összeirt lajstromába;¹ mivel pedig épen mint Széchy Mária követe részt vett a császári udvar által betiltott 1670. január 24-ki kassai gyűlésen, belekerült társaival Fülekvárában a börtönbe is, melyből csak — miután 1670. aug. 23-án Szelephényi primás kancellárhoz intézett feliratukban nógrádi nyolcz társával együtt az összeesküvésbeni részvétellel való gyanúsítást elutasítva — sérelmeik orvoslását kérték, — szabadult meg kezesség mellett és már összeirt javaik is érintetlenül hagyattak.² És ezután Gyöngyösi nem gondolva az egykori bántalmakra, ismét segítségére ment egykori asszonyának.

Széchy Mária 1670. augusztus 10-én adta fel Murány várát az ostromló császári hadnak, a hol azután őrizet alatt maradt az összeesküvés vád következtében. Ügye szorgalmazása végett 1671. febr. 13-án távozott Murányból Pozsonyba, reménykedve a királyi kegyelemben, melynek szorgalmazására innen küldte május 17-én Gyöngyösit Bécsbe. Junius elején maga is Bécsbe utazott és Gyöngyösi itt is mellette maradt, mindaddig, míg sorsa el nem dőlt és szabad lábra nem bocsáttatott, a mi 1671. december 1-én történt meg, a mint ezt Gyöngyösi István Bécsből decz. 2-án kelt levelében Andrassy Miklósnak megírta.³

Ezzel végződött Gyöngyösinek Wesselényinél és özvegyénél Széchy Máriaánál töltött szolgálatának pályája. S egyszersmind ezzel bezáródik Gyöngyösi életének első, és kezdődik második időszaka.

Már Bécsben 1671. dec. 2-án irt és fennebb idézett leveléből kiérezhető a vágy, sőt mondhatjuk: a terv, mely a tekintélyes Andrassy család pártfogásának megnyerésére irányult. A levél bevezetése így szól:⁴ »*Akartam ez alkalmatossággal is alázatosan bemutatnom írásom által az kegyelmed szolgálatjára magamot, az hol személyem szerint is kívánnék immár egyszer jelen lenni s udvarolni.*« sat. A végén pedig ezt írja: »*Minthogy már alkalmas időtől fogvást egészségem is csak imígy-amígy szolgál itten: alig várom, hogy felszabadulhatnék az bécsi lakástól s*

¹ Egri káptalan.

² Thaly K. Adalékok I. 307.

³ Thaly, Adalékok I, 310.

⁴ A levél tudnivalóképen Andrassy Miklóshoz volt intézve és valószínű, hogy ez már előbb hitta is magához.

már egyszer Kegyelmednél is udvarolhatnék, az kit el sem mulatok, Isten innét visszavivén.»

Nagyon érthető Gyöngyösinek ezen levélben nyilvánított óhajta. Ő boldogult felesége Baranyay Ilona jogán az Andrássyaknak Csetneken nem ugyan egyenértékű, de csekélyebb mérvben birtokos társa volt, és neki ugyan csak elhalt nejének hozománya által Gömör-vármegye második hazájává lőn. Andrássy Miklós pedig ha nem előbb, de mindenesetre még ennek Jász-kún kapitánysága korából jó ismerőse volt. És most, midőn özvegy Wesselényiné Széchy Máriaéhoz is minden szolgálati viszonya megszakadt, vonzhatta őt nemcsak egy nagyobb úri család — milyen ekkor már az Andrássy is volt — pártfogói kegyének megnyerése; de talán egy boldogabb jövődő életnek reménye is. A még talán 50-ik évét el sem ért özvegy férfiut egy új élet kérdésének megoldása is foglalkoztathatta. Talán már látta, ismerte Krasznahorka várában azt a fiatal hajadont (Görgey Juditot), ki azután mint az a »valamikor megviradó hajnal« derengett költői álmaiban. Szóval: egy új életnek nyugalmasabb szakára számíthatott a költő, midőn arra törekedett, hogy az Andrássyak családjával szorosabb összeköttetésbe juthasson. És ezt sikerült is elérnie. Bécsi levelében tett ígéretét bizonyára megtartotta és haza érkezvén, első dolga volt, hogy Krasznahorkán Andrássy Miklós Uram ő nagyságánál udvarolhasson. A következő mutatta, hogy szívesen fogadtatott. Kölcsönösen szükségök is volt egymásra. Terjedelmes ingatlanok urai mindig gazdagok jogi ügyes-bajos dolgokban is. Gyöngyösi ügyvédségének hirneve pedig delelőjén állott. Több mint húsz éve mult, hogy a törvénykezési pályán mint gyakorlott ügyvéd szerepelt; széles ismeretségre tett szert. Nagy urak, és családok is kérték jogi tanácsát; nem csak Széchy Máriaának volt több ügyben jogi képviselője, használta tehetségét és jártasságát Koháry István is, vitte ügyét gróf Balassa Bálintnak,¹ sőt számtalant elhallgatva, ügyvédének vallotta Zrinyi Ilona is,² utóbb pedig az Andrássyaknak legbensőbb családi viszonyaikban ő volt jogi tanácsosuk.

Bizonyos, hogy Andrássy Miklós (1676. óta báró és gömöri főispán) már 1673-ban megnyerte ügyvédjének Gyöngyösit. Ez évben, vagy a következő 1674-ben vette el Gyöngyösi azt a fiatal nemes leányt Görgei Juditot, a ki a Tornavármegyei Görgei családból származott és a ki Andrássy Miklós családjánál volt gyermek kora óta belső alkalmazásban, a mint erről már fennebb emlékeztünk, és így az ott mondottakat ismételnünk fölösleges lenne. Gyöngyösi ezen második házasságának több mint egy évtizedét Csetneken élte le. Ott lakott közel tizennégy éven át, mert miután Csetneken volt ugyan birtoka, de alkalmas lakháza nem; 1674-ben Andrássy Miklóstól kapott a maga és neje Görgei Judit és utó-

¹ Protoc. C. Neográd 1675.

² Századok 1873. évf. 510.

daik részére Csetneken egy házat tizenöt évre ezer magyar forintban beiratképen.¹

Időjártaival, hogy az Andrásyak várához és talán hogy kisebb gyermekei iskoláztatása végett Rozsnyóhoz is közelebb legyen, Krasznahorkavárallyára tette lakását. Ez 1684. után történt, mert ezen évben Andrásy Miklós gömöri főispán újra nem csak a csetneki házat, de Krasznahorkavárallyán egyik romban heverő házát, és egy puszta jobbágy házhelyet szabad építkezési joggal, Henczkova, Berdárka, Markutka és Rokfalva helységi részbirtokait, Hosszuréten egy darab rétet a Gyöngyösitől több ízben kölcsön vett és felszámított összegek fejében a szerződés keltétől számított tizenkét esztendőre beirta és átadta.² E szerződés alapján Gyöngyösi Várallyán építvén magának alkalmas lakást, oda valószínűleg már 1685-ben Csetnekről áttette lakását, mert az anyakönyv tanúsága szerint Zsigmond nevű fia már 1686. november 5-én Várallyán született, a hol azután Gyöngyösi mindaddig lakott is, míg ezen fekvőségek tőle vissza nem váltattak; a mi 1697-ben megtörtént, a mint ezen átköltözéséről alább leszen szó.

Alig tévedünk azon állításunkban, hogy Gyöngyösit Andrásy Miklós gömöri főispánnal való összeköttetése vonta be a megyei közélet tényezői közé. Szüksége volt egy értelmes, tapasztalt emberre, ki a megyei kormányzat vitelében hű, tanult és megbízható segélytársa legyen, milyent Gyöngyösiben ismert föl. A XVII. században a megyei tisztviselői karban nem volt ugyan ritkaság a már jól iskolázott egyén, de az írásmesterségre és annak gyakorlására a tanulás bevégeztével kevésnek volt kedve. Erre természeti hajlam is kellett. Már pedig a jegyzői, sőt az alispáni tisztelet viselőnek ebből a mesterségből is bőven kijutott a része, Gyöngyösi pedig teljes életében nem csak a toll embere, de egyszersmind kitűnő és tapasztalt törvénytudós is volt, melynél fogva a megyei életben kiváló szerepre volt hivatva. A mint ő Andrásy Miklósnak emberévé lett, azonnal a vármegye zöld asztalánál is megkezdődött szerepe. Már 1681-ben nemcsak a katonai parancsnoksághoz a vármegye által adandó élelmezés tárgyában küldetett követségbe, hanem a soproni országgyűlésre is Gömör vármegye egyik követeként választatott. Nem csak a publicista, de a költő is vele ment egy személyben. Sopronban felhasználva az alkalmat, az akkor nádorrá választott herczeg Eszterházy Pálnak ajánlotta »*Nympha*« című művét, mely azonban csak később 1695-ben »*Palinodia*« cím alatt Lócsén látott először napvilágot.³

Ezen országgyűlés után a főispán igyekezett Gyöngyösit az alispáni székbe ültetni, az előbbi alispán mellé másodiknak jelölvén

¹ Az oklevél szerint (VIII. sz.) ezen házat Andrásy Miklós az édes anyja Monoki Anna után örökölte.

² Jászói Convent Itárában. Lásd VIII. sz. okl.

³ Dugonics A. Gyöngyösi Istvánnak Költeményes Maradványai. Posony 1796. I. darab LII. és köv. I.

öt az 1683. január 7-én tartott tisztválasztáskor; de a vármegye a jövevény Gyöngyösi helyett a megye szülöttjét panniti Uza Sándort választá meg.¹ Hanem azért még sem fordult el tőle, s a hová szakügyesség és értelem kellett, igénybe vették a tekintetes rendek Gyöngyösinek tehetségét és az 1685. év folyamán januárban Caraffa császári tábornokhoz, valamint októberben a katonasággal való számadások megvizsgálására ötöt küldték ki.

1686-ban meghalván báró Andrassy Miklós, helyébe fia Péter lett főispánná. A mi az apának nem sikerült, azt fia, az új főispán véghez vitte. Még azon évi november 22-én tartott tisztválasztó közgyűlésen a rendek nagy többsége Gyöngyösit megválasztotta első alispánnak, és ezután a következő választásokon 1693. évig mindég ő lón megválasztva, úgyhogy hét évig egy folytában ült az alispáni székekben, daczára annak, hogy már az 1691. évi választáskor mint beteges ember leköszönt a megtisztelő de terhes állásról, azonban a főispán és a rendek unszoló kérésére maradt még két évig; sőt még ideiglen a főjegyzői hivatal viselését is vállaira tukmálták. Idő közben pedig az 1687. évi pozsonyi nevezetes országgyűlésen is követe volt a vármegyének.

A megyei hivattaltól szabadulva, ismét családi, s gazdasági ügyeinek vitele (közben a költészet is) foglalatoskodtatta, és az előbbiekre nézve nagyon is szüksége volt az időre, mert szerzési vágya gondos perekbe bonyolította. Még 1692. nov. 20-án nádori adományt² nyervén a Kubinyi-ak nyustyai, klenóczi, tiszolczi, várgedei és poloni birtokaira, melyekbe a szepesi káptalan őt 1693. junius 8-án be is iktatta; azonban a beiktatás ellen a Kubinyi család tiltakozott, ezen ellenmondásból támadt per később egyezséggel végződött akként, hogy a Kubinyiak Gyöngyösinek az adományozásra tett költségeit megtérítvén, ez utóbbi a szepesi káptalan előtt még azon évi julius 22-én az adományban kapott birtokokról lemondván, azokat a Kubinyi családnak visszabocsátotta.³ Ugyancsak 1692-ben szintén nádori adományt szerzett a Máriaássyaknak Berzété, Kőrös, Geczél, Berdárka, Felső-Sajó, Csetnek és Dobsina határában fekvő birtokaikra is, melyekre a beiktatáskor a többi érdeklettek nevében is Máriaássy László ellentmondott, és az adományt nyerő Gyöngyösit perbe keverte.⁴ Azonban Gyöngyösi nem remélvén sikerét a hosszú perlekedésnek, követelésétől elállott és a pert 1696-ban megszüntette.⁵

Még nagyobb kellemetlenség és veszteség érte Gyöngyösit az által, hogy gróf Koháry István megvásárolván a kir. kincstártól a Wesselényi, illetőleg Széchy Mária-féle murányi, baloghi

¹ A megyei ügyekre forrásunk Gömör várm. jegyzőkönyvei; ámbár ezen adatokat Dugonics A. is közölte már.

² L. X. sz. oklevelét.

³ L. XI. sz. okl.

⁴ L. XII. és XIII. sz. okl.

⁵ L. XV. sz. okl.

uradalmakat és azokat adományul kapván, a Széchy Mária által 1669-ben Gyöngyösinek beiratképen adott Babaluska falut, letévéen a beirati 400 tallért, 1695-ben visszaváltotta.

A baj nem jár egyedül. Érzékenyebb csapás sujtotta Gyöngyösit 1697-ben az által, hogy a néhai báró Andrassy Miklóstól 1684-ben beiratképen tizenkét évre kapott csetneki ház és birtok és a krasznahorka-várallyai curia és pusztabirtok zálog határ-ideje letévéen, b. Andrassy Péter a kiváltást sürgette, és a váltási összegeket visszafizetni megkezdette; daczára, hogy a szentmihály nap előtti felmondást elmulasztotta.¹ Bármilyen nehezen esett Gyöngyösinek a birtokból való kilépés, el kellett a keserű esetet viselnie. Azonban az Andrassy Péter családjához való viszonya mind a két félnél az ügynek sima, engedékeny megoldását eredményezte. Andrassy hajlandó volt a csetneki házat és birtokrészt továbbra is Gyöngyösi kezén hagyni; Várallyára nézve pedig megengedte, hogy onnan hű embere kényelmesen elhurczolkodhasson; miután tehát kiküldött bíróság által 1697. Octóber 7-én előbb a várallyai beruházásokat (építést stb.) megbecsültette, a választott bíróság előtt ugyan az napon kötött szerződésben megengedte, hogy ott laktáig fát szabadon hordathasson, és az őszivel be nem vetett földeket még a jövő évi tavaszon is saját használatára bevethesse.

Gyöngyösinek Várallyáról tehát költözködnie kellett és miután Csetneken a magáén kívül az Andrassy-féle beiratos birtok és ház még kezénél maradt, még az 1697-évnék őszén Csetnekre tette át lakását, elhagyva Várallyát, hol annyi megtiszteltetés, családi öröm és gyász érte. Itt születtek 1686. nov. 5-én *Zsigmond* és 1688. april 25-én *György* fiai; itt temette el 1691. majus 12-én második feleségét *Görgei Juditot* kora 36 évében.² Innen adta férjhez épen az elköltözködési évnék tavaszán 1697-ki april 25-én *Rozália* nevű leányát a nógrádmegyei régi nemes családból eredt kálnói Etthre Lászlóhoz.

Csetneken laktában elvonulva, megöregedve, betegeskedve, nagybórára a Musákkal társalkodva töltötte napjait a költő. Itt dolgozta át »*Chariclia*«-ját, melyet a XVIII. század felviradtán új évi köszöntésül b. Andrassy Péternek ajánlva, 1700-ban Lőcsén nyomtatott ki. Ajánló levelében írja: »*Az új saeculumbeli új esztendőben, az új életre hozatott Charicliával, avagy a Chariclia historiájának újabb és jobb rendben vételével köszönök be a*

¹ L. a XXI. sz. Oklevelet, melyben Gyöngyösiről így nyilatkozik »noha pedig azon házrul való contractusában specificalt nap és üdő, ugymint sz. Mihály Archangyal napja már elmulván, lehetett volna oka, hogy azon házat és azzal együtt ő kegyelmének hypothecalt pusztákat hic et nunc nem tartozott volna kibocsátani kezéből, mindazonáltal ebben is akarván a nevezett Urnak (Andrassy-nak) szolgálatjára való készségét s igaz devotioját contestálni, condescendált arra, hogy remittálja azon házat és pusztákat.«

² L. az anyakönyvi kivonatokat Okl. IX. sz. alatt.

*Nagyságod méltóságos személye eleiben, és azzal ujítom meg szolgálatjára való régi kötelességemet. Eleget gondolkodtam ugyan, mi mellett lehessen Nagyságodat azon új esztendőben illendőképen idézelenem, és voltam azon: hogy nem mások leleményét toldozva és foldozva, hanem csupán a magam elméjétől származott valamely ujságot írva, tegyek eleget az aránt lévő szándékomnak és kötelességemnek, tudván hogy: *Est quoque cunctarum novitas gratissima rerum, Gratiaque Officio, quod mora tardat abest.* (Ovid) . . . stb. Ezután dicsőítve az Andrássy családot, és különösen Péternek katonai érdemeit, leszármaztatja a családot a sz. István korában élt Andrástól, mint törzstől, először közelve ezen (Tropheum Estorasianum-féle) adatokat; majd A. Pétert és nejét Orlay Borbálát halmozva el dicséretekkel, zárja Ajánló levelét ekképen: »Nagyságod is hozzávaló régi úri akaratját mind magamra, mind gyermekeimre nézve az új saeculumban megújítani és abban végig mind engemet, mind azokat megtartani méltóztasson, a kiben ajánlom is alázatosan vélek együtt magamat és donec lumen solare tenebo, serviet officio spiritus iste tuo. (Ovid) mindaddig, valamig életemnek napja el nem enyészik teljes szívvel, lélekkel kívánok maradni, s maradok is Nagyságodnak. Irtam Csetneki házamnál 10. jan. A. 1700 alázatos és köteles szolgálja Gyöngyösi István«. ¹*

A szívélyes viszony, mely b. Andrássy Pétert és Gyöngyösit egymáshoz fűzte, folyvást fennmaradt. Az előbbinek mint főispánnak bizonyára nyomós része volt abban, hogy Gyöngyösinek *Gábor* nevű eszes, és jól kimivelt fiát még 1699. october 5-én Gömör vármegye főjegyzőjének választotta. Az 1700. octob. 4-én tartott megyei tisztválasztáskor pedig Gyöngyösit magát ismét alispánná választotta. Gyöngyösinek — úgy látszik — akarata ellen, mert öt nappal később a távol lévő Gyöngyösi egy megbizottja által a rendek elé terjesztvén már egykori hosszú szolgálatját és beteges voltára hivatkozva, kérte a vármegyét, hogy őt e terhes tiszttől felmentenék, de a rendek és főképen a főispán nem engedtek és így kérésökre Gyöngyösi egy évre az alispánságot elfogadta és a következő évi május 31-ki gyűlésen, hogy az alispán hivatalos terhein könnyítsenek, elhatározták, hogy az írási teendőkre nézve várandó díjazás mellett fia *Gábor*, a megyei jegyző segédkezzék atyjának. Az 1701. october 6-ki tisztválasztáskor ismét az előbbi vonakodás és erőltetés játszódott le, midőn Gyöngyösi az alispánságban, fia *Gábor* pedig a jegyzőségben ismét megerősítették; daczára, hogy ez utóbbi a megye által Bécsbe küldve, a választáson jelen sem volt. Így történt még az 1702. és 1703. évi tisztválasztáskor is és így Gyöngyösi élte fogytaig Gömör vármegye alispánja maradt. Az aggkor és betegeskedés azonban megviselte már a törődött férfit. Utolsó hivatalos ténykedése, melyről tudomá-

¹ A Chariclia lőcsei, 1700. évi első kiadásából.

sunk van, azon nyílt parancs, melyet a »*méltóságos fejedelem, felső vadászai Rákóczi Ferencz kegyelmes urunk ő nagysága parancsolatjára*« az 1704. évi ápril 14-ki megyei gyűlés rendeletéből bocsátott ki és irt alá Csetneken, mely szerint a kurucz táborból elszórt lézengő katonáknak a táborba vissza küldetése sürgettetett. Meghalt Gyöngyösi 1704 szeptember havában Csetneken és ott temettetett. Már a szeptember 30-kán tartott megyei gyűlésen bejelentetett, hogy Gyöngyösi az »*elmúlt napokban*« meghalt és a rendek a megüresedett első alispáni állásra az eddig másod alispánt Bárczay Gyöngyöt, helyettesíték.

Gyöngyösi tizenkét gyermeket nevelt föl, kik közül egy pár, mint *Gábor*, a kir. kancelláriai előadó tanácsos és György a nagy váradai kanonok a legtekintélyesebb állásra emelkedtek. Leányai közül is többeket tekintélyes nemes családok fiai vettek feleségül. — A végső, teljes osztály levelet, mely szerint az örökösök az összes hagyatékot megosztották, — nem birtuk eddig megtalálni. De a két első — úgy látszik — ideiglenes osztályi feljegyzések egykorú irásban előttünk fekszenek. Az első 1705. ápril 29-én kelt¹ és Gyöngyösinek csak nyolcz gyermekét említi, a többiek távol voltak és valószínűleg első feleségétől származván, még életében ki lettek elégitve. Sőt távol volt *Gábor* is. Ezen első osztozás csak is házi és gazdasági kisebb becsű eszközökre, meg a pinczei bor, — és istállói marha-állományra vonatkozott. A második osztozás a becsesebb és értékesebb ingóságokra vonatkozva, 1707. sept. 11-én ment végbe.²

Miután Csetneken a b. Andrassy Miklóstól beiratképen kapott házat és birtok részt Gyöngyösi István halála után az örökösöktől 1716. január 31-én visszaváltotta, az *inscriptionalis* 1200 m. forintot Gyöngyösi Gábornak Kassán fizetvén le ennek nyugtája szerint,³ a meg maradt többi Gyöngyösi István-féle birtokot Csetneken és a borsodmegyei Berentén, melyek Gy. első felesége Baranyai Ilona után háramlottak a családra, az örökösök elzálogították és ezután Gyöngyösi István családja Gömör-vármegyéből végképen eltűnt.

Gyöngyösi Istvánnak gyermekeit és unokáit legrövidebben szembeütnteti a következő családfai táblázat:

¹ Lásd XXV. okl.

² L. XXV. sz. Okl.

³ L. XXVI. sz. Okl.

Gyöngyösi István,
gömöri alispán és költő

† 1704. sept.

1-ső neje Baranyai Ilona, † 1667 körül.

2-ik neje Görgei Judit, † 1691. máj. 12. kora 36.

István, 1707.	Mária, Mezericzkyne	Borbála, Szent-Imrei Zabó N.	Éva, Tarczayné	Imre, 1705—1718.	Rozália, 1697-től	Gábor, kanczell. tanácsos † 1746. okt. 20 előtt	Julianna, 1709. (Pletrich Já- nos, gömöri alispán)	Ignác.	Zsigmond, sz. 1686. nov. 5.	György, sz. 1688. április 25. nagy-várad kanonok † 1767 körül.
	Mezericzky Mária, özv. 1751. Náményi Miklósné	Szent-Imrei Ferencz, 1751. Rodváczon.			Lászlóné.	N. N.	Kata, (Beóthy Imre) 1742.		Magdolna, Kristófné). Magdolna, †	Anna Mária, (Jankovich Istvánné).
	Náményi Imre, 1751. Hubka-Helmeczen.	Tarczay László, 1751. Nagy-Tárkányban.			Maria Jozéfa, Rolly Ferencz kapitányné.	Victoria, (báró Zwenckauné).	Károly, kapitány 1746.	Francziska, (Gasster Lep. Vilh.).	Mária Terézia, Pompeji Ferencz. Mária Anna.	Antal, 1734.

Gyöngyösi Istvánnak első házasságából született gyermekei közt legidősb volt *István*. Erre nézve azon kétségünk van, vajjon azonos-e azon Gyöngyösi Istvánnal, ki mint Radvánczon lakozó 1669. június 8-án Ung várában irt egy nyugtát, mely szerint felvett »Bornemissza Mihály uramtól asszonyunk ő nagysága (valószínűleg özv. gr. Homonnai Györgynét érti) számtartójától a rodvanci Szent pusztá házhelyért 120 frtot.¹ Kétségünk van azért, mert Rodvánczon lakozó-nak írja magát, tehát Gyöngyösi István az apa nem lehetett a nyugta írója, mert neki 1669-ben még Széchy Mária volt az asszonya, és ő nem is lakott Rodvánczon, habár az 1663. évi osztályos levélben² magát Gyöngyösi de Rodvancz-nak írta is. Tehát az apa nyugtája nem lehet. De kétségünk van azért is, mert István a fiú, még ha 1650-ben született volna is,³ ez esetben is 1669-ben csak 19 éves volt volna. De kétséges ezen 1669. évi nyugtának a költő fiára Istvánra alkalmazása azért is, mert ez utóbbi 1751-ben is mint élő fordul elő, már pedig 1669-től 1751-ig is 80 évnyi időtartam telt el, pedig 1669-ben már a nyugtázás alkalmával is legalább 24 éves korúnak méltán hihetjük a nyugta kiállítóját.

Ezen kétségek figyelembe vételével Gyöngyösi István az 1669-ki nyugta kiállítója hamarabb lehetett volna apja a költőnek, mint fia; minden esetre azonban vérrokona volt. — Gyöngyösi Istvánnak *István* nevű fia, midőn 1751-ben nővéreivel és sógoraival együtt az anyjok Baranyai Ilona után örökölt csetneki és egyéb elzálogított birtokok iránt atyjafiával Szepessy Pállal szerződésre lépett, már a Rodváncztól két mérföldnyire eső Zemplén megyei Gatályban lakott.

Legkiválóbb fia volt Gyöngyösi Istvánnak *Gábor*, a ki 1699-ben Gömör vármegye főjegyzője lett, és kit mint eszes és mivel embert ugyanazon évi october 5-én a vármegye főispánja mellé a porták kiigazítására küldött ki. 1701-ben a megye megbízásából Bécsben járt, valamint 1702-ben is, a midőn távolléte daczára is a főjegyzőségben is megerősíték. Szintén követségben volt Bécsben 1703-ban is, ekkor azonban a Rákóczi Ferencz mozgalma megkezdődvén, Gábor Bécsben, hová Andrassy Péter főispán is elvonta magát, késlekedett és czélszerűbbnek tartván az ott maradást, nem ment haza, és így mint távollevő, ki is maradt főjegyzői hivatalából; azonban mint a Rákóczi forradalom alatt is hűségben maradt jeles tehetségű egyén, kormány-hivatalt kapott a szepesi kamaránál, mely akkor Kassán székelt; itt hivataloskodott még 1716-ban is,⁴

¹ Az eredeti a Jászói Conv. Itárában. Lásd VI. sz. okl.

² Lásd III. sz. okl.

³ Miután Baranyai Ilona az 1652-ki osztálylevelél szerint már mint Gyöngyösi István felesége fordul elő, lehetett ugyan már előbb, 1650-ben is Gyöngyösi István felesége; de a nyugtázó István, törvényes korára még ekkor sem futja ki a kívánt időből.

⁴ A gróf Károlyiak budapesti családi levéltárában 1715—1742-ig 35 darab levele őriztetik, és pedig Kassáról 1716-ig, Bécsből keltezve 1727-től 1742-ig.

de nem sokára Bécsbe neveztetett ki, és ott a m. kir. udv. kanzelláriánál előadó tanácsos lett. Bécsi hivataloskodása idejében 1745 előtt néhány évvel szerzette meg Sopron vármegyében Csepregh városát.¹ Felesége nevét nem ismerjük. Rozália nővére 1699. táján írta atyjának Gyöngyösi Istvánnak, hogy öccse Gábor hálom más szerint megházasodott, nőül vévén Semsey Lászlónét (talán özvegyét.² Meghalt 1746. oct. 20-ka előtt, csepreghi jószágának administratorává egyik vejét báró Zwenkaut nevezvén; azonban ez a jószág kormányzását átengedte sógorának Gyöngyösi *Károly*, kapitánynak.³ Ezen Károly fián kívül még egy fia maradt Gábornak, *Antal* nevű, kinek nagybátyja *György* a nagyvárad kanonok 1767-ben kelt végső végrendeletében 50 aranyat és soproni borait hagyományozta. A két fiún kívül Gábornak négy leánya is maradt, ezek egyike volt *Victoria* az említett báró Zwenkau-né.

Gyöngyösi Istvánnak legifjabb fia: *György* (szül. 1688. april 25-én) a papi pályára szánta magát, és nagyvárad kanonokságig vitte, mint ilyen, már 1742-ben, majd 1756-ban és végre 1767-ben tett végrendeletet, melyben az egyházi alapítványokon kívül — úgy látszik — legtöbbet hagyományozott Gyöngyösi Juliánna nővérének, kinek férje Pletrich János utóbb Gömör vármegye alispánja volt és később a gróffá lett szentkirályi Pletrich család alapítója lón. *György* kanonok úr végrendeletében megemlékezett atyja egykori lakhelyéről Csetnekről is, melynek kath. templomára 3400 frtot hagyományozott. Testvéréről *Imvréről* csak annyit tudunk, hogy Kolozsvárott is járt, a másiktól *Zsigmondról* pedig, hogy 1702-ben Nagyszombatban járta a rhetorikai osztályt, és akkor a sz. Adalbertől nevezett seminarium alumna volt.

Ezekben bevégeztük Gy. Istvánnak társadalmi életpályája ismertetését.

Melyik Gyöngyösi családból származott ő? annak kinyomozása más későbbi alkalomra marad. Bizonyynyal feltehető, hogy halála után a családi irományok Gábor fiának kezére jutottak, tehát ennek utódainál vagy fia a csepregi birtokos Károly kapitánynál és ha voltak, ennek utódainál, vagy a leányok örökösainél lappanghatnak.

Ezutal Gyöngyösi irodalmi hagyatékának ismertetését is mellőzzük. De ki nem adott, soha nyomtatásban meg nem jelent műveiből mindenesetre még e folyó iratban lesz szerencsénk néhányat bemutatni.

Tény az, hogy Gyöngyösi István a XVII. századi magyar

¹ 1745. febr. 5-én Bécsben kelt eredeti levele felsőbüki Nagy Pálhoz, Sopron vármegye aljegyzőjéhez.

² Deák Farkas, Magyar hölgyek levelei 389. lapon Gyöngyösi Rozália kelet nélküli levelét 1692-ik évre teszi, de ez tévedés, mert *Rozália* csak 1697-ben ment férjhez és csak ezután írhatta levelét, sőt lehet, hogy még 1699. év után is 1704-ig, miután öccse *Zsiga* 1702-ben járta csak a rhetori gym. osztályt.

³ Eredeti levél büki Nagy Pál Sopron v. alispánjához.

irodalomnak a szó szoros értelmében egyik legvalódibb literatora volt. Ő sem hivatalos és közéleti elfoglaltsága közepette, sem családi gondjai és terhei mellett nem szünt meg író és költő lenni. Irt szünetlenül úgy eredeti, műveket, valamint fordított is kivált a római classicusokból. Századának fogyatékosága okozta, hogy tehetsége gyümölcseit nem értékesíthette. Művei többnyire kéziratban forogtak közkézen s bizonyára sok el is vészett. Az is megtörtént, hogy halála után félszázad múlva idegen elmék sajátjuk gyanánt, vagy legalább is kétes kifejezéssel élve nyomatták ki egyes darabját, a mint ez történt az »*Igaz barátságának és szives szeretetnek Tüköre*« sat. című művével is, melyet a czimlapon ilyen félreérthető kitételrel: »*régi írások fragmentumából összeszedve*« adott ki Pozsonyban 1762-ben bizonyos, az ajánló levél szerint Rimaszombatban lakó Z. Sz. J.¹

És ezzel be is fejezhetnők sorainkat, ha nem toúlna agyunkba a gondolat: vajjon ismeri-e még valaki a Csetneki temetőben azt a (talán örökre jeltelenül maradt) sírhelyet, melyben a 193 év előtt elhunyt költő porai enyésznek? Aligha! Utódait a sors más vidékekre sodorta, a kortársak pedig és azután következők, kik ha ismerték és olvasták is műveit: közönnyel viseltettek irójok, megyéjük jelese iránt, mint annyi máshol és annyi más iránt. Egykori, utolsó lakhelye azonban, ha a hagyománynak hihetünk, Csetnek városának jolsvai utcájában azon 110. számú ház volt, mely a mi időnkben² Urszinyi Mátyás gyógyszerész tulajdona lett és talán jelenleg is az. A nevezett gyógyszerész azon házat atyjától U. Györgytől örökölte, ez pedig ismét atyjától (ki 1774-ben született és 1832-ben halt meg,) hallotta, hogy azon ház volt egykor a költő lakása.

NAGY IVÁN.

¹ És megjelent még Budán 1765-ben és 1777-ben is. Végre pedig szintén Budán Bagó M. betűivel 1848-ban, azon czimlapi megjegyzéssel, hogy »*a menyire a dolog engedte, megjobbitott.*«

² Teschler Antal csetneki plebános 1886. évi mart. 12-én kelt levélbeli tudósítása. Ezúttal egyszersmind mindazon uraknak, kik ezen munkámhoz az országos és családi levéltárakban lévő adatok nyomozásában, illetőleg közlésében hazafias készséggel segítettek és közreműködtek, ugymint az egri, nagyvárad, szepesi káptalani, jászói és leleszi prépostsági levéltárak levéltárnokainak, nevezetesen Erőssy Lajos urnak gróf Andrássy Dénes krasznahorkai uradalmi kormányzójának, Bunyitay Vincze n.-várad kanonok urnak, Horváth Balás jászói prépostsági titkárnak, Nagy Gyula orsz. allevéltárnoknak, Török Béla földbirt. urnak az Etthre családi levéltár tulajdonosának, Dr. Márki Sándor urnak, ki helyettem az említett Etthre család levéltárában kutatott és a többinek hálás mély köszönetet mondok. N. I.

ADATTÁR.

DÖBRENTAI GÁBOR LEVELE BOLYAI FARKASHOZ.

Buda, November 4. 1836.

Szeretett barátom!

Tegnapelőtt hozzá valaki october 1-én költ leveledet. Csak asztalomon találtam.

Ugy van, irnom kell vala már régen. Mint mentsem magamat? Szólok nyíltan a mi legdiszesebb. Sokszor elfoglalta elmémet két előbeszéd, melyet a bécsi Codexhez (1382—1430) és Kinizsiné imádságaihoz (1513) irok. Összhányok ezek miatt minden Franciscanus, Paulinus évkönyvet, nagyokat kaczagok a fraterok magok ösztövéritésén s kínzásán és mérgeződöm az emberi nem ostobaságain. Egyébiránt a »Régi magyar nyelvemlékek« szerkesztését örömeztőbb viszem a titoknoki hivatalnál, melyet felette meguntam volt. — Majd meg, néha rest voltam. El-elgondolék jó barátimmal lefolyt időmre, akarék is írni, mint Neked is, de csak haladott.

Hanem már most leveled vétekor derekasan lepirongattam magamat, kötelességemmé tettem a válaszolást, mi azonban, érzem, Hozzád, Te jó ember, Te tiszta magas lélek, könnyen önkényt foly.

Légy nyugodt, küldött pótlékaidat,¹ munkáidba tettem, mind a társaságnak ajándékozottba, mind az enyimbe. S hasonló történik a most érkezettel is. Benned látom, meglövi magát a gondolat, éget az észrevett hiba, és nyughatlanul jóvá teszed. Értem az illetet, azért kész esz-köz vagyok.

Sinai² kéziratát Báró Redl helytartói tanácsos akarta lemásoltatni. De, díját sokallootta, azért nem is írtam. Elmarad hát egészen. Pénze

¹ Bolyainak a »Tentamen«-hez később írt pótlékait érte, melyet megküldött mind a Tudós Társaságnak, mind Döbrenteinek.

² Sinai Miklós, debreczeni tanár »Historia ecclesiastica Hungariae et Transilvaniae« kézirati művére ezélez, mely a Teleki könyvtárban van I—II. kötet. S ennek lemásoltatása ügyében írt volt Döbrentei hihetőleg Bolyainak s effelől világosítja föl most Bolyait, hogy miért maradott el a másolatás. 1896. Pank Oszkár fiatal német theologus, Tisza Kálmán úrnál nevelő, szándékozott kiadni e munkát, de több nehézség miatt még eddig késett.

elég van s ehhez szenvedélye hevesebb mint Sinai sinai hegyü terjedésü munkájához. Pedig a leirási díj nem sok ahozképest.

S másodsor vagy özvegy? Azt nem is tudám. Ládd, tehát megint pajtásom vagy. Megházasodik az ember, azt sem tudja, hogy; nőtelen marad, azt sem tudja, hogy?

Igen is: Nagy Károly arithmeticája kapta 1835-re a 200 darab aranyat. Győri, Nyiri, Bitnicz mathesisi tagok nagyon ajánlották. A választottság 4 tagja: Fáy, Vörösmarty, Szász Károly, Stettner azon véleményen volt, hogy 100 ₰ Bajzának menjen verseiért, 100 ₰ Nagy Károlynak; 3 tagja pedig: Döbrentei, Kállay, Győri mind a 200 ₰ Nagy Károlynak egyedül. E kisebb számban maradtak közül Döbrentei és Kállay felolvasák külön szavazatukat a 32 tagu nagygyűlés előtt, s erre 18 csak Nagy Károlyra szavazott. Szász Károly érkezett velem barátkozni akarólag, elment, barátom soha nem leendő.

A jó Hegedűsnek¹ lehet sok sokezer jövedelme, szerencsés nem leszen soha. Sajnálom fatumát. Házasság már több nagy elmét lebéklyózott, elhervasztotta dicső repteiket. Méze, nagy embernek többnyire méreg.

Örülök, a cholérából kimenekedhetéseden. Nekem gyomor bajom van néha, hűlés ülés miatt, különben egészséges szoktam lenni. Csak indifferens kezdek lenni. Azért-e, mert már sok gazságot láttam, türtem, s lángzataimat az emberiségért, eloltá az emberiség visszas aláalósága, vagy azért, mivel bajuszom őszül annyira, hogy ha ifju feleségem volna, szálankét kopaszlétig tépegetné ki, mert fejé népszem úgy hiuszkodik őszhajra, mint ősztnként kergeti a macska az egeret.

Mig borívó valék Neszmélyi bornak akóját én helyben Neszmélyen Tikos szolgabirótól, 35 frton vettem váltóban. Vettem tőle más számára s Bécsbe küldvén, két akót 90 frton is veszi. Budai vörös bort szoktam akkor venni iczés butelianként egy itteni bortermesztőtől Semelweisstől, ki épen szomszédom, per 30 kr váltóban, s a butelián én adám, a 64 iczényi akó tehát került 32 váltóforintba. Ma szólottam Semelweis idevaló polgárral, azt mondja ad egy akót, maga természetete 1824-beli borából 12 frton pengőben, vasabroncsos hordóját adja 1 frtért pengőben, bepakkolja szalmába és vászonba varrja 1 frt pengőben. Pecsétjét üti azután reá, annak mássát megküldöm, összehasonlítod, ha ittak-e belőle a vivők vagy nem, — mert borszállító embernek, átaljában embernek kötve hidj. — Így hát minden akó kerül 14 pengő forintba Budán. Most kérdezd meg Marosvásárhelytt mit szoktak az örmény haruczok fizetni mázsáért, akóért, úgy küld a pénzt és budai, magyar-török-sváb, spanyol, burgundi, véren termett borodból neved napján már ürithetsz poharat vagy Newton-Lichtenberg, vagy Shakespeare-Schiller isteneidért. Érzeni fogod, mikép villogand két szemed majd még Horatius ancillájára is. Sőt nem kezeskedem, e bor még 3-szor

¹ Hegedűs Sámuel, híres pap, tanár és költő, m. tud. társaság tagja, 1809 enyedi, 1810 kolozsvári pap, 1812 kolozsvári theol. tanár, 1815 enyedi történelmi tanár, 1830 újból kolozsvári theol. tanár, azután tordosi és 1836 szászvárosi pap. Neje: Abacs Terézia, kinek megbomlott elmetehetségére van itt czélzás a »fatum« szó kifejezés-el a nagy jövedelme mellett.

is megházasít, ha nem tiszteletes uram közbe jöttével is. Minekutána pedig engemet Te ily hatalmas bor szállítójá vá teendesz, lekötelezlek, hogy egy kis pohárral csordultig az én egészségemért igyál és Tittel emlékéért, ki szegény halála előtt még 3 nappal tölem abból vitetett fel Sz. Gellért hegyére. The finest of the astronoms, the heartest of the learned!

Ugy tudom öt erdélyi veder lévén egy akó, s ez akó neked vitellel együtt kerülhetvén 16 pengő frtomba, vedre kóstáland (erdélyiesen) 3 frt 12 kr pengőben.

Isten veled, barátom, Szives tréfák vidítsák életedet. Apropos. Nagy Esztert tiszteld nevemmel

barátod

Döbrentei Gábor m. k.

(Eredeti je a Bolyaiak irományai között a ref. kollegium könyvtárában.)

Közli: KONCZ JÓZSEF.

ADATOK LISTI LÁSZLÓ ÉLETÉHEZ.

(Második és befejező közlemény.)

X.

Generose Domine amice observandissime.

Salutem etc. Ujabban instált ez az szegény ember, hogy mivel illen messzire fáradozt s most is kódulássával kell élni s vissza is ugy kell magát táplálni, adna kgd valami rövid terminust ezen dolog revisiójára s cselekedné azt kgd vele az amit az törvény s igazság fog hozni, ne busitaná tovább kgdet és engem is. Tovább Isten éltesse kgdet jó egészségben.

Ex Köpcsiny die 6. septembris 1656.

Generosae D. V.

Amicus ad serviendum paratus

Comes Ladislaus Listius mpr.

Kívül: Generoso domino Stephano Aszalay de Fony, sacrae Caes. Reg. majestatis Camarae hung. Consiliario etc domino amico observandissimo.

(Országos Levéltár. Aszalay cs. ltára.)

XI.

Köteles szolgálatomat ajánlom kegyelmednek, Isten jó egészséggel áldgya kgdet.

Az kegyelmed böcsületes levelét vöttem, megszolgalom az kgd aggratutióját és látogatását, adgya Isten én is, mind *fiammal együtt*, kgnek szolgálhassunk. Az kgd egészsége jobbulásán szívem szerint örülök, kívánom, hogy az miből kgd fájdmát érzi, abból is vigasztalást vehessen Istentül kgd. Az keresztelő végett Cancellarius uramat várom minden

órában, melyet kgd nélkül nem akarunk végben vinni, adja Isten kgdet jobb egészségben láthassam, maradván én kknék.

Mindenkor köteles szolgálja
G. Listius László s. k.

Köpcsint, 19. szeptembris 1656.

P. S. Léven kgddel derekas beszédeim, holnap jó reggel Hatvany uramat beküldöm az kgd látogatására.

Kivül: Generoso domino Stephano Aszalayde Fony, Sacrae Caes. Reg. Majestatis Camarae hung. Consiliario etc. domino amico et vicino observandissimo. (Eredetije az országos Levéltárban Aszalay cs. ltára.)

XII.

Kgdnek köteles szolgálatomat ajánlom.

Az kgd fiunk keresztségén való jelen lételére tett ajánlását knék kötelesképen megszolgálom s mivel Cancellárius uram maga jelen nem lehet, személyében úgy hiszem Szusics uram léssen jelen s praepost uramat ő kgnét is kértem, ebbeli jó akaratját kdnek kötelesképen megszolgálni el nem mulatom, még is igen kérem kgdet. Isten hozza kgdet jó egészségben és én maradván mindenkor

Kdnek köteles szolgáló szomszédja

Gróff Listius László s. k.

P. S. Elvárom azért kgdt Vasárnap 9 órára.

Kivül: mint előbb.

(Országos Levéltár. Aszalay cs. lt.)

XIII.

Baróthy Ferencz és Ferenczy Imre pozsonyi kanonok által 1658 mártius 18-án tartott tanukihallgatás.

1. Tudgya e az tanu, jelen volt-e, hallotta e s emlékezik e reá, hogy *Kerekes Menyhárt* uram Mosonyvármegye vicze ispánnya gróff Listius László uramat, az meg írt nemes vármegye gyűlésében és másutt is azonkívül gyalázta volna, ilyenképen szólván: az ördöggel bagzik, sodomita, méreggel éteti az embereket és égető.

2. Tudgya e az tanu stb. hogy azon *Kerekes* vice ispán uram az elmúlt 1656 esztendőben mártius havában, az megírt vármegye gyűlésében követeket választván gróff Listius László uram ellen ő felségéhez, micsoda gyalázatos okokkal informálták ő felségét? és ugyan akkor *Pren-taller Balázs* nevű szolgáját az vicze ispán kiküldte és kirekesztette az vármegye közül, hogy ural ellen való gyalázatos szavait ne hallja.

Primus testis. Egregius dominus Georgius Méhes tricesimator semptiensis Annorum circ. 44. sub juramento suae majestatis praestito examinatus fassus est. Audivit a domino Melchiore Kerekes quod dixerit dominum comitem Ladislaum Listium esse intoxicatorem . . . ad secundum ita ut in deutro continetur.

Secundus testis Egreg. d. Georgius Kiss gróff annorum stt stt.

(nem vallott semmit, mert ugymond, csak egyszer volt a gyűlésen) *Tertius testis Egregius dominus Benedictus Pakay de Oroszvár*, annor. circ. 35 stb. audivit a domino Melchiore Kerekes, quod dixerit coram tota congregatione Comitatus d. Comitem Ladislaum Listium esse incendiarium, sodomitam et cum diabolo . . . habere et homines intoxicare solere. (A második kérdésre úgy vall a mint a deutrumban áll.)

Quartus testis nobilis d. Stephanus Hatvani juratus assessor Comitatus, ann. 49. stb. audivit, quod in medio Comitatus dixerit d. Melchior Kerekes quod d. Comes Ladislaus Listius latrones interteneat etc. et ipse etiam semel fuerit ex comitatu exclusus.

Quintus testis Egr. d. Samuel Orlik ann. 60 juratus assessor etc. dicit multa fuisse . . . lata in Comitatu sed illorum non amplius recordatur et scit Stephanum Hatvani fuisse exclusum cum esset servus domini Comitis Ladislai Listius. De reliquo nihil.

Sextus testis nobilis Blasius Prentaller juratus Comitatus anno 44. etc. dicit se fuisse per vice comitem exclusum cum contra dominum suum consultatio facta est de impediendo officio supremi comitis, alias nihil.

Septimus testis Egr. Georgius Kamper ann. 41. etc. audivit in congregatione Comitatus, quod d. Melchior Kerekes dixerit de domino Comite Ladislao Listius, quod intoxicare soleat homines et hominem certum interimi curaverit, atque incendiarium esse, propterea talem oportet ad suam majestatem expedire, qui ipsum sciat bene depingere, alias nihil.

(Eredetije a pozsonyi káptalan levéltárában.)

XIV.

Gróf Listius László 1660. május 10-én Chunban kelt oklevelében Lidl Ulrik köpcsényi mészárossal bizonyos közöttük fennforgó pör tárgyában barátságos egyezsége lépett s minthogy 700 frttal »melyeket — ugymond — *in absentia mea szegény meg holt feleségem* (t. i. Kecs-kés Éva) *temelésére adott*« különben is tartozott neki, kötelezte magát, hogy némely jobbágyhelyet és egy mészárszéket örök tulajdonába bocsát.

(Országos Levéltár Lymbus. Egyszerű másolat.)

XV.

Ad mandatum excellentissimi principis regni Hungariae palatini etc vigore Art. 112. novissimae diaetae contra comitem Ladislaum Listius, medio palatinalis Johannis Madáts exactae attestaciones. (1560.)

Generosus dominus *Benedictus Pakay de Oroszvár*, juratus assessor comitatus mosoniensis, sub juramento fatetur:

Látta hogy sodomitálkodott Listius László *Hansz Kristóf*¹⁾ inasával, Girgell nevűvel, még hozzá is akart löni fatens uram, de az asszony tartóztatta meg, szegény *Bánffy Adviga*. Item hallotta ő kegyelme az szegény asszonytul, hogy panaszkodott volna, ő vele is sodomitául bánt, kibem meg is szakadkozott volt. Azt is mondotta, hogy ő neki az ura gonosz-

¹⁾ Listius János Kristóf, a ki 1653. virágvasárnap körül halt meg.

sága miá kell meghalni. Másik felesége is azon panaszkodott ő kglmenek, hogy circiter másfél avagy fél esztendeje vagyon, véle nem hált az ura, hanem — egy inasra mutatott — Ihon Jancsi! — ugymond — az ő felesége, azzal hál. *Item* Marczis nevű inasától hallotta, hogy ő vele is sodomitálkodott. *Item* nyilván tugya Pakay uram, hogy Listius László hamis pecséteket csinált, az minthogy *Sibrik* dolgában élt is hamis levéllel. Tudgya azt is, hogy egy Dudás György nevű szolgáját ő klmének próbálta Listius László az sodomitaságra, ajándékot igérvén neki, de ő kést köszörült reá ha neki megyen hogy a seggében üti a kést. Azonban Pakay uram azt adta tanácsul az szolgájának, hogy *szigont* vegyen s azt üsse Listius László seggében, hogy ki ne vonhassa. *Item*. Magához is kapdosott markászni akarván, kiért meg is szidogatta publice az asztalnál fatens uram. *Item* látta azt, hogy felnitván egy ezüst ládácskát, kivett egy üvegecskét, mondván: Pakay uram, *confertatio* volna ám ez! Kire ő kglme mondotta: Nem kell bizony nekem. Kire mondotta László: Nem is emberséges embernek való, hanem *Hanszék*nak, Jánoséknek, *ezzel kellene* (ugymond) *őköt kigyomlálni, hogy magunk lehetnénk ura Kőpcséennek.*

Generosus dominus *Georgius Kamper*, sub juramento fatetur: Hallotta Lisztius László szájából, hogy ő titkos tanácsa Barcsay Ákosnak, minthogy itt becsületi nincsen, vagyon Ákos előtt becsületi, ő semmit sem fél a bugyogótól, mit tehetnek a töröknek?

Egregius *Michael Kelemen*, annorum 33, Patrum Jesuitarum in Owár hospes domus Juratus examinatus fassus est. Látta midőn Listius László valami olajokkal kente volna meg egy leánkájának keze hivelkéjét és körmét. Bele nézván a leány, kérdezte tüle Lisztius László mit lát? Mondotta a leányka, megnevezvén a helyt, hogy itt s itt nagy kincset lát. *Item* tudgya bizonyosan, hogy a mely gyermekeket magáénak mondott Lisztius László egy sem volt igaz gyermeke, hanem suppositivusok voltak. Hallotta második feleségétől Listius László uramnak, hogy ő tiszta az ő urátul, nem is kereszténi módon él az ő ura. Hallotta *Horvát Péter* szájából, midőn tanácsot kérdett volna tőlle, ha megselekedgye é azt az gonoszságot, melyre őtet az ura Listius László uram fogadta, ugy hogy bemennyen az anyához és egy Bársony nevű inaskát vigyen neki, azontul pedig mintegy fertály esztendő mulván, azon inas étesse meg az anyát *Lisztius Ferencznét*, főtt vízben tévén az mérget. Mondotta azt is Horvát Péter, hogy már a mérge is kezénél volna, melyet készített vala Lisztius László uram anyja megétetésére, száz tallért is ígért Horvát Péternek költségére, száz aranyat pedig, ha végben viszi. *Item* látta az fatens, hogy dupla aranyakat adott Horvát Péternek László ur, melyeket mondotta Horvát Péter, azért adta volna neki az ur, hogy ezen dolgokat ki ne nyilatkoztassa. *Item* azon Horvát Péter más csomó aranyakat is mutatott a keblében, meg ütven az oldalát, mondotta: Itt is vannak aranyak azért adta az ur, hogy Mészáros Ulriczét megöljem, de ő elvévén az pénzt, azután nem akarta megselekenni. *Item* tudgya nyilván, hogy minden uj Csütörtökön eljárt Lisztius László *Niklstháli* hegyre, a hol magyarországi és ausztriai határok vannak, ördögös circulusokat

csinálni. *Item* valja azt is, midőn egykor mondotta volna Listius Lászlónak próbálásképen: hiszem gonosz ember Ulrich mészáros, hogy annyi ellensége vagyon, pajtáját és malmát megégették. Arra azt felelte Lisztius László: de ha másokat nem respectálnának, bizony eddig magát is házában égették volna. Tudgya azt is, hogy egy fekete tyukot tollastul és egy fekete malacot szőröstül meg főzetett, abbul hét tál étket csinált, mindenik tál étkekhez egy egy abroszt, olyat, a mely Karácsony napján volt asztalon, egy kenyeret és egy korsó bort tölt s azt hét kereszt utra vitte el ásván az kereszt uton az egy tál étket abroszostul, borostul és kenyereztül. Midőn pedig az fatens Köpcsénben lakó patertől *Ferséntől* kérte volna: miért cselekeszik az ur ilyen bolondságot azon étkekkel? Azt mondotta Pater: Az — ugymond — arra való, hogy az ördög azon étkekért ő neki egy erszént ad, melyben valahányszor nyul egy-egy aranyat talál.

Barbara Dulits, nobilis persona, consors egregii Pauli Sigmond (?) Pellionis in Óvár, annorum circ. 24. jurata fatetur: Hogy ő neki is megkenette Lisztius László két uja körmét s midőn bele nézett, látott nagy ládát s a körül ördögöket, kit ember s kit eb képében, kik jártak s ki az ládán ült közülök. Mely dolog miá csaknem megbódult ez fatens, sőt midőn nem akarta cselekedni, veréssel is fenyegette Lisztius László uram. *Item* Szentpéteri nevű inasától Lisztius László uramnak hallotta ez fatens, hogy mondotta volna: Ő véle is fertelmeskedett az ura, szemében is mondotta ezen inas Urának: Mind Istentül mind emberektül meggyaláztatván, holtom utánis tudom hova megyek te miattad.

Conradus Ulr (?) chirurgus in oppido Köpcsén, subditus S. ac. Magnifici domini Johannis Listius annorum circ. 42. Iuratus, examinatus fassus est: Listius László uram adott neki háromféle mérget, edgyet üvegben, másikat porban, harmadikát füstölő materiában, hogy megétesse Listius János uramat, Ulrich Lidlt és Fischer Jánost, mostani pozsonyi vámost. Az üvegben való mérget negyed nap mulván visszavette tőle és hogy meg nem akarta étetni az embereket, megpálcáztatta érette, kinszerítvén tovább is, hogy megétesse, mert ő azt az bünt magára veszi, és ha meg cselekszi száz tallért ad neki, házat is a városban. Tudgya azt is bizonyosan, hogy Ulrich Lidl malmát megégettette, még ő adott palástot azon legényre Gerstnstingelre az ki meggyújtotta az malmot. Az ökreit is Ulrichnak, hogy Listius László meglövöldöztette, bizonyosan tudja. Azt is vallja, hogy nem akarván megétetni ezen fatens az embereket, félre kellett neki állani. Azonban Listius megfogatván a feleségét, a ki akkor terhes volt, fel s alá hurcolta az házban és két lánczra vetvén úgy hadta egy hideg házban, vasban veretvén az lábait. Annyira volt miatta, hogy a gyermek elment tőle s bétakarván a gyermeket, hogy magának nem segíthetett, éjjel az ebek ették meg a gyermeket.

Maria Magdalena, consors Johannis Ribstein in oppido Köpcsén, annorum circ. 27. Jurata examinata fassa est: Tudgya azt bizonyosan, az mely terhes leánt Bécsbül aláhozott Teisenreder által férfi ruhában, hat avagy hét hét után a gyermeke meglőtt de ő nem tudgya hová tőtte. Azonban Listius László mondgya ezen fatensnek (kit ennek előtte

magához esküttetett vala): im — ugymond — meg lőtt a gyermeke annak a leánynak s nem tudom hová tette, talán meg ölte. Immár nem merem elbocsátani, mert ha elmegyen *Listius Jánoséhoz* ott is minden dolgunk kitudódik, hanem nekem egyáltalában csak meg kell ölnöm azt az leányt, mert megszabadulván, ha egy kővárat adnánk is neki, de elárulna s kimondaná, hogy ő a gyermek szülésért itt tartatott. Másnap bemenvén ez fatens, mondgya neki *Listius László*: no már megöltem a leánt, oda fel vagy az ház héja alatt, eredj lásd meg. De az fatens nem akarván látni, föl sem ment az héjzat alá. Tudgya azt is bizonyosan, hogy más terhes leányt hozatott Bécsből és azt szülésse után 14 napig a várban tartóztatta, félvén azért palatinus urunktul, hogy akkor az várban fel ne kerestesse, azt az személyt egy nagy kovács pöröllyel agyon ütötte egy éjszaka, kiküldvén ez fatenst az Bábával edgyütt az várbul, minthogy a gyilkosságban nem akartak segíteni neki. Azt is tudgya, midőn agyon ütötte az leánt, az másikhoz vitte azontul. *Pálffi Miklós* uram ő nsga jobbágya leányát is megölvén, hasonlóképen az héjzat alá vonta és ott egy veremben temetvén őket hamuval és mézszel hintette be. Sőt egykor magával föl hívján ez fatenst az héjzat alá, egy imegben öltözvén téglát hordatott az fatenssel és úgy rakta be azon lyukat, mondván: Ha mind az egész várat feljárnák is, ezt semmi uttal meg nem találnák. Hallotta azt is *Listius Lászlótól*, hogy a harmadik leányt *Pálffi* uram jobbágya leányát megfojtotta maga kezével. Vallja azt is a fatens, hogy százszor panaszkodott neki *Listius Lászlóné* *Kecskés Éva* asszony, hogy az ő ura vele sohasem hál, semmi dolga nincs vele, hanem egy *Jancsi* nevű inassával szollották akkor. Az asszony is sokszor mondotta, hogy *Jancsival* és *Szentpéterivel* fertelmeskedik az ura. Vallja azt is, hogy *Ulrich Lidl* malma megégetésekor kérddete volna *Listius László* uram a fatenst; Nem hallott e valamit az városban? Arra azt felelte ez fatens: igen is hallottam, mert némely kurvafiai megégették *Ulrich Lidl* malmát. Arra *Listius László* megüti az fatens fejét mondván: Rut kurva, én is ott voltam, mert kurvafia *Dusits* nem jól csinálta volt reá az tüzes szerszámot. *Item* tudgya bizonyosan, hogy *Ulrich Lidl* ökreit *Listius László* lövöldöztette meg, hallotta azt is *Listius Lászlótól*, hogy már elvégezte s el is rendelte a mérget, miképen kelljen *Listius János* uramat fiaival edgyütt megégetni.

Generosus dominus Johannes Armbruster, substitus vice comes comitatus mosoniensis. Annorum circ. 31. sub juramento fatetur: Történt egyszor, *Kelemen Mihály* nevű szolgája maga kertében talált egy vas ládácskát. Megtudván *Lisztius László* uram, reá fogta, hogy tele lőtt volna pénzzel, hanem adgya elé az pénzt mivel nem hiszi hogy üres lőtt volna az láda. Tagadván ezt *Kelemen Mihály*, eskütt hogy csak üresen találta. Akkor *Lisztius László* meg akarván tudni a dolgot, varázslás által, elé hozatta a templom kulcsát és az misemondó könyvet s leiratván *Kelemen Mihály* nevét egy czédulára, tette az szent *János* evangeliumának első részére. Akkor az kulcsnak pléhben járó végét tette az *Missáléban* s erőssen összekötvén, a fogatóját tette egy felől maga újjára más felől pedig fatens uram újjára, ahoz elmondván egy néhány igét, a könyv

megfordult az ujakon egynehányszor, mely dolog hogy lött ott való köpcséni pap is jelen volt.

Generosus dominus *Melchior Kerekes*, Comitatus Mosoniensis vice comes sub juramento fassus est: Egykor hozzám jöven Riebstein János nevű soldat (a ki személyében nemes ember s annak előtte szolgája volt Lisztius Lászlónak) mondván nekem: hivassam elé feleségemet, gyermekimet, kik között Sándor Mihály vőm is jelen volt, tovább mondotta Ribstein: kezemben volt már a méreg egy bugyogós korsóban, melyet az uram Lisztius László kgd kuttyában hagyott öntenem, kitül kglmeteknek minnyájoknak meg kellett volna halni, de én szánván kgleket, nem akartam megcselekenni s ha kgtek nem hiszi, kergye reá kis Dusicsot, Partl nevű drabantot, hárman voltunk a kiket elrendelt Listius László, hogy megcselekedgyük s ha kgtek nem hinné, esküttesse meg azokat is. Vallja tovább vice ispán uram, hogy egykor Ulrich Lidl mészáros ő kglméhez jöven azt az embert is magával hozott, a ki által őtet Lisztius László meg akarta étetni, sőt azaz ember egy üvegecskében a mérget is ő kglme kezéhez adta, a mely akkor liquida materia volt, de most megszáradott immár, kit fatens uram producált is, hitire kérdvén az az fogadott *Gerstnstingel* nevű embert, azt vallotta, hogy az ur Listius László és felesége Kecskés Éva asszony adták volna neki a mérget, hogy megirt Ulrich Lidl nevű mészáros megétesse, és *sirtanak volna keservesen, a mikor kezében adták a mérget*. Item, a mely tüzes szerzőt produkálnak volt is, kit Lidl malmára reá szórtak vala, legelőször is az ő kglme kezéhez hozták, kit az ország előtt is mutattak, de az most ő kglme kezénél nincsen, és még az országgyűlése előtt elvette ő kglmétül azon Lidl nevű nemes ember. Vallja azt is fatens uram, az mely embert gátai erdőnél megöltek vala, Ribstein mondotta ő kglmének, hogy ő ölte volna meg Gerstnstingellel együtt Listius László uram parancsolattából. Egy veres süveg is vagyon ő kglme kezénél mely ott találtatott és az vármegyén reproducáltván, mint vice ispánál ugy hagyattatott.

Egregius *Georgius Moroch* Excellentissimi Principis palatini bonorum in Gatha provisor, annorum circ. 37. sub juramento fatetur: Halotta Listius Lászlónétól Kecskés Éva asszonytól, panaszkodott volna ez fatensnek, hogy vagyon három esztendeje vele nem hált az ura.

Egregius dominus *Johannes Polonaj* jurassor Comitatus Mosoniensis (sub) juramento fatetur: Tudgya, hogy Listius László hamis pecséteket csináltatott és hamis levéllel élt *Sibrik* ellen való pöriben. Idem. Az mely ember Kugl János nevű a hamis pecséteket csinálta az mondotta ezen fatensnek, hogy Listius László őtet fiastul megétette, ki miá ugy elszáradott hogy csak a csont, bő volt rajta s ugy hala meg.

Egregius *Georgius Prentaller*, jurassor Comitatus Mosoniensis sub juramento fatetur: Tudgya, hogy ő véle egy ördögös könyvet iratott volna Listius László, az ki által az ördög sok pénzt hozott volna neki, de nem akarta irni ez fatens.

Providus *Georgius Schmaidler*, judex juratus in Köpcsén Annorum circ. 50. subditus domini Johannis Listius (sub) juramento fatetur: Tud-

gya azt egyházfíu lévén Köpcsénben, hogy egy mise mondó imeg eltévelyedett volna. Az sekrestyében idő jártában kérdezte az paptul: Édes paterem, én számadó szolgáló lévén, tudakozom kgdtül hová lött azon imeg? Arra azt felelte, ereggy — ugymond — tudd meg Listius Lászlótól, hová tötte, mikor az akasztófa alatt misét mondott benne.

Providus *Nicolaus Steiner*, Excellentissimi Principis palatini praedii Flanczendorff inspector, annorum circ. 43. Juratus examinatus fatetur: Hallotta azt Ribsteintul midőn Judl (?) nevű tehén pásztornak mondotta volna: Látod hogy szeret tégedet a grófné, mert jó ital bort adott. Azt felelte a tehén pásztor: Ugy vagyon. Azonban haza menvén azon éjjel meghalt s annyira el dagadott, hogy sárga s zöld rutság jött ki belőle mind felül, alul, ugy annyira, hogy alig vihettük el a testét is nagy bűdösség miá.

Providus *Andreas Schadner* (?) juratus civis oppidi Köpchen subditus domini Johannis Lisztius annorum circ. 54. juratus, fatetur: Tudgya azt, hogy köpcséni Fersén nevű pap a mise mondó ruhát és kelhet Nagy Csütörtökön bevitte a várba, ki felől azt hallotta, hogy Lisztius László elvivén az ruhát az kelhel együtt farkasfalvai pappal misét mondatott az akasztófa alatt és a ruhát elszaggatták s nagy kárt tettek benne, az kelhet is összenyomták. Az minthogy az köpcséni pap mutatta is ez fatensnek, mondván: Nézzed mint rontotta el Lisztius László a kelhet és mise mondó ruhát, már most semmi hasznát nem vehettyük, most is foltos a ruha. Melyet láttak káptalanbeli visitorok is. Item tudgya azt, hogy hirdették volna, hogy Lisztius László uj fazekakat ásott el a keresztutakon, melyet ez fatens megakarván tudni, minthogy akkor bíró volt, kiment s föl ásva találta az utakat s ugy találkozott, hogy uj fazekakat találtak elásván s abban sok féle csontokat, tollat és szórt és gyapjat találtak, melyet maga látott ez fatens.

Providus *Andreás Puckl* S. ac. magnifici domini Johannis Lisztius vinitor in Köpchen Ann. circ. 33. jur. exam. fassus est: Tudgya azt, hogy egykor halásztott a vár alatt való álló vízben, szintén az hol Lisztius László az álajtócskát törette a váron, meg akadott a hálójok, azonban felakarván szabadítani a hálót, találtak egy jobb kezét, a ki elsenyedett és meszes, azon egy réz gyűrűcske vagyon, melyet ez fatens producált is előttem. Ezen megijedvén nem halásztak tovább, sőt a mely halat fogtak is vissza hánták az vízben. Azon éjjel asztán Listius László szolgálói halásztak a vízben, miért? ő nem tudgya.

Georgius Treman. ejusdem domini satrapa in Arce Köpchen, annorum circ. 30. juratus fatetur per omnia ut praecedens: Ugyan ő vetette ki a partra az ember kezét.

(Eredetije az Országos Levéltárban N. R. A. fasc. 104. nr. 5. Töredék.)

XVI.

Nos Capitulum Ecclesiae Poseniensis memoriae commendamus etc quod nos litteras Illustrissimi et excellentissimi domini comitis Francisci Wesseleny de Hadad, perpetui in Murany Regni Hungariae Palatini etc etc attestatorias seu compulsorias pro parte egregii Nicolai Maylath,

veluti Causarum regalium directoris et sacrae regni hung. Coronae fiscalis etc nobis praeceptoriae sonantes et directas honore et reverentia quibus decuit accepimus in haec verba: Comes Franciscus Wesseleny de Hadad etc etc Venerabilibus Capitulo Ecclesiae posoniensis salutem et amicitiam paratam cum honore. Expositum est nobis nomine et in persona egregii Nicolai Maylath, veluti Causarum regalium directoris etc Qualiter idem exponens in facto certorum quorundam negotiorum suorum coram clarius declarandorum fassionibus et attestationibus nonnullorum magnificorum, reverendorum etc etc ad praesens pro jurium suorum tuitione plurimum indigeret, essetque necessarius etc. Pro eo amicitiam vestram harum serie hortamur et requirimus etc etc (következik a nádor parancsa, hogy a káptalan a jogügyek igazgatója által megnevezendő embereket a *homo palatinalis* közben jöttével hallgattassa ki és vallomásukról a fiscus jogainak védelmére hiteles pecsét alatt bizonyosság levelet adjon etc etc.) Datum *Viennae* Austriae die 13. mensis aprilis Anno domini 1661. — Nos itaque Commissionibus et mandatis praetitulati illustrissimi et excellentissimi domini Comitis palatini obtemperare uti tenemur et satis facere cupientes, unacum prae memorato *Petro Persich* alias homine palatinali, inter alios in prae insertis literis compulsoriis recensitos nominato et ad id specialiter transmissio, nostrum hominem nempe venerabilem virum Ignatium Moro, fratrem et concanonicum nostrum, ad infrascripta fideliter peragenda, nobis que suo modo referenda nostro pro testimonio exmiseramus fidedignum. — Qui tandem exinde ad nos unareversi, nobis fideliter et sub juramento suo in generale regni decreto superinde expresso retulerunt eo modo. Quomodo ipsi die 30 mensis aprilis et sub sequentibus diebus praesentis quoque mensis maii et anni 1661 currentis in hac libera ac regia civitate *Posoniensi* in comitatu similiter Posoniensi in oppido *Köpczin* et possessione *Czun* aliisque locis in Comitatu Mosoniensi existentibus et habitis, erga infrascriptos testes personaliter accessissent, ab eisdemque sui in praesentiam citatis et accersitis, memoratus homo palatinalis, ipso testimonio nostro secum praesente, sub onera solutionis sedecim marcarum gravis ponderis juxta contentum generalis regni decreti, ad fidem eorum Deo debitam, fidelitatemque praetitulato domino imperatori et regi nostro Clementissimo sacroque ejus diademati regio observandum de infrascriptis articulis, eisdem praepositis scivisset suo modo inquisivisset et expertus fuisset meram plenam atque omni modam certitudinis veritatem. Et inprimis quidem de et super eo.

Primo. Tudgya e bizonyossan az tanu, avagy látta e, hallotta e, minemű czégérés gonozságokat cselekedett és cseleketettét légyen Listius László uram ő nsga az elmúlt esztendőkbén, külömb külömb üdőkben és helyekben s micsoda cselekedetek azok és kik voltak társai és segítségi azokban az cselekedetekben? Nevezet szerént, tudgya e bizonyossan, avagy látta e és hallotta e, hogy hamis pecsétekkel élt volna s álnok leveleket fundálván azoknak ereivel adósságokat törölt el maga részéről és szedett föl másoktól ő nsga.

Secundo. Tudgya e vagy hallotta e bizonyossan, hogy tüzzel vagy külső ellenséggel fenyegetődött volna az Nemes magyar ország ellen, vagy

illetlenül beszéllett volna az mi fölséges urunk és királyunk ellen, és ha ugyan ugy vagyon e a mint beszélük közhirrel, hogy ugyan meg is gyujtotta volna egykor Köpcsiben bátyának Listius János uramnak majorját vagy valamely jobbágya házát.

Tertio. Tudgya e bizonyossan, vagy látta és hallotta e, hogy egynehány embert rekkentett s ölt és öletett volna meg titkon ő nsga az mind hirdetik s nevezet szerént annak is az gyermeknek anyját az kit most magáé gyanánt tart. Sőt az másoknak is az anyját, az melyet hasonlóképpen tartott, a mint mondgyák és az mostani előtt meg holt és ugyan ugy vagyon e a mint közönségessen beszéllek, hogy nem volt feleségének semmi gyermeke hanem másokét supponálta és vetette alája el rekkentvén igaz annyokat, hogy annyival inkább eltitkoltassék az véték? Item hogy egy szolgáló leánykát is vízbe vettette volna, melyrül az el mult országgyűlésében panasz volt és ugyan az köpcsényi vízben találták meg fél karját s megösmerték gyűrűjéről, hogy annak az elvezett leánkának keze?

Quarto. Tudgya e, látta e vagy hallotta e bizonyossan, hogy mérget is tartott házánál s másokat meg itetett és itettetett sőt az mi nagyobb az maga édes anyja s vér szerint való atyafiai halálára is igyekezett jární, a mint hirtelték, azon mireggel?

Quinto. Tugya e, látta e vagy hallotta e bizonyossan, és az mit hallott kitül hallotta, hogy grabonczáskodott, avagy az köpcsényi akasztófa alatt misét karácson éjjel éjfélkor az pappal mondatott volna, és eo tempore avagy elevationának idején fekete tyukot szakasztott volna maga avagy más által és mi végre cselekette és ha akkorebeli köpcsényi plebanus volt-e azon pap? és ördögöket hívott volna elő s két levele által valami garabonczás deákat, hogy kárt tegyen az föld gyümölcsében, és külgyen ő nsgának familiaris spirituszt, az kinek segítségével egy helyről máshova hamar mehessen s magát is néha láthatatlanná tehesse az mikor akarja?

Sexto. Ezeken kívül micsoda gonosz cselekedetit tudgya, látta vagy hallotta ő nsgának az tanu s mely idő tájban cselekette ezeket vagy más gonoszságokat? s kik lehetnek tudósok ezekben és egyéb cselekedetiben ő nsgának s hol vannak és laknak azok a személyek vallja meg az testis.

Primus testis egregius *Stephanus Boruemisza de Pest*, annorum 61. sub juramento fassus est. Ad primum punctum ex rumore vulgari ipsum scire dominum Ladislaum Listium falsas confecisse litteras in negotio Stephani Zibrik, iisdemque usum fuisse. Ad secundum ex auditu Communi, ex visione certorum quorundam instrumentorum de pice, aliisque quibusdam materiis per ipsum Ladislaum Listium uti dicebatur confectorum et sub proxime Regni diaetae praeterita productorum. *Ad tertium* ex rumore vulgari intellexisse Ladislaum Listium plurimas interemisse personas, praeterea fassus est ex ore Consortis Ladislai Listii Evae condam Keczkes, audivisse haec verba, occasione spurii quem legitimi filii instar alit: *Az én oldalom nem fájt érlette.*

Ad quartum ex ore Joannis Riebstain audivisse ipsum Riebstain

certum venenum Vienna ad internationem domini Johannis Listii filiorum que suorum ordinatum detulisse, ex commissione ejusdem Ladislai Listii, sed postmodum proditum fuisse similem Ladislai Listii conatum.

Ad quintum audivit idem fatens ex ore parochi köpsemiensis Joannis Fersin, dum correptus et angariatus fuisset ab missa, sub quodam patibulo ad requisitionem Ladislai Listii factam celebrationem, quod non idem Joannes Fersin sed alter praesbiter ad latus Ladislai Listii existens, missam loco sub praemisso celebraverit, fassus est praeterea idem fatens, certam ancillam Ladislaum Listium intertenuisse, qua referre noverat ea quae extra praesentiam ipsius agerentur.

Secundus testis egregius *Franciscus Bella* annorum 50. juramento mediante. *Ad primum* fassus est a Ladislao incerto quodam negotio pro agente Pragae expeditum fuisse, et inter sollicitandum supervenisse quosdam literas, quae apud Illustrissimum dominum Cancellarium Georgium Szelepcheny suspectae habebantur, ac proinde nullam expeditionem consequi potuisset imo eadem etiam literae temporis processu a domino personali Thoma condam Mikulich pro falsis et adulteratis fuerant pronuntiatae. *Ad secundum* ex proprio ore ejusdem Ladislai Listii audivit memoratus fatens, quod dum quidam lanio köpchiniensis Ulricus Ledl, certam quandam contra Ladislaum Listium controversiam movisset occasione incineratae molae suae, ipsum Ladislaum Listium asseruisse sic oportet tales tractare. *Ad tertium* scitu nihil sed auditu. *Ad quartum* audivit idem fatens ex ore castellarii arcis posoniensis domini Kapussi, quod vice quadam in memorata arce Ladislaus Listius eidem domino Kapussi infectum vinum afferi curaverit, cujus aliqua parte epota moto subitaneo vomitu eundem potum ejecit. *Ad quintum* idem fatens dum in anno 1661. die decima octava martii Viennam certi sui negotii causa evadisset, cum duobus serariis peregrinantibus, quorum unus in Curru narravit, quod cum Ladislao Listio fuerit in circulo, lectas vero ibidem congratulationes non intellexisse, alia puncta ex auditu.

Tertius testis *Agilis Georgius Szeleczy* ann. circiter 30. juramento mediante fassus est, quendam foeminam nasu diminutam in finem uti suspicabantur exercende magiae per Ladislaum Listium in arce Köpchin asservatam fuisse.

Quartus testis nobilis Ulricus Lidl ann. 56. juramento mediante fassus est, *ad punctum primum* se nihil scire sed ex auditu. *Ad secundum* dicit ex relatione Cuiusdam Dussich Georgii Pratner aliter Gerstenstingel et Joannis Riebstein intellexisse, quod Ladislaus Listius servitores praemissos, ad binas suas molas et horreum in territorio Köpchin existentes succendendum ordinasset et expeditisset certa quadam iisdem instrumenta de pice et alys materiis ignem foventibus constructa assignando, ac demum ipsum Ladislaum Listium ob ejusce modi illatum damnum cum eodem Udalrico Lidl in quadringentis florenis transegisse et accordasse, fatetur etiam idem Lidl, Ladislaum Listium combustionis unius molae tempore personaliter ad fuisse. *Ad tertium* dicit idem fatens se ex ore Joannis Riebsteini et consortis suae, Georgii Gerstenstingel et Joannis Korpes intellexisse dominum suum Ladislaum Listium plurimas

personas jugulasse et interemisse in arce Kőpchin, in quarum interemp-
tarum personarum numero moderni quoque spurii mater, quem legitimi
filii instar idem Ladislaus Listius foveret, ac quadam virgo Catharina
Sebastiani Fogler privigna continentur. *Ad quartum* dicit se audivisse
ex ore Georgii Pratner aliter Gerstenstingel, medio sui Ladislaum Listium
potentissimo quodam veneno ipsum Ulricum Lidl interimere voluisse.
Ad quintum idem fatens dicit se ex ore cujusdam diversoriarum in Swe-
het prope Viennam apud *nigrum equum* commorantis, cognominati
Sturm, revera intellexisse Ladislaum Listium cum certo quodam pastore
mago habuisse consultatione cui idem diversoriarum in secreto invigilavit
sed intelligere nihil poterat.

Quintus testis providus Sebastianus Fogler castellanus interioris
arcis Kőpchin, ann. circiter 56. juramento mediante fassus est, se per
Ioannem Riebstein ex commissione Ladislai Listii in quoddam conclave
introducendum, ibidemque per eundem Riebstein vi quasi compulsum et
inductum fuisse, ut sumpto ad manus suas certo veneno, illoque Joannem
Fischer teloniatorem Poseniensem interficere conaretur, de caetero
nihil scit.

Sextus testis nobilis Georgius Abhortis ann. 35. in Kőpchin
habitans juratus examinatus fassus est, *ad primum* ex ore Ladislai
Listii audivisse dum in servitiis ejusdem fuisset, quod omni arte etiam
falsificatione literarum et imitatione sigilli, idem Ladislaus Listius domini
sui patruelis Joannis Listii pecuniam Viennae in deposito habitam ad se
recipere conabatur. *Ad secundum* palam audivisse Ladislaum Listium
molas Ulrici Lidl igne consumi fecisse, et ad ejusmodi damnum cum
eodem Lidl, in certa summa pecuniaria transegisse, complices vero faci-
norum suorum fuisse asserit, Joannem Riebstein, Georgium Gerstenstingel
et Joannem Dobrogassi, ejusdem Ladislai Listii servitores. *Ad tertium*
dicit idem fatens ex ore Riebstein consortisque suae, et Georgii Gersten-
stingel revera audivisse Ladislaum Listium, homines quam plurimos inte-
remisse in arce sua Kőpchin signanter vero binorum quorundam spuriorum,
quos legitimorum filiorum instar habuit, et etiam num unum de ysdem
foveret, nomine *Georgium*, matres, postea quandam pastorem porcorum
in quo robur veneni experiri voluit item villicum suum, una cum con-
sorte, ac insuper aliam etiam suam allodiatricem, in domo pistoria prae-
fatae arcis Kőpchin per Ladislaum Listium jugulatos et enecatos fuisse,
produxitque Sebastiani Fogler privignae manum unam in specie, cujus
caro calce fuerat absumpta. *Ad quartum* dicit idem fatens, se per Ladis-
laum Listium eo tum servitorem suum, cum certis quibusdam pixidibus,
seu scatulis annulari sigillo obsignatis addicto quodam ab eodem Ladislao
Listio sibi recipe pro conficiendis quibusdam medicamentis *Krakoviam*
fuisse expeditum, quod recipe dum in diversione Kismarkiensi apothecario
demonstrasset, qui agebat atrocissima esse venena de quibus Ladislaus
Listius medicamenta sibi confici postularet, quae etiam pixides in specie
coram nobis sunt productae et assignatae. Praeterea idem fatens audivit
ex proprio ore Ladislai Listii, quod praetextu praeservationis contagionis
pestiferae dominum Joannem Listium et filios suos, veneno interimere

voluisset inquiendo. *Te bestye fattyu kurvafi, ha eljártál volna igazán az recipe dolgában most nagy emberré tehettelek volna tégedet.* Ad quintum dicit idem fatens ex proprio ore Ladislai Listii audivisse, quod demones in quadam arce deserte *Leányvár* vocitata, idem Listius conjurasset circulosque etiam num apparentes efformasse et quod ad ejus modi conjurationes doemones in pileum per Ladislaum Listium extensum pecunias imposuissent, inquiendo idem Ladislaus Listius se summe delectari, in rebus magicis et lectione *Cornelii Agrippae*, praeterea vidit idem fatens super certo gladio evaginato ad mensam posito et velis obducto de commissione Ladislai Listii sacrum fuisse celebratum medio cujusdam saecularis Sacerdotis, de quo idem Ladislaus Listius asserebat gloriabundus: *Iste sacerdos pro duobus, tribus talleris, omnia facit.* Ad sextum dicit se domino vice comiti Mosoniensis Melchiori Kerekes, duos ejusdem Ladislai Listii ephebos adduxisse et statuisse, quod idem Listius more sodomitico attentasset.

Septimus testis generosus dominus Melchior Kerekes vice comes comitatus mosoniensis ann. 54. sub juramento fassus est annis superioribus diversas personas, signanter quendam Conradum olim Chyrgulum Köpcsiniensis eundem vice comitem accessisse, exhibuisseque certas pilulas per Ladislaum Listium de pestiferorum hominum sanguine et alyis materys venenosis fieri curatas, quarum solo fumo homines enecari posse asseruisset. *Ad primum* ex auditu. *Ad secundum* dicit ex Joannis Riebstein ore intellexisse, quod idem Riebstein cum Ladislao Listio domino suo ad molam Udalrici Lidl in territorio Köpchin existentem perexerunt eandemque certis instrumentis piceis et sulphureis ad asseres Molae applicatis, incinerassent, cumque instrumenta in specie nobis sunt exhibita. *Ad tertium* ex auditu habere praeter reliquas personas etiam cujusdam Sebastiani Fogler privignam Ladislaum Listium interemisse, rationeque cujusdam privignae sub proximae praeterita regni dieta per dictum Fogler Uitricum contra Ladislaum Listium quaerimonia instituta fuerat, sed postmodum cum eodem Fogler ne regno ulterius de super conqueratur idem Listius concordavit. *Ad quartum* praeterea idem fatens retulit sibi ante triennium per Udalricum Lidl et Georgium Gerstenstingel conquestum fuisse, quod idem Ladislaus Listius, dictum Georgium Kerstenstingel ad occidendum veneno Udalricum Lidl expedivisset, quod toxicum *blabeisen luctel* vocitabatur, nobisque in specie assignatum. Ulterius idem fatens asseruit Joannem Riebstein dixisse, quod Ladislaus Listius eundem Joannem Riebstein eo tum servitorem suum cum quadam amphora veneno repleta ad curiam ejusdem fatentis Chunensem expedivisset, commitando eidem ut amphoram praemissam in puteum ad quam magna pars loci illius concurrat, injiceret, aquamque inficeret, dicendo idem Listius si aliter ipsum vice comitem Kerekes perdere non possum, hoc modo illum interemptum volo. *Ad quintum* nihil scit nisi quod idem fatens viderit quandam Attestationem Carnificis Viennensis in qua continebatur, quod Ladislaus Listius eundem carnificem ad dominum Joannem Listium et filios suos arte magica enecandos instanter sollicitasset.

Octavus testis nobilis Blasius Prentaller jurassor mosoniensis comitatus ann. quadraginta sub juramento fassus est. *Ad primum* audivisse palam Ladislaum Listium, contra Stephanum condam Sibrik falsas confecisse literas et sigilla, iisdemque usu fuisse in judicio, praeterea vidisse quasdam Literas obligatorias Stephani condam Listii non nihil suspectas, quarum vigore dominus Joannes Listius non ita pridem ipsi Ladislao Listio solvere debuerat 9000 flor. eadem autem suspectae litterae, ubi cum alys cujusdam Stephani condam Listy genuinis obligatoriis fuissent comportate, magnam animadversisse et in subscriptione sigillo difformitatem. *Ad secundum* ex auditu habere molas Udalrici Lidl D. Ladislaum Listium succendisse, audivisse etiam ex ore Ladislai Listii, ipsum vice quadam prandio accumbentem, contra suam majestatem, haec verba . . . *Bár föl ne tegyen az római császár az török fényes portáival.* *Ad tertium* nihil. *Ad quartum* dicit se per Ladislaum Listium eotum dominum suum Ponium, *ad rubrum Cancrum apothecam* pro adferendo mercurio sublimato alias veneno missum fuisse, sed non reperit, ad quod agebat Ladislaus Listius se libenter aliquid eodem mercurio experiri voluisse. *Ad quintum* dicit idem fatens se cum nigromantico illo, qui apud dominum Comitem Palatinum Posenii detentus fuerat, locutum fuisse et ex eodem quaesivisse, quidnam egisset, cum Ladislao Listio, cui respondit, committente domino Ladislao Listio tempore nocturno ad benedictum cereum accensum, spiritus conjurare ex libro quodam, praeterea ipsi fatenti per Ladislaum Listium datum fuisse, quendam librum magicum ad describendum, cujus diabolicas praxes, dum idem fatens advertisset, describere verebatur, excusando se germanicam ignorare scripturam. Occasione aliarum magiarum et malitiarum retulit se ad recognitionem et examinationem cujusdam Georgii Fersen parochi condam Köpchiniensis.

Nonus testis providus Joannes Leopold 61. ann. domini Joannis Listii teloniator in Köpchin juramento mediante fassus est, *ad primum* ex auditu vulgari. *Ad secundum* rumorem communem fuisse, quod Ladislaus Listius oppidum Köpchin non ita pridem conflagratum incendi curaverit, quod quidam famulus domini Joannis Listii incendio obvians, et illud subire volens per famulum Ladislai Listii fuisset vulneratus, unde praesumebatur auctore Ladislao Listio incendium fuisse factum. *Ad tertium* dicit se ex ore Joannis Riebsstein et consortis suae percipisse Ladislaum Listium plurimas personas occidisse, quorum cadavera nonnulla in cellario arcis Köpchin essent recondita.

Decimus testis Sebastianus Czeller ann. 50. antea pistor ejusdem Ladislai Listii juratus et examinatus fassus est, *ad primum* et *secundum* nihil scit, *ad tertium* dicit se die quodam sabbathi dum aream arcis purgasset, invenisse Caput seu craneum humanum in fimo absconditam. Praeterea nihil.

Undecima testis honesta Ursula Czeller praefati fatentis consors, annorum circiter 62. fassa est sub juramento Ladislaum Listium certam quandam foeminam nasu diminutam penes se servasse, quam sagam

suspiciabantur, eandemque lautissime tractatam et de nocte per parvam quandam et extraordinariam portulam arcis Kőpchin emissam fuisse.

Duodecimus testis Valentinus Auersperger ann. circiter 16. sub juramento fassus est optime recordari, ante quinque circiter annos se per Ladislaum Listium pro missione rubrarum vestium pollectum et persvasum fuisse ut permitteret unguis pollicum suorum certa nigra tinctura ungi, quos ita cunctos praelegente Ladislao Listio conjuratione quadam et ipso fatente repente intueretur, qui fatens praemissa exequendo, vidit in pollicum suorum unguibus effigiem beatae mariae virginis et daemonis prouti pingi solent, item per Joannem Riebstein et Ladislaum Listium idem fatens in cellarium Arcis Kőpchin deductum fuisse, ibidemque intra pedes ejusdem fatentis unam albam columbam erupisse, in quam territus pedibus insiliens disparuit.

Decimus tertius testis Wolffgangus Tensenrieder civis viennensis ann. 70 sub juramento fassus est, dum Ladislaus Listius coram viris authenticis certam quandam fictam et larvatam personam loci veri Tensenrieder substituisset et praesentasset, assignando eidem substitutae fictae personae certas literas imitatione syngraphae et sigilli veri Tensenriederii per Ladislaum Listium confectas, cassationemque geminarum quorundam litterarum obligatarum per Ladislaum Listium ipsi Tensenriedero datarum continentes, per omnia esse falsas, tum ex eo quia nullas unquam idem Tensenrieder cassatorias dedisset Ladislao Listio tum etiam ideo, quia die illa tota quem datum praemissarum fictarum cassatoriarum continerent, fuisse ad ripam Danubii viennensis poma vendens. *Ad secundum ex auditu.* *Ad tertium* dicit idem fatens per Joannem Riebstein moderni, quem Ladislaus Listius, instar sui veri filii alit, matrem nomine *Aagnetem* fuisse Vienna in Kőpchin deductam, ibidemque post aliquod tempus ipsam Agnetem praemissam spurium in praesentia ipsius Tensenriederii imo eodem etiam vices obstetricis subeunte reperisse partusque per eundem Tensenrieder in lectum Ladislai Listii consortis Evae condam Keczkés puerperium simulanti deportasset.

Decimus quartus testis nobilis Cyprianus Jager J. v. candidatus, annorum triginta viennensis juramento mediante fassus est ex sincera relatione Leonardii Bellin, Ladislai Listii condam Chymici habere ipsum Ladislaum Listium in praesentia ejusdem Chymici sui, adulterinas et falsas confecisse litteras et sigilla, subscriptionemque aliarum efformasse in sui commodum, aliorum vero gravem oppressionem Literas expeditorias quoque occasione summa pecuniaria Domino Tensenrieder per dominum Ladislaum Listium debita esse falsas, quarum falsitatem agnovit idem fatens ex dato expeditoriarum, siquidem illa die tota quo eaedem emanatae fuissent Tensenriederum ad ripam Danubii poma vendentem, continuo vidisset et observasset. *Ad secundum ex auditu.* *Ad tertium* fassus est in sui praesentia Ladislaum Listium eo tum dominum suum certam quandam praegnantem meretricem Barbaram Vienna in Kőpchin adduci fecisse ibidemque masculum genuisse, quem consorti suae Evae condam Keczkés puerperium simulanti Ladislaus Listius supposuisset, veram autem puerperam in abscondito conclavi idem Ladislaus Listius

aliquo tempore celasset, quam post modum in praesentia ejusdem fatentis, in cubiculo suo arcis Köpchin, idem Ladislaus Listius prius inconvenienter illam tractando, laqueo collo ejusdem meretricis puerperae injecto, circa horam decimam noctis *in anno 1655.* tyrannice jugulasset, sanguine modico ex naribus ejusdem scillante ad cujus sic jugulatae, miserabilis personae tumulationem, ipsum fatentem acrioribus territamentis, ut etiam concurrat adversisset, qui totus consternatus et metuens, ne et ipsi aliquid simile obveniret, juvat dictae jugulatae personatae cadaver pecoris instar, cum domino suo Ladislao Listio et Joanne Riebstein in certum quoddam conclave domui pistoriae contignae, ubi fossa jam approbata fuerat, injicere et sepelire. Audivit praeterea idem fatens ex ore Riebsteinii, plurimas personas per Ladislaum Listium partim veneno partim laqueo interemptas et jugulatas fuisse. Audivit praeterea idem fatens ex ore praemissi Riebsteini veluti complicitis enormium facinorum cum domino suo Ladislao Listio patrum, quod idem Ladislaus Listius certum quendam scribam suum nomine Joannem, variis pollicitationibus ad veneno enecandos d. Joannem Listium et filios suos inducere et commovere voluisset, sed idem scriba tantum scelus patrare horrescens, omisit, ideo circa possessionem Gattam in comitatu mosoniensi, ex commissione Ladislai Listii medio Joannis Riebsteini et Georgii Abhortis servitorum suorum fuerat trajectus et interemptus. *Item* certum quendam suum porcorum pastorem, idem Ladislaus Listius ad experiendam vim et robur mercurii sublimati Vienna de apotheca rubri cancri, per memoratum Cyprianum, allati, interemit. Intellexit praeterea idem fatens ex ore Joannis Riebsteinii, posterioris spurii matrem Agnetem, per Ladislaum Listium Joannem Korpes et alterum Joannem Riebstein servitores suos strangulatam fuisse; audivit etiam idem fatens a praelibato Joanne Riebstein, cujusdam Sebastiani Fogler privignam Catharinam, ac etiam praenominatorum duorum spuriorum matres, et aliam quoque meretricem Elisabetham cujus parientem prolem masculam consortis suae Evae Keczes dolose supponere intendebat, sed ob passum abortum pari modo jugulatam fuisse. *Ad sextum* idem fatens recognovit Ladislaum Listium in praesentia sua certos circulos in quadam arce deserta prope Köpchin formasse, ac in iisdem quosdam *Astarot* et *Lenoch* demones adjurasse, item super quadam franea nuda in cujus una parte *Agla* ex altera *On* nominata fuerant expressata et super ejusmodi franea velis abducta, in suo Hypocausto sacrum celebrari curavit, eidem sacrificio ipso fatente administrante. Praeterea idem Ladislaus Listius summopere sacro sanctam Eucharistiam affectabat, coram hoc fatente dicendo si habuero Eucharistiam sacram in circulo producum et dicam: *Si tu es deus, sicut Deus es, et ego credo te esse deum, et si verus Deus es, siquidem falsus esse non potes, sic conniveas operi meo.* Paulo post idem Ladislaus Listius gloriabatur coram memorato Cypriano servitore suo, se optatam Eucharistiam obtinuisse a sacerdote, eandemque in circulo circa Nikelsthall produxisse, sanguineque suo proprio subscriptam singrapham, extra circulum doemoni objecisse, quam quia Daemon abripere recusasset, ideo pigrum doemonem idem Ladislaus Listius esse asseruisset.

Decimus quintus testis nobilis Adamus Muntz, medicinae Doctor Viennensis ann. 37. jur. examinatus fassus est, *ad primum* certas literas obligatorias a Ladislao Listio in recompensum servitiorum et aliorum respectum sibi datas, tempore judiciarii revisionis alias ad instantiam domini Vandelini condam a Schlosperg contra Ladislaum Listium circa territorium Kópchin motae et suscitatae in specie medio cujusdam nobilis productas, annihilare conatus fuerat producendo idem Ladislaus Listius, coram prothonotario Petro Alvinczy earundem falsas Cassatorias, cum tamen defacto in specie priores litterae Ladislai Listii originales prae manibus fatentis existerent, et idem fatens nunquam easdem cassaverit. *Ad secundum et tertium* ex auditu. *Ad quartum* fassus est se per Ladislaum Listium sollicitatum fuisse, ut quendam Judeum in alodio Kópchiniensis anseres nutrientem, in quo vim veneni experiri desiderabat, anatomizaret, cujus malignae postulationi idem fatens dissensit, petiit idem Ladislaus Listius a memorato fatente talia venena, quae lente et sine quodam modo sensu hominem enecarent, ideo quia idem Ladislaus Listius intenderet quendam turcam bassam christianitati plurimum infensum, veneno interficere, qui doctor et fatens dolum et malitiam Ladislai Listii ignorans, Christianitatis bono favore volens, libros et venena varia ipsi Ladislao Listio praescripsit praecipue inter reliqua quandam herbam venenosissimam *Napellum* dictam, quam in montibus Nivalibus idem Listius colligit et collectam medio Chymici sui Leonardi Bellin temperari fecit. *Item ex relatione primo Joannis Riebsteini et post ipsiusmet Ladislai Listii consortisque suae Evae condam Keczkés habere*, dictum venenum in occisionem Joannis Listii et filiorum suorum veluti *Lutheranorum et ecclesiae catholicae adversantium* ordinatum et dispositum fuisse; praeterea sollicitavit idem Ladislaus Listius ab eodem fatente, formosam meretricem in loco quo dominus Joannes Listius divertere et condescendere consuevit collocandam, quatenus idem Joannes Listius ejusdem meretricis illecebre amore inflammatus, per eandem demum ex improvviso evivis tolleretur, et in ejusmodi patrandi homicidii poenitentiam et satisfactionem eidem fatenti peregrinationem cellensem cum confessione Ladislaus Listius commendavit. *Item* audivit idem fatens ex ore ipsius Ladislai Listii consortis Evae condam *Keczkés, ipsam multas magias probasse ac etiam Bufones in omnium diabolorum nomine*, ad domini Joannis Listii interitum confregisse, illosque sub limitibus portae per Joannem Listium frequentatis et transitis sepelivisse ac tumulasse. Plura circa ejusmodi materiam ex auditu.

Decima sexta testis honesta foemina Margaretha Hanakerin Hamburgensis, annorum septuaginta sex sub juramento fassa est, puerum Georgium, quem Ladislaus Listius instar veri sui filii modo alit et fovet, cujusdam meretricis viennensis in Kópchin deductae esse spurium et Evae condam *Keczkés*, domini Ladislai Listii consortis puerperium simulanti suppositum, imo etiam ad ficti ac dolosi puerperii, omnimoda tollendam suspicionem debuit eadem fatens materiam sanguineam de puerperis alioquin profluere solitam circa lectum ejusdem fictae puer-

perae Evae condam Keczkés diffundere. Quod eadem fatens summa cum inpatientia et excretionem fuerat executam.

Decimus septimus testis agilis Georgius Pratner aliter Gerstenstingel subditus domini Walterskiercher in Penker commorans, adjuratus et examinatus fassus est, *ad primum* se nihil scire. *Ad secundum* dicit ex commissione Ladislai Listii medio fatentis et Joannis Riebsteini veluti servitorum suorum molam Udalrici Lidl fuisse succensam, praeterea idem fatens per Ladislaum Listium dominum suum, ad incinerandum horreum K pchiniensem Udalrici Lidl omnis generis frumento repletum, adhortatus et expeditus fuerat, dicendo idem Ladislaus Listius Udalricum Lidl eo usque damnificari debere donec non defatigaretur, et noli timere, *comes sum, contra me fateri non poterit*, damnificatus Lidl vel rustici hocce opus cognoscentes, neque vos capere audent, sed ad impensionem petere debent *et ego iudex tunc ero, neque etiam palatinus mihi obesse poterit, quia sum talis comes qualis ille*, talibus idem fatens et alii servitores Ladislai Listii animati in actu incinerationis processerunt, similiter etiam idem fatens dicit, se et alios Ladislai Listii servitores in Catha fractura vesperi, ad pascua K pchiniensis per eundem Listium fuisse expeditos ad occidendos ibidem boves Udalrici Lidl. Ulterius idem fatens dicit se ex ore consortis Joannis Riebstein audivisse, per Ladislaum Listium Sebastiani Fogler privignam in domo sua, dum lectum Ladislai Listii stravisset, nihilque adveniri sibi imminere formidasset, quodam funiculo repente strangulatam esse. Ejusdemque corpus ex *Angue* in certum locum ad formam limacis versus tectum extractum posuisset cinere et calce idem cadauer contegendo. Fassus est praeterea idem Georgius Gerstenstingel alias Pratner, per Ladislaum Listium ad interficiendam venenoque extinguentem Joannis Riebsteini consortem et Udalricum Lidl ipsum fatentem missum et destinatum fuisse, quod venenum in praemissorum necem ipsi fatenti per Ladislaum Listium assignatum, domino vice comiti Mosoniensis Melchiori Kerekes assignavit: Erat etiam idem fatens cum Joanne Riebstein ad occidendum quendam Joannem Fischer per Ladislaum Listium serio ordinatus et exmissus, praeterea idem fatens asserebat, quod Ladislaus Listius eundem fatentem in *Klosternauburg* prope Viennam habitum, ad quendam lictorem ibidem commorantem, alias nominatissimum magum expeditisset, quatenus idem magus arte sua diabolica Joannem Listium cum filijs suis enecare vellet, sed quia idem lictor et magus e vivis decessisset, pro inde ipse fatens Carnificem Viennensem nomine Nicolaum, pro effectuanda ipsius Ladislai Listii malitiosa intentione requisivisset, sed idem Ladislaus Listius per memoratum carnificem qualiter elusus fuerit habetur in fassione ejusdem Carnificis, prothocollo Viennensi inserta; his magis enormia scelera, vindictam dei summe irritantia et per homines cum erectione pilorum obstupescenda, dicit idem fatens dominum fiscum ex Joanne Riebsteini et consorte sua, veluti ejusdem Ladislai Listii omnium facinorum sufficienter intelligere posse, quemquidem Joannem Riebstein, regius coram domino Capitulari libenter examinasset, sed idem Riebstein ejusmodi regii hominis pro attestazione facienda requisitioni et palatinali mandato obtem-

perare neglexit, ex eo quod idem Joannes Riebstein, jam semel coram Excellentissimo Comite Palatino fatenda fassus fuisset.

Super quorum quidem testium fassionibus et attestationibus ac rescitae veritatis praemissorum seriem ad fidelem annotatorum hominis palatinalis et nostri testimonii relationem praesentes literas nostras attestatorias testimoniales memorato exponenti jurium suorum futuram ad cautelam necessarias, sub sigillo nostro Capitulari usitato et authentico extradandas duximus et concedendas. Datum feria quinta proxima post Dominicam jubilate. Anno domini 1661 praenotato. (L. S.) Lecta per lectorem.

(Országos Levéltár N. R. A. fasc. 178. nr. 11.)

XVII.

Leopoldus dei gratia electus Romanorum Imperator, semper augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Rex.

Spectabilis ac magnifice syncere nobis dilecte. Intelligimus fidelitatem Vestram occasione proxime futurorum extraordinariorum Judiciorum, in civitatem videlicet nostram Poseniensem, pro vigesima tertia praesentis, ac alijs immediate subsequentibus, ejusdem mensis diebus per vos indicatorum et celebrandorum, inquisitionem quoque illam, juxta articulum *centesimum duodecesimum*, novissimae diaetae Poseniensis contra fidelem nostrum spectabilem ac magnificum Comitem *Ladislaum Liszthius* de Keöpchin, instituendam inchoare et peragi facere velle. Cum autem nos idem negotium, *certis ex rationibus*, pro hac vice omnino suspendendum et in alium tempus differendum esse velimus: fidelitatem vestram harum serie benigne requirimus, clementer mandantes, quatenus intellecta hac benigna et omnimoda voluntate nostra eidem se se eo, quo par est modo, accomodare velis. Rem nobis in eo gratam est factura. Cui in reliquo solita gratia nostra Caes. et Regia benigne propensi manemus. Datum in Castro nostro Laxemburgh *die secunda Mensis May*. Anno domini 1661.

Leopoldus mpr.

Georgius Szelepcheny. m. p.

Archiepiscopus Colocensis.

Kivül: Spectabili ac magnifico Comiti Francisco Wesselény de Hadad perpetuo in Murany, Regni nostri Hungariae Palatino etc etc.

(Országos Levéltár Wesselényi féle iratok)

XVIII.

Urtl oder Sentenz.

So über denn herrn grafen Ladislaum Listium wegen dess von ihm vorbey ganngen falschen müntzen durch den löbl. Statt magistrat alhier geschöpfet worden.

Ratschlag.

Darumb gesagt unnd solle herr graf Ladislaus Listius mit dem schwert vom leben zum todt hingericht werden, benebens sein haab unnd güet der röm. kays. majest. unserem allernädigsten herrn unnd lanndts fürsten etc. haimb gefallen sein.

22. decemb. 1661.

Dess alheisigen kays. Statt unnd lanndtgerichts gehorsambliche überreichung.

Innvermeltes delinquenten, wegen fürganggener falscher müntz gethanne unnd geschöpfte khaanntnuss betreffender

Regierungs ratschlag.

Dem kays. stattgericht ex offo widerumben hinaus zugeben, unnd will regierung innvermeltes urtl den Ladislaum Listium betreffend allerdings confirmirt haben.

Collat. und mit dem bey des kay. stattgerichts Canzley verhandenen original allerdings gleichlauttendt. Actum Wien den 16. februarii Anno 1662.

(L. S.)

Caspar Willner m. p.
kays. schranner schreiber.

(Országos Levéltár. N. R. A. fasc. 104. nr. 5. Megvan latin fordításban is.)

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

FÁBIÁN GÁBOR LEVELEI ÉDES ALBERTHEZ.

(Hatodik és befejező közlemény.)

XXIII.

Arad, octob. 31. 876.

Szerelmes Albertem!

Silány szüreteden, hiszem, eddig átestél, s ha másért nem, csupán búfelejtésért is a Múzsákhoz ismét visszatértél. Azért merek neked Múzsám egy legujabb szülöttével, ide mellékelve kedveskedni, kikérvén iránta véleményedet. Mondd meg felleled-e benne az elégiai hangulatot e szellemet, s azt a változatos eszme- és kedélycsapongást, mik főképp s vernemnek a klasszikus költőknél, mint Tibull, Propertz és Ovid, kiket egész a váteskedésig követni akartam, fő jellemvonásait képezik. A Kisfaludy Társaság, mellynek September 27-ki ülésén, népes hallgatóság előtt köz tetszés mellett olvastatott fel, Évkönyveiben leendő felvételre érdekesítette. Midőn hát ez uton a darabot már többen ösmerik, illő, hogy Te arról ne csak az országos hírlapokból hallj valamit, hanem, mint velem legbensőbb viszonyban álló, közvetlen magamtól nyerd az ismertetést.

Szabó Jóska, ez a mi páratlan derék barátunk, azon protestátzióm dacára, hogy mostani invalidus állapotomban nem kívánom őt magamnál látni, mert sem magam sem családom illendően fogadni s ellátni képesek nem vagyunk, azzal reprotéstált, hogy: de bizony csak *hát azért is éppen most meglátogat* s kitűzte egyszersmind a napot is, u. m. octob. 13-kát a megjelenésre s ugyanaz nap csakugyan, mindnyájunk nagy örömeire személyesen compareált is. És e rég várt találkozás mind

két részről oly kimondhatlanul jól ütött ki, hogy a házi baj valamennyünkénél (még nálam is) azonnal el lett felejtve, sőt attól a pillanattól fogva naponként magamat javulni érzem, úgy hogy már lábamon a háznál járhatok, legkisebb fájdalom nélkül, s számíthatom az órákat, mikor lehet már kívül is a városban bátran sétálgatnom. Mert hisz — a mint az Orvosok mondják, s a tapasztalás is igazolja — az én bajom, t. i. a lábdaganat, sajátlag nem is betegség, hanem a késő vénségnek, az én kilencedik évtizedemnek, természetes állaturája csak, mi ezentúl egészen el sem is fog maradni. Majd címülik, majd ismét előjön, hol kisebb, hol nagyobbacska mértékben; miután az nem egyéb, mint az elagottt nervusok gyengélkedő lazulása.

Jóskánk is annyira meg volt elégedve látogatásával, hogy az alatt a míg vendégünk volt, egy nap fiaimmal kedve jött kimenni vadászatra is, még pedig oly szerencsével, hogy hárman, reggeltől délig nyolc nyulat lödöztek össze. Mint örült az öreg e zsákmánynak! azt mondta rá: »No ez már, kedves öcsém, számár szerencse!« S négy napi itt mulatása után azzal búcsuzott el tőlünk: »Oly jól éreztem itt magamat, hogy jövő évben is, ha még élünk, meg akarom látogatni Aradot e házért«. Az Elégiát neki is megmutattam, de számára le nem másolhattam. Ahoz jelen bajom és szemeim gyengesége miatt sem kedvem, sem időm nem volt. És így hát azt ő nem bírván, tudasd vele alkalmilag, hogy Neked megküldtem, úgy Baksayval is, hogy tőled, ha kívánják, maguknak leirathassák. Ha a Neked küldött másolat szememet ki nem fárasztotta volna: irnék még többet is; most ennyivel be kell érnem. De egyet mégis meg kell említmem. Iván bátyád — ki már egész év óta mint patiens őrizi benn a szobát s többnyire ágyat is, az alatt mig engem lábaim elhagytak, furcsa metamorphosison esett át: fél oldalán valami gyenge szélhűdés forma érte, melly a fél potfáját s szemét egészen elferdítette s egyik sem akar maig helyre igazodni. Persze magam még nem láttam, sem én hozzá, sem ő hozzám mostani állapotunkban nem járhatván. De gyakran váltogatunk leveleket egymással, a mellyek többnyire most is versben szerkeztivéek s most is mindig humorral. Jövő alkalommal e versekből is küldök egy párt lemásolva Neked. Most elégedjél meg ennyivel.

Ég áldása legyen rajtad. Szeress, mint én, míg élek
forrón ölelő barátod
Fábián Gábor.

XXIV.

Arad, január 3-n 1877.

Szerelmes Albertem!

Múlt december 27-ről kelt vékony dongájú leveled, amint a postás kezéből átvettem, már kívülről, szokatlan csekély súlyával gyanussá vált előttem, gondolván magamban, no ezt az én örökké vidám hangulatu kedves cimborám aligha jó kedvében írhatta s alkalmasint silány tartalma lesz. És csakugyan úgy is találtam belül. Harmadnapra reá Jóska barátunktól kapok Tállyáról levelet, hasonló tartalmat, ki szinte azt írja

magáról, hogy kiállt súlyos betegségéből, mely vele négy hétig az ágyat nyomatta, csak most kezd kicsinyenként épülni. Mármost hogyha ehhez hozzáadom azt is, miről talán eddig neked tudomásod sem volt, hogy engem is, az egykori gyorslábás Achillest, múlt szeptember 1-jén egyszerre, éppen a lábaimon olly fájdalmas baj lepett meg, mely miatt hat álló hétig a szobából ki nem mozdulhattam; míg nem aztán a lábszárak alján s bokák körül folyvást domináló s egy pár nap még égő orbánc-tól is kísért dagadozás lassanként úgy alább hagyott, hogy mamár ismét szabad lábakon járhatok ki a szabadba: mit mondasz ehhez? Nem arra mutat-e ez a sympatheticus találkozásunk még a betegeskedéseknél is: hogy *magna ingenia conveniunt*? Orvosom az én bajomat elejétől fogva könnyeden vette s azt mondta rá, az nem is betegség, csakis a nervusok gyengülése, mi már a korral, mellyben én vagyok, együtt szokott járni; s e részben a tapasztalás igen kevés kivételt tud felmutatni. Mondhatta volna, mint az egyszeri orvos, ki szenvedő patientsét, egy 90 éves tábla-bíró collegánkat, ezzel vigasztalta: »Csak hogy így is vagyunk, Domine Spectabilis.« S igaza volt az orvosnak. Ne kívánjunk többet, mint ami korunkat megilleti; s én részemről, habár inaimba az előbbi ruganyosság nem tért is vissza, s most is néha-néha, mikor estve lábbelím levetem, lábaimon, vagy egyikem, vagy másikon, kis puffedést veszek észre — mi azonban reggelre mindig egészen elmúlik — jelen egészségi állapotommal is megelégszem; annál inkább, mert különben magamat mindenképp jól érzem; s még a közelebb múlt apró szentek napján születésem 82-ik évfordulóját is jó gyomorral s jó kedvvel ülttem meg; s abban a reményben vagyok, hogy talán már — a mitől, megvallom, eleinte féltem, hogy bajom (a láb daganat) podagrává, vagy plane vízkórsággá fog fajulni tán utóbb, nem kell többé tartanom. — De Iván bátyódat (inter nos sit dictum) kihez mármost ismét mindennap kiki sétálok, komolyan félteni kezdem. Arca ferdülése, mi az orvosok mondása szerint, nem más, mint gyenge szélhűdés, sehogy nem akar javulni, sőt a szemén egyidőtől fogva még rosszabbul a baj; szeme nem hogy helyre menne a rendes állásba, de még az alsó szemhéjja nagyobb mértékben kifelé fordul, golyója vér-erős, egyre könnyezik s szúró fájdalmat érez mellette. Ezen fölül soha (több, mint fél év óta) a szobából friss levegőt színi a szabadba ki nem mehet s e miatt naponként inkább gyengül, mintsem erősödni lehetne

Újévi gratuláziód azon jókívánattal viszonzom: Engedje a Mindenható, hogy a beállott újévben mind a hármunk egészségi, kik a lefolyt év utolsó negyedének javát nyavalyogva töltöttük, úgy megerősödjék, hogy annak ezentúl, míg csak szemekkel látjuk még a napot, semmi többé ne árthasson; s bárméddig élünk is, sem magunknak az előbb elmasirozót gyász-elegiával kikisérnünk ne kelljen, sem másnak (valami *Entreprise des pompes funebres*-féle intézetnek) rólunk illetetni ürügye ne legyen, hanem, hogy a népek halva is mulatságot szerezzünk, török muzsikával vigyenek ki bennünket a Libitina kertébe s ássanak ott el a földbe soha többé ki nem csirázandó magul, Ámen!

Többet ez úttal nem irok; ha majd tőled tökéletes felépülésedről

értesülni fogok s az előbbiekhöz hasonló kedélyes válasza számolhatok, folytatom én is a Horátz »dulce est desipere in loco« bölcs életszabályát megint.

Öllelek legforróbb öléssel

végig híved
Fábián Gábor.

XXV.

Arad, január 5-n 877.

Szerelmes Albertem!

Amit itt kapsz tőlem, tegnap hozzád indított levelemhez való appertinentia akart lenni, de a nagy sietés közben, félvén, hogy az esti postát elszalasztom, itthon felejtődött. Hogy e pompás curiosumot, melynek párját a maga nemében én eddig nem láttam, minél előbb Te is élvezhesd, nem akartam annak közlését következő levelemre halasztani, hanem uj 5 krros márk mellett nyomban kezedhez juttatni; nem hiszem, hogy ennél neked mint convalescensnek, bármí orvos jobb szert tudna adni ebéd utánra concoctióul. Én ezt a természeti józan ész remek productumát többször át meg áttanulmányoztam és annak mind fogalmazásában, mind logikai szerkezetében, correct modorában, komoly és férfias hangulatában sat. olly sok épületes tanulságot találtam, hogy róla, ha akarnám, könyvet tudnék írni. Kétlem, hogy bármely híres prókátor, vagy mesterkéltszónok a mi Simon Bálintunknak az eikeseredett szegény eeformátus paraszt-embernek e conceptziójánál derekabb szüleményt képes lrgyen előteremteni. Lett is annak példátlan hatása a kormánynál. A novemb. 4-kén felküldött sollicitáló levél következtében Simon való pere negyed napra, óhajtása szerint végképp el lón intézve. De olvasd meg a famosus levelet figyelemmel magad és azután mondd meg róla nekem Te is a magadét.

híved
Fábián Gábor.

XXVI.

Arad, ápril 18-n, 877.

Szerelmes Albertem!

Iván bátyód e hó 15-kén meghalt; temetése tegnap volt — mint ezt az általam hozzád adresszált parti-cédulából, gondolom eddig már tudod is. 9-kén egy erős láz végképp leverte lábáról s hat napi kínos szenvedés után elvitte őt oda, hova maholnap utánna én is Te is megyünk. Nyugódjék békével a jámbor, legalább a földben, mert élete a földön csak a bel-háborúk s családi viszályok szakadatlan láncolatának mondható. S a mi legszomorúbb, ennek nem a világ, hanem egyesegyedül ön maga volt oka. Nem nagy életbölcseességgel, csak közönséges józan ésszel is pedig ugy intézhette volna dolgaít, hogy a kik között élt, rá, mint szerencse fiára irigy szemmel néztek volna. . . . De nem céloom a boldogtalanról, ki egész életét elhibázta, kimerítő nekrológot írni; csak személyesen tudnám azt híven lefestni előttd; s mert erre kilátásom

nincs: inkább maradjon az végképp eltemetve bennem, mintsem papirosra írva (verba volant, scripta manent) itt szélnek ereszsem

Névnapi gyönyörű köszöntőversedért vedd forró köszönetem. Egy szavadon kívül, egy betűig klasszikai műnek találtam azt. Egy herélt szavad az s én az illy féltőkű, félb . . . ből eredt szókat ki nem állhatom; azért rá im ezt a verset rögtönöztem.

Fent az égen járó Nap dicső sugára
Ugy szép ha ragyogó s nem csupán ragy'gó az;
De ha Nálad, ami lötyög a Hód¹ szára
Közt lötygő, így és úgy vele szégyent vállalsz.

Egészségem olyan, mint előbb; az az minővel be kell érni egy 82 éves embernek. Járok kelek; de már hamar kifáradok, érzem hogy inaim gyengülnek, és hogy semmi sem járja már úgy nálam, mint régen; majd itt, majd ott hibázik valami — csak étvágyom jó folyvást s utánna képem színe is, olly egészséges, a millyen fiatal koromban sem volt; azért a kivel csak találkozom, mind ezzel gratulál s azt hiszi, ilyen pofával 100 évet is érhetek még. Én meg gondolom magamban: Nocsak beszéljetek; én tudom, mint vagyok — sz . . om én már az illyen életre

Egy előre ennyit — rövid időn többet. Öllelek legforóbb öleléssel
végig hű szerető feled
Fábián Gábor.
LÉVAY JÓZSEF.

RÉVAI MIKLÓS LEVELEI PAINTNER MIHÁLYHOZ.

— Tizedik közlemény. —

81.

Nicolaus Michaeli Suo S.

Dréta noster tradidit mihi suauissimas tuas literas; quem doleo sine meis domum rediisse. Narrauerit, puto, meas tum occupationes; ob quas ad te scribere non potui. Iucunde pransi sumus, tui cumprimis memores. Takátsium nostrum habui etiam auditorem prolusionis meae, ipso festo die S. Martini. Amicum nostrum, diem nominis celebrantem, a meridie potui adire; qui dictam sibi salutem reddit cumulatissimam. Tu immortaliter, de me, rebusque meis mereris. Non modo recte, sed etiam amicissime egisti de subsidio, mihi a Majlatho, si fieri posset, impetrando. Tua quidem praeclara voluntate valde oblector. Si nihil obtinemus, te bona mente, etsi non pari successu, rem tamen fecisse gratissimam, semper gratus recordabor. Illius vitio meritum tuum nunquam minuetur. Si quidquam mittere voluisset, habuit Virum cui id concedere potuisset. Praelatum Somogyium; quocum de me saepius locutus fuisse memoratur. Hinc tamen non ita succenseo, uti Archiabhati

¹ *Hód*; aequivocum: a) »Castor« mellynek két hátulsó lába közül kerül a dámáknak olly kedves illatu *Castoreum*, vagy pézsma, b) *Luna*→Hó(l)d; « jelesen itt, ellentétben a Nappal.

iam plane indignor. Data sunt promissa magnis testibus, in his Somogyio status Consiliario; qui mihi iam gratulatus est de pingui carminum remuneratione: praesentem egestatem meam satis intellexit et ex Wolfgango nostro, et ex Praelato Somogyio, nouissimo oratore meo: sed ille immemor, et surdus est, nec ego saturor, verum macer maneo. Contemno hominem, et uillis animi donum iam respuo. Deus prouidebit angustis rebus meis. Nunc de opere, quod coepi, continuando, et ad finem deducendo, agamus potius. Qui cito dat, bis dat. Sic ego prompto tuo auxilio duplo sum recreatus. Utinam te sequantur Canonici Veszprimienses! Jam adhaereo in editione. Interserenda esset loco suo dedicatio secunda, praemittenda primam principio, ut continuari possint reliqua; sed hoc agere prohibeor tardatione Virorum uel dimidiati Maecenates, ut esse velint, tam diu consultant, tam sero deliberant: Si praeuides nihil futurum, obsecro te, fac me de eo quantocius certior: ut aliam meam maturandae editionis rationem. Schedius in postremo Scripto suo Periodico fecit, et tui, et mei mentionem honorificentissimam, fere ad inuidiam. Is te salutatur cum Schönuisnero, Schwartznero, Trenka, et Kelemenio. Obrueris proxime et Schafrathi epistola. Rajnisium non moror. Scio, quibus rebus putet se offensum in hoc opere. Tuto me petat, et impetat: stabo ut rupes, nil rescribam. Fortasse discipuli mei pugnabunt pro me. Ego rixis modo inuolui nolo; sed etiamsi vellem, non mihi vacat; restant alia, multo utiliora, quae promere debeo; me ab his auocari non sinam. Valetudo mea in dies est confirmatior. Aeternas habeo gratias meo Szombathio. Amice! idem est hic Szombathius, qui et te curauit in Gedelõ. Iucunda illi fuit tua eius memoria. Aesculapius Apollinis fuit filius. Hunc meum Aesculapium eiusdem Apollinis filium dixi multo digniorem: quod Patrem suum Apollinem, et medendi arte, et elegantiorum literarum studio, pariter imitetur, (strepitu) feliciterque referat. Meditor monumentum quodpiam ponere Viro Optime de me merito, fortasse etiam de Patria, me illi restituto. Saluto Theresiam tuam. Takátsium nostrum deosculor. Curas rem meam pro viribus grauius, nullus dubito. Noui amicum eius animum, et veterem, et recentem. Ama me tui amatissimum, et vale.

Pestini, die 20. Novembris, 1803.

82.

Nicolaus Michaeli suo Salutem Pl.

Iam audieris, puto, Canonicorum munificentiam. Singuli ducentos florenos destinarunt. Verum est, me primum Takátsio tantillum saltem subsidium urgendum proposuisse. Sed posteaquam Zsolnaum mecum loquentem audiuisset de spe maioris liberalitatis; putabam fore, ut huius exemplo et alii aliquanto largius conferant. Eo animatus misi supplicem libellum. *Deo gratias!* Et hoc beneficii loco est. Modo non mihi frangeretur in minores partes, interiecta mora transmittendas, vel hoc dimidiatum subsidium, pro quo ego integram reddo gloriam apud posteritatem. Hoc facto quam res meae male misceantur, intelligere potes

ex epistola mea hic acclusa. Eam perlectam, rogo te, obsignes sigillo tuo, et transmittas Takátsio nostro. Quanta tua fuit erga me humanitas! Credidisti pretium impressionis; non curasti inuestigari, tantum ne sit reuera, ut hi Maecenates dimidiati fecerunt. Perorasti pro me, ut pecuniam leuare possem pro dimidia solutione anticipata, hancque iuivisti ipse, dato 60 florenorum subsidio. Deinde opere nondum perfecto, ut alterum dimidium solutionis explere possim, mature remisisti pecuniam ampliorem; ex qua mihi esset plena animi tranquillitas. Deus te servet diu incolumem, et florentem. Scripsi hodie Tothio nostro. Indignor Archiabbi: qui debitum mihi praemium pro Sacro Monte Pannoniae, ingenti promissum strepitu, nondum misit, tanto licet tempore. Subtrahit mihi subsidium, quo nunc indigeo quam maxime, in isto foeneratorum crudeli nido. Vix tolero vitam, ob insana rerum omnium pretia. Iniquissime cessit mihi labor iste; nefasta versificatio, vel carnificina! Brutum pecus fuit obiectum, sed quod laudare non potui. Laudavi ordinem. Quid me ab hoc monstro adeo abhorrentem fecerit, hic habes acclusum. Conserva monumentum favoris, quam sum expectus ego homo literatus, indefessus, et perpetuus in ornanda patria, sed recentiora vide. Propter hoc opus meum, communi in Benedictinos invidia, undique impetitus fui, recente adhuc memoria: cur illis carmen scripsi, paniperdis, montanis asinis? Annales Litteraturae Austriae infami me censura notarunt. Dum editio curabatur, dispendium passus sum 25 florenorum. Ad cumulum horum accedit inhumana Bruti avaritia. Sed mittamus haec. Effudi dolorem in sinum tuum, ut mihi levius sit. Ama me tuum, et vale. Pest. 28. Nov. 1803.

83.

Nicolaus Michaeli suo salutem.

Iustissimam habes facti tui voluptatem. Quibuscunque narro Veszprimiensium Canonicorum liberalitatem, ultro omnes eam, tibi, et tuo exemplo tribuunt, laudant aemulationem, Ego rem strenue urgeo. Trattner mihi duos Collectores ordinavit. Voluminis Primi Tomus Primus iam feliciter prodiit; Tomus nunc Secundus cuditur, et is quoque proxime terminabitur. Voluminis Secundi uterque Tomus deproperabitur postea: ut ante Pascha totum Opus absolutum sit. Brevi spargam Novum Nuntium: Tomos priores, quibus collibueris, iam emi posse; ea nihilominus conditione, ut una et pro Tomis posterioribus pecuniam praenumerent. Spero hac ratione sumtuum summam alteram satis collectam iri. Dum calet ferrum, cudendum est. Immortaliter valeo, quasi renatus. Szombathius, sospitator meus, reddit salutem, unum gaudes de tua sui memoria. Imminentis Anni Novi, et auspiciam, et decursum, precor tibi faustum, et fortunatum. Brevi plura. Nunc valde occupor. Vale. Theresiam saluto 24. Dec. 1803. Pestini. Illustrissimus Episcopus Zsolnai pecuniam, maturandae editioni consecratam, mihi, ipso nominis mei die, per Bajzathum numerandam curavit. Deus illi retribuatur hanc beneficentiam! Spero, iam nec reliqui tardabunt. Dedicacionem, uti svasisti, paravi stylo lapidari. Mitto excusa exemplaria, ut videas, quae facta sint.

84.

Nicolaus svavissimo Michaeli suo S.

Cuperem rerum, cum praesens nequeam, saltem per literas, et frequentius, et prolixius confabulari. Nihil est mihi iucundius tua familiaritate, nihil svavius tuo colloquio. Sed cumulatae occupationes meae eripiunt mihi vel hanc oblectationem, ex mutuis literis capiendam. Ita obruor propriis, ita etiam alienis distrahor negotiis, quae mihi maiore auctoritate, et varia necessitudine imponuntur: ut ipse mirer me, et somno brevisimo, et nulla cessatione interposita, posse tamen sufficere laboribus perpetuis.

Tanto maius exerior Szombathii meritum de restituta valetudine mea. Vir immortalis, non me aegrotum curavit, sed perditum nova creatione recentissimum restituit mihi ipsi, amicis, et Patriae. Quae mihi in mandatis dedisti, transigenda cum Schedio, et de comparando Schwartnero: curabo nunc denuo, et urgebo, efficacius. Scire percipis Patroni sententiam. Illam mihi Vienna perscriptam ab amico Frayo tecum lubens communico. Lakitsnak sok védői vagynak; de Sark — — — nem nagy barátja. Sokat tudott meg felőle azóta, hogy sarkára kezdettek lépni. Ő tsak azért javaslotta az Universitas Typographiáját, mivel nem reménylette, hogy annyi jóakaróid legyenek, a kiknek segedelmekkel kiadhatnád munkádat. Bátorság kedvéért javasolta tehát, és most már megnyugszik. Tsak az Ur Isten mentsen meg. Édes Miklósom! mindenk jól fognak menni. Mi mellitissime Michael! fruere et tu iustissimo solatio tuo. Quiqui vident conatus meos, vident autem multi, omnes isti laudant et Veszprimiensium munificentiam, et *ultra re una voce proclamant, ad coelos usque attolunt primum protectorem*, et alios tam exemplo suo, quam interpellatione pertrahentem amicum optimum, literaturae patriae amantissimum. Ira illis luculenta sunt omnia ex rerum nexu, et decursu. Habes et ex eo voluptatem certe non mediocrem: quod eum videas Veszprimii Canonicum, quem iam in ipso contentionum exordio futurum praedixisti, Fratrem tuum in Ignatio, etiam nostrum, ut puto, in Calasactio, per eius Fratrem, Rectorem Claudiopolitanum, Ludovicum Farkas, Virum Egregium. Rostium bis vidi, mihi forte obvium, et mecum longius colloquentem. Viennam parat. Hodie intellexi etiam Kapuvarium hic esse. Doleo mihi tempus non suppetere, ut ipsos invisam. Utinam et pro me, homine laborioso, bonus aliquis intercessor vadimonium praestaret apud Priorem Zirtensem! Est certe et mea crumena misere perforata, crudeli avaritia quaeistorum, usurariorum Pestinensium. Inquillinorum Judeorum contagione ita omnes infecti sunt; ut ipsi Judaei mitius laborent morbo suo, isti vero ad extremam insaniam. Vix tolero vitam: adeo exaggerata sunt rerum omnium pretia. Sed Prior, Vir optimus, succurrere posset mihi vel sine vadimonia, unice patriae literaturae amore. Obtulit ille mihi ducentos florenos, sed conditione non bona, quam dedignabar usque ad indignationem, ob quam et tu me obiurgasti: ut, contra conscientiam agerem, et linguae nostrae detectam magna labore puritatem, placendi studio, cum reliquis ignorantibus, vitarem, fieremque ex linguae nostrae

vindice strenuo agnitae veritatis vilis impugnator. Disputationis argumentum attingo breviter Propositione XII. Pag. 9. et 27. inter eas, Tentamini subiectas, Auditores mei publice probabunt 6. Martii. Praesentes vos cuperem in hoc periculo. Sed legetis eam disceptationem, ad evidentiam evolutam, in Tomo III. qui nunc sub praelo est. Svavissimus Dreta noster, mutata sententia, amabit me potius, constantiamque meam eo pronius remunerabitur, quo est et ipse cupidior puritatis Hungaricae. Ego linguam nostram castissimam contendo exhibere indefesso labore meo; qualis est genuina indole, et natura sua. Nihil affingo ex meo: quae promo, ex eius adytis profero. Haec sacra erunt vobis, et gratissima ut me contra avaritiam Judaicae Civitatis¹ vestra liberalitate tantò efficacius defendatis. Secus deficiam; et, abiecta ingratiissima scribendí cura, dedam me commercio; fiam Judeus, in tanta occasione, ut quidam Professores nostri, in tuis quam maxime Revitzkius: qui non eget, sed facit, alios egentes, iniquissima pressione. Hic, quomodo et me vexaverit, narrabo praesens. Laudo te, Svavissime Michael! de constantia muneris sanctissimi. Nihil audivi. Sed si audivissem etiam, rumorem malignum repressissem illico. Novi animum tuum altiozem vexationibus homuncionum, quos virtute tua semper cum gloria proterer.

Ex antiquitatibus impressa sunt 1000 exemplaria, totidem ex Grammatica. Sumtus in illas impensi sunt: pro Typographi opera fl. 511, xr 30, pro tabella aenea fl. 25, pro huius impressione fl. 13, universim fl. 549 xr. 30, Typographo pro philyra una in 1000 exemplaribus solvere debeo fl. 22. Idem contractus est in Grammatica. Huius Tomus I. constat fl. 493, Tomus II, fl. 341. Uterque ergo fl. 834. Accedunt Nuncia in exemplaribus 4000; Horum propagatio per Noua Viennensia, et Budensia; Donatia collectoribus, Impressoribus et Bajulis; Donatia Patronis, Amicis, Eruditis, in exemplaribus compactis, et crudis. Prior, et posterior editio, his titulis, rapuit mihi florenos 300. Habes ergo impensas meas florenorum 1683. Quanta autem lucra? Sed satis lucri dabit utilitas publica, et gloria inde redundatura. De e mellett elsoványkodom, úgye bizony? Jó a Zirtzi Prior, a kit igen tisztelek. Amico meo Khorio dedi nomine tuo exemplar in compactura Gallica. Tradidi eidem et alia duo exemplaria Sabariam transmittenda: alterum Nagyio, alterum Ölbeio. Nihil isti rescribunt. Khorii fidem in dubium non voco: suspicor istorum indignationem. Nam alter horum invidit ubi carmina mea, tanto magis hanc *dedicationem*. Sed cur illi non sequuntur tuam etiam munificentiam?² Hoc reposui alteri mecum Viennae expositulanti. Stentorem nosse cupis. Grande Brutum, est is Batsányius, Portentum Ingenii! Sic ipsum miratur vel Schedius noster. Gratulor tibi de honore a Principe Eszterhazio tam amoene facto. Utinam et mihi amoenus esse posset! Speravi aliquid per Görögium; sed hoc iam evanuit. Thereciam, mei memorem, amicissime saluto, et optime valere cupio. Vale, et me ama. Pest, 3. Martii 1804.

¹ Révay akkor már zsidó városnak mondja Budapestet.

² Ismét a Paintnernek való ajánlást erősíti meg.

85.

Nicolaus Michaeli suo Salutem.

Moerore tuo moereo, vere ex animo. Scio enim, quam fidam animulam, quantam rerum tuarum adiutricem amiseris. Sed quando mortalis est origo nostra, conquiescere debemus in lege aeterna. Et vocamur et nos. Praeunt amici, ut meus nuper condiscipulus svavissimus: Pater Sigismundus Darabos, Budae Superior Castrensis, Vir singularis exempli, praeunt, inquam amici nostri, et longam hanc viam reddunt nobis faciliorem: dum discessu suo hunc orbem faciunt sensim nobis minus gratum, ut ab eo divelli iam non aegre feramus, imo optemus potius. Interea, dum licet, comparemus nobis bona viatica, egregia in terris merita, et praemia his in coelis destinata; quae nunc Theresiam manent, immortalem vel testamento suo. Cum voluptate intelligo te pronum esse ad pistrinum Jaurinense. Dulcis est haec occupatio amore boni communis. Laudo operam tuam, quam es tam libenter nauaturus Fratribus Zirtzensibus. Deus te confirmet! Sed lente festina. Haerent Benedictini, quia repente inchoarunt. Si quid profeceris apud Drétam mea caussa; eriges me prostratum. Frustra minor commercia: iam sero est. Maturius debuisses incipere, uti Revitzkius; in quo habendi libido ita omnem Jesuitae speciem exstinxit; ut ne umbram quidem superstitem meo videas. Sed gravius est urgenda apud Drétam res multo facilior. Quidam Andreas Fajner, qui tibi Gödölini saepe adstitit, ut clericus Agriensis, mutato hoc statu factus est Linguae Hungaricae infelix Professor, primum Jaurini, deinde Budae. Homo vitae integerrimae, sed valde pusillanimis nactus est Collegas inhumanos, et feroces. Ad animi aegritudinem habuit miser et corporis morbos varios. Non benigna ratione detrusus est de statione, spe accommodationis. Iam in quintum annum vivit miserime; oberrat, ut mendicus; in summa desolatione fere contabescit. Frustra ipsum commendavi Novákio. Frustra pulsavit apud Jaszoviensem Paepositum, frustra apud Quinqueecclesienses, Agrienses, et alios pinguiore Sacerdotes. Obsecro vos, per viscera misericordiae aeternae, misereat vos hominis undique derelicti. Foveat ipsum Benignus Dréta, dum reviviscat, et se pro aliquo officulo aptum ostendat, in tanta familia. Multi epulantur illic sine merito. In hoc paupere Christum ipsum est hospitio excepturus Bonus noster Dréta. Quaeris de Tentamine meo. Successit quam optime. Juventus mea animata Illustrium Virorum frequentia solatium mihi attulit incredibile. Aderat in hoc tentamine cum voluptate Comes Georgius Festetits; qui mihi subsidium dedit 50 florenorum. Rectoris Magnifici Decanorum, et Collegarum solito numerosior praesentia, ornavit actum nostrum. Amant me omnes, et aestimant. Succurrunt, et applaudunt conatibus meis. Gloriam, quem refero ex lucubrationibus communem faciunt: laetantur hos in Universitate prodire in lucem. His vivo solatiis.

Perscripsi haec Viennam Patrono, in responso meo ad recentissimas eius literas, plenas amoris, plenas benignitatis. Sed tu tecum communicata non cuitis pandas, praesertim malevolo: ne me ob loquacitatem

indignum putet favore suo, et praecipue literis. »T. Úr nemzetünket oly kintssel gazdagította meg, mellyel talán kevés nemzetek dítsekedhetnek. Nem is tudom, micsoda nyelvnek volna annyira kifejtve tulajdonsága, Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt. Az első kötettel már az előtt Paintner Prépost úr megajándékozott, későbbben pedig T. úr, is: melyért nagy köszönetet mondok, és adósa maradok. Kikérem pedig a többi részeit is, el nem mulatom teljesíteni kötelességemet. T. Úr alig lépett a Professori hivatalba, már is remek munkát ereszt ki. Utinam haberet plures imitatores! Meg köll esmérnem artza pirulással, hogy nálunk a tudományoknak becse, és jutalma, a mint T. Úr jól sajdítja, nintsen illendő mértékében; és a Tanítók inkább tarthatnak számot a jövődónek hála adására, mint a mostaniaknak. Noha bizony most is nem régen Felséges Urunk avval igen nagy tanubizonyosságát adta, melly igen kívánja az oktatókat megjutalmazni: midőn kegyelmesen megparancsolta, hogy a Cancellária mondja meg vélekedését, miképen lehessen a gazdagabb káptalanokban a stallumokat szaporítani; hogy azoknak, kik az Universitasnal ditséretesen tanítanak, jutalmat rendelhessen. — A bál adót várom a napokban: reményilem a Magyar nyelvnek »elé mozdításában is bőkezűségét.« Tantum est, quod et te oblectat. *Bál adó* est Sigismundus Horváth, qui Budae una nocte 6000 florenos impendisse spargitur ultimis Bacchi feriis, dato saltu solenni. De quo nunc sic rescripsi, ad cudendum ferrum, dum calet. Tisztelem a Méltóságos Békes Fő Ispán urat ő Nagyságát. Ha annyi százat ad egy könyvemnek ki nyomtatására, a' mennyi ezret költött egy éjjeli inneplésre: olly hatalmas illuminatiót gyújtok dedicatiomban, hogy soha el nem alszik nevének fennmaradó ditsősége.

Schedius te perhumane reveretur. Socii res iam defecerunt. Eius effigies nunc imprimitur: ea tibi lubens gratificabitur. Animadversiones tuas accipiat cum voluptate. Perficies et istas animo tranquilliore, moerore leuito. Sic sumus nati homines, ut vicissitudinibus iactemur. Orationem tuam in funere Fengleri non legit, quod valde miror. Leget nunc, et eius quoque mentionem faciet, qualem meretur, insignem certe. Is erat, Tentaminis mei Praeses, a me, et Juventute mea delectus: quo honore valde exultat. Salutem te Báró Schaffrat, iam restitutus; meus item Servator Szombathius; deinde amici alii. Forti esto animo, vindica te Patriae: mitte fucos otiosos, ventri, el mammonae deditos. Inglorii morientur; nos famelici, colaphis caesi perennabimus. Vale, et me ama tui amantissimum. Pestini 14 Martii 1804.

Prolusiones meas serius edam iusto volumine, per politas, et castigatas. Placent illae, dum perorantur; editae vix placiturae. Nosti criticos inhumanos. Habent, quod rodant. Tot rebus modo equidem non sufficio.

86.

Nicolaus Michaeli Suo, Amico Svavissimo, Solatio a Deo, solatiorum omnium Fonte.

Pransus sum hodie cum Schafratio apud Fratres, tui memores, tuique pro merito observantissimos: quod Vir sis, siue partium studio,

recti, aequique amantissimus. Venerantur te omnes. Schafratius vero gratificatur etiam suis Iustis Solemnibus. Si haec tuo iudicio probata fuerint, perinde habiturus est, ac si totius orbis iudicio probata fuissent. Tanti re facit. Commendo tibi sortem miseram desolati Fajnerid. Esto et huius Pater, ut es Orphanorum. Vale, et me ama tui amantissimum. Pest, 18 Martii 1804.

1804. 20. febr. Installatus Custos Jaur.
Régiben el temetők szeretett atyavéredet Imrét,
Kelcz János Prépost, és Fületinczi Nemes
Jézusi Társaság, és káptalan ápolá kettőt,
Vér, szerzet, papi rend mindenitekben egyez
Püspöki Szkófiomot nem nyert; vala érdeme rája
Bátyádnak, mit üzent? Kuzstosi öttse vegye.¹

87.²

Nicolaus Michaeli Suo Salutem P.

Molestissimum habui totum mensem Martium et Aprilem. In continuis hemorroidalibus et rheumaticis affectionibus exegi tam longum hoc tempus. Oculorum, sanguine suffusorum, ruborem aegre potui depellere vel mense Maio, continuo licet medicamentorum usu. Sic mihi affecto, nec licuit, nec libuit scribere. Habes itaque excusationem longae cessationis. De pueris quae scripsisti, nihil moror. Potior mihi est mea libertas, et tranquillitas, quam ut metu sermonum vulgi, in me utique nunquam benigni, sub onere gemam, quod circumstantiarum ignoracione male assumsi, non delegi. Sapientis est consilium mutare in melius. Ideone alam, et educem proles potentum, ut ego pauper, in hac praesertim rerum omnium enormi pretio, non modo nihil lucri referam, sed debitis etiam profundius immergar? Et re mea sic cadente, etiam ne ita praeterea desipiam, ut otium, et tranquillitatem meam, ingratum curis consecrem, nobilioribus occupationibus multo laudabilibus impendendam?

Quantum Patriae fulcrum erigam in Horvátho? quantum in Festetisio? Ille gentili tarditate fratribus nil promittis excellentius. Iste alter matris et aviae blanditiis corruptus, iam in Theresiano nequam nobile ingenium malitia, aetatem superante depravavit; futurus, more magnatum, helluo, pergraecator, famulorum, et subditorum carnifex. Et istum quidem, talem mihi praecognitum iam mense Novembri dimittere voluit. Futuro quidem anno non habebam amplius etiamsi mille florenos polliceatur pater. Horváth sumtuosus alias, praesertim inter magnos, sed in prolium educatione male parcas, et fere avarus est. Quod illi Viennae a Somogyio, Almasio, Josepho Nagy Canonico Sabariensi, per elegantem iocum satis obiectum est inter epulas, ea mente, ut me hominem, quo ille se felicem iactabat, paullo liberalius haberet. Sed experior fabulam

¹ Ezt a kis alkalmi verset, melyet valószínűleg Révai készített, Painter jegyezte e rövid levél hátlapjára.

² Ez a levél bár a gyűjteményben rendes folyószámmal van ellátva, nem tartozik ide; mert időrendben korábbi dolgokról és Révay sopróni tartózkodásának idejéről szól.

surdo fuisse decantatam. Si se ille non emendat, et ego perseuerabo in tuenda mea indemnitate et tranquillitate. Mirabar Belnaium literas ad me datas ad te direxisse: qui probe scierit me iam Sopronii degere, cum me hic mense Octobri hospitio meo inviserit, et carmina mea hinc missa cum literis meis mense Maio acceperit. Mihi hoc videtur voluisse isto errore; ut tu ex ipsius epistola legas ipse eius de te iudicium, et exspectationem tui operis. Multas tibi gratias ago de opera tua apud Budenses pro me interposita. Percepi tandem pecuniam integram cum fine mensis Aprilis. Novákii, et Schwartzlii, foedissimorum hominum molimina Budae ne assumpta quidem fuisse videntur. Usque 4-tam Januarii, qua die Jubilatio mea in Cancellaria promulgata est, spectatus sum in categoria Professoris, licet a prima Junii non docuerim, propter fractam valetudinem: a 5-ta vero iam in seriem Pensionatorum relatus. Utriusque tituli ratas partes levavi ex Csornensi Cassa filiali, universim flos 290 xros 10. Prima Maii in amicis litteris nostri Mártonfii accepi flos 100. Tanta ergo pecunia, flos 390, xris 10, continuis his aliquos diebus releuatus, expunxi illico debita, et inclementia temporum vix tantum mihi superest, qua aegre terminem annum hunc scholasticum.

Nulla von nulla gehet auf. Sopronii nulla spes est facillioris vitae. Praeemptores hic regnant, incuris Magistratus, et Lutheranorum in primis summa est avaritia. 300 floreni hic mihi non sufficiunt. Ne qua stipendia sunt frequentia. Monialium Confessarius solet mihi succurrere: dat sacra a 20 xris. Deo gratias! praestat vel hoc, quam nihil omnino. Praestolor meliores circumstantias: et locum mutabo. Liber utique esse volo nulli loco alligatus, etiam literariae peregrinationis caussa. Modo, restituta aliquantulum valetudine totus sum iterum in antiquitatibus meis Hungaricis. Satis sum feriatas tres integros menses, quod tuli aegerrime. Sed oculis debui parcere. Episcopum meum iam salutavi. Ad carmina mea, in quibus tu pro meo affectu tibi debito regnas, iam dudum scribi iussit per Granerum: »Sua Excellentia Episcopalis, ubi Rakosinum venerit,« coram contestabitur, quo animo grato, et acceptaverit, et legerit adnexum opusculum, cuius praestantia, non alio, quam Révaio digna est auctore.« Sum apud ipsum loco adhuc veteri. Somogyii laetitiam de versibus meis communicavi cum Mártonfio. »Kedves drága Tisztelendő Uram! Két rendbéli kedves levelét, a mint szoktam, örömmel vettem. Az elsőre megpirultam, olvasván, hogy Tisztelendő Úr sok fáradozásinak elvett nyugodalmas jutalmát nekem köszöni; holott azt csupán a maga tetemes érdemeinek, és a legkegyesebb Felsőleges Urunk kegyelmének tulajdonéhatja. »Én tsak azt kívánom, hogy számos esztendőig azt egészségben jó kedvel tölthesse, és így mindenkor Hungaricos concinat ille modus. »Mivel pedig éppen erről vagyom a szó, ki nem mondhatom, melly igen tetszett Méltóságos Erdélyi püspök ezen ékes gondolatjának a deák versekben való elől adása. Méltóságos Püspök Rosos is álmélkodva olvasta. Én tsak attól félek, ha a Deák Szűzek is Phoebus sententiáját feljebb appellálják, vagy ismét uj pert kezdenek, az illyes darabok be mutatásával hasonló just a Magyar Szűzekkel ne nyerjenek :

mert lehetetlen, hogy Tisztelendő Úr betegen írta volna azokat. Azonban mind azért, mind a többi legékesebb darabokért igen különös köszönetet mondok: Denistről igen méltó volt olly ékesen emlékezni: kinek neve és ditsérete, meddig a szép tudományok fen maradnak, mindenkor megmarad.« Neostadium excurri cum Herulis ad videndam Contractionem Insurgentis nostri Exercitus. Conveni illic cum quodam Canonico Hungarico: qui tibi invidit honorem meorum Carminum, aperte indicant cupiditatem eorum: si ad eum divertissem in curanda mea valetudine aequae eadem me habiturum fuisse apud eum benevolentiae, et hospitalitatis Argumenta. Domine mi! sic illi reposui, cur antea non eandem excitavi in me fiduciam, ut sic secure ad re venissem, quam in me Painterus meus iam dudum excitavit, et fovet constanter annis iam viginti quinque? Virtutem diu cognitam amo, et celebro. Audio Grossingerum aliquid de me scripsisse propter Denisii celebrationem, sed quod ego carmen nondum vidi. Sanyensis Poetae versiculos tecum communico. Utinam et Majlathii animum, subito propensum, sed non etiam mutatum perscribere possem! Acceptis versiculis, ad liberalitatem excitatus, dixit se aliquid missurum per eorum adlatorem Canonici Horváth nepotem, Episcopi nostri Provisorem Rakosiensem. Adfuit hic die altero monitus a Patruo, sed Praepositus nescio quas occupationes est caussatus, et in hunc usque diem occupatur. Tu, si quid iocari posses opportune, rem mihi gratam laceres, ut ipsum de largiore manica celebrare valerem. Lege nugas meas cum Mártonfio.

88.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Scripta tua, et Carmen de Illuminatis, ab Eggenbergero mihi traditum, illico ad Schedium detuli. Ille, cum te magni faciat, colat, et observat, officio erga te suo non deerit. Rauschium munere Jaurinensi se abdicare velle iam scimus: quod Fratres Canonici Posenienses, nescio qua lege peculiari, ipsi absentibus tantundem de proventibus detrahunt, quantum ex Directoratu percipit. Hanc ille iacturam aegre fert. Occupationem publicam non deprecatur, modo laborum proemia non ipsi subducantur. Videtur se offerre pro eodem munere in Districtu Poseniensi. Quid tum fiet Szapárió? Budae nunc moratur Tumor Jaurinensis de Arca Laeva in Seminarii negotio propter testamentum Dongóianum. Nosti hominem ambidextrum: hic ille Sinistra Manu agit una de Successione Regni decedente Rauschio; nisi obstet Dente Cruentus Aper, ad revomendas siliquas porcorum nondum plene deglutitus. Ita isthic loquuntur. Credo non defuturos, qui te iterum provocent. Mea quidem vota pro te sunt, item bonorum omnium, qui et te probe noverunt, et bonum publicum promovendum exoptant. Eventum revera cupide exspecto. Martinus Kovatsits gratificatur tibi Nuncio suo, quod hic acclusum transmitto. Nuper admodum me invisit rogatu cuiusdam amici, quem nominare noluit. Retulit huic Graecio literas esse scriptas a quodam venerando Senecione Jesuita: qui cupiat scire, quid tu agas qualia opera edideris. Dixi, quaesivi: Zamagnae Navim Aeriam cum tua Praefatione; Solennes Dictiones, Zirtzensem, et

Jaurinensem; Fugientia quaedam in Opere Periodico; Excellentem demum Apparatum Bibliothecae Jesuiticae. Si qua me latent, eo velim perscribo Tu Graecensem Senecionem nosces utique, cum Fratrum fidelem habeas memoriam. Cum Kitajblío nuper sum de te locutus: qui te amicissime salutatur, item et Schönvisnerus, tui semper memor, quoties ad Bibliothecam venio. Ama me tui amantissimum, et vale. 3. Junii 1804.

Jam obsignatam habui epistolam ad te datam: cum mihi allata est Takátsiana per famulum Eggenbergerianum. Eam vix potui perlegere, iam ad Collegium ire debui. Conveni illic cum Schedio: qui mihi epistolam itidem Takátsianam exhibuit ad se scriptam. Nubes grandae concurrerunt: tua terrificans, et exostulans; mea per tuam incitata; Takátsiana querula, et beneficium exprobrans, eaque duplex. In hac pugna fiunt coruscationes, eduntur tonitrua. Futura est certe etiam exoneratio. Sed quae postea serenitas ventura? Ego vos iam audivi; et vos me audite, quo dolore doleam, novo, et antiquo. Rupto sigillo, epistolae priori adiicio et alterum hoc schediasma. Obsecro vos, si amici estis, ne viliter mecum agatis. Ego iam elocutus sum mea. Quidvis porro sequatur, altum tacebo, et me in proposito labore meo turbari non patiar. Multa restant ante mortem superanda: cur ista litibus impediuntur? Puto et vos ea esse de me sententia: ut pace perfruar ad tantos, quos mihi sumsi, labores feliciter exantlandos. Alii quidem mitiores arbitri, si mihi non blandiuntur, sic vulgo loquuntur: ad hoc, quod orsus sum, si ego eripiar, alium non futurum in Patria tam aptum, tam feruidum. Damnant hostes meos priores, qui Patriae commoda invide hactenus remorati sunt: valetudinem, et tranquillitatem exoptant. Patriae vivo, non mihi. Franciscus Frey est Praefectus Junioris Comitatus Wenckheim, cuius Tutor est Illustrissimus Somogyius, Patre anno superiore e vivis erepto. Junxit nos Institutum Scholarum Piarum, et amica consuetudo in Collegio Karolyiensi.

Origine est Jaurinensis, et ad dioecesim eandem transit impetrata secularisatione, eodem, quo ego, tempore. Vix optimus. Oblectemur vero rebus etiam iucundioribus; alibi serenius est coelum. Accepi Jaurino duas epistolas, alteram a Rajnisio, alteram a Tumpachero meo, eodem prorsus die, quo tuas. Has tecum lubens communico.

»Révainak boldogságot kíván *Rajnis*. A Parnaszszusomnak, és Virgiliusomnak tsinosgatásában foglalatoskodván, még ugyan reá nem érkeztem: hogy az imént nyomtattatott könyveidet általolván. De elég az, hogy ezek Révainak szüleményei, melyeket tsak azért is nagyra bötsülök. Ha mi van ennek, a mire nézve külömbözünk; abban olly módot fogok találni, hogy perlekedés nélkül megegyezhessünk. Élj. Barátom! és sok esztendeig örülj ditsőségednek, melyet magadnak szép munkáid által szerzettél. Győrben, Bika havának 12 nap. 1804 eszt.«

Josephus Nicolao Suo Svassimo S. Quod opus industria, eruditione, ingenioque tuo dignum mihi transmiseris, ago tibi gratias, quas possum, maximas. Superasti exspectationem, quam non vulgarem fovi, de opere hoc, cuius ante annos velut prima lineamenta mihi adumbraveras. Miratus sum non minus tuam in his salebrosis tractandis dexteritatem, ac stupendam laboris patientiam; prorsusque mihi e paucis hucdum

delibatis persvadeo, neminem fuisse in praesens; qui seu linguae naturam tam fuerit profunde scrutatus; seu tantum adhibuerit exterorum subsidiarum apparatus. Quod cum non postremum sit meritum, inde tamen maiorem puto laudem tuo accidere ingenio: quod sterile, et insipidum plerisque argumentum ita ornasti; ut grammatices taedia philosophica velut tractatione condires, ac prope depelleres. Vale. Die 12 Apr. 1804.

Baro Schaffrath te reveretur. Accipies proxime ab eo literas polixiores. Mirum in modum placuit Venerando Senecioni sententia tua, de affectu, et pietate in Cineres Prayanos. Multum te diligit.

89.

Nicolaus Michaeli Suo, Amico Svavissimo.

Jam tuto gaudeamus de re nostra feliciter superata. Quod boni omnes iam dudum optarunt, quodque bonum, faustum, fortunatumque sit, et cedat ad maiorem Dei gloriam, Patriaeque emolumentum: es revera Superior Studiorum Director per Districtum Literarium Jaurinensem, et Quinqueecclesiensem. Indignor amicis Viennensibus: quod rogati hoc mihi solatium non illico perscripserint. Tui, credo, erant in hoc vigilantiores; neque novam sibi rem scribe, sed gratam tantum modo a coniuncta amici animi laetitia, et sincera congratulatione. Ego fontem huius solatii, per Praelatum Somogyium, habeo ipsum Semseium Personalem Praesentiae Regiae, qui literas Vienna accepit, inter alia, et hoc nuncio mihi iucundissimo signatas. Dies Sancti Andreae sacer me hoc gaudio cumulavit, mane hora septima, qua ad Missam celebrandam cum Praelato Somogyio quotidie convenire soleo. Eodem die consuevit Rector Universitatis solenniter eligi. Ad quam functionem cum serius confluissemus hora decima, gaudium meum dissimulare non potui. In frequenti Literarum Virorum corona, ante solennia nostra, hanc Promotionem Literariam laetus promulgavi: laeti omnes audiverunt, praesertim qui te propius norunt, qui te colunt, qui te amant, Fratrem Socium, Amicum, Literatum Fautorem, et te ipsum Literatum. Consecuta omnium congratulatio, consecutae piaie omnium comprecationes: Vivat! Deus ipsum diu incolumen servet literarum incremento, et dulci praesidio!!!

Jaurini audio iam plena fuisse omnia exspectatione certissima: ut ille Tumor Sinister tanto isto honore, altius, latiusque distendatur. Fidem rei conciliavit factum Excelsae Cancellariae: quae togis circumscita, iisque moliminibus obruta, quae acheronta moveant, hoc insigne Factus et Arrogantiae Monstrum, reiectis ceteris candidatis, solum, et unicum proposuit Maiestati. Credulitas ergo Jaurinensis persvasa erat: hoc tanto conatu alium fieri non posse. Sed ille de Status Consilio, qui *inter competentes te aptiorem nullum novit*. Maiestatem flexit ad te nominandum omnium aptissimum. Ventus Albensis eo die, quo redux Albam veni, Viennam properavit, ad se tracturus omnia, suo praesertim sermone doctissimo *de prioris mundi vestigiis*, de *sententia perite lata* in causa matrimoniali. Aegre potui vel 50 florenos ad priores 40 ab eo extorquere. Reliquos 600 iam perdididi de eius promisso priore, quum est Canonicus factus.

Annus 300 a Directoratu acceptare non potui vel Perkatensio Parochi sententia deterritus: qui intrepide asserebat Stultum a Cancellaria Directorem proponi non posse. Cum patrono iocatus sum per literas, quando et tuum moerorem perscripsi satis mature: ut mihi tantam hanc iacturam via alia resarciat. Si Antonio grata erat mea delineatio, multum gaudeo. Silesios cum Davide Hungaro Vienna esse remissos valde laetor etiam Antonii caussa: cui molestiae fuissent enatae non mediocres, si eos iam Zirtzium, advenientes denunciare debuisset. Initia tua tam iucunda rebus meis non iucundis non lubet, quasi nube aliqua, contenebrare. Sed tu res meas scire aves. Febrium reliquiis et nunc afflictor: febris lenta catarrhali, tussi molestissima, et sudore imani; quae me mala vespere obruunt, noctemque totam reddunt miserrimam. Decessit nunc rheuma ferox in brachio, et pede sinistro. Obruor interea laboribus, non modo meis, satis utique onerosis, sed et aliis aliunde mihi obrutis.

Trattnero dedi florenos 200, quos mecum attuli; haeret tamen editio, et quartus quidem tomus, Deus novit, quando sit lucem visurus. Pecuniam Martzibányianam impensam tomo tertio restituere debeo in tomum secundum antiquitatum. Utinam Veszprimiensium munificentia non fuisset dimidiata in his incoeptis tam arduis! Budam transire non dum potui ob aegritudinem. Inde ergo nihil scio. Sed excludor tempore. Plura alias. Vive felix, et fortis in novo tuo munere! et me ama porro etiam. Pest. 2 Dec. 1804. Revereor humillime Illustrissimum D. Episcopum, et Praepositum Maiorem. Saluto, et exosculor Takátsium, Dretam.

90.

Nicolaus Michaeli Suo, Amico Svavissimo.

Heri, in praevigilio Sancti Patroni mei, mane ante collegium, exhibitae sunt mihi literae Buda scriptae manu amica, plenae gratulationum et votorum, te iam Superiorum esse Directorem. Scitur itaque haec tui promotis iam et Budae. Post prandium, affixus mensulae meae scriptoriae, ecce et alteram accipio epistolam Vienna missam ab ipso Patrono. Votis pro die onomastico depromptis adiecit solatium, quo me certo tripudiatum probe novit ex arctissimo nexu nostro. Quanta dignatio! Az Úr Isten tartsa, és boldogítsa ezután is: hogy számtalan Szent Miklós napját érhesse, és vigan szentelhesse olly örvendetes híreket hallhasson, mint a' millýent én most jelentek: hogy tudni illik *Paintner Rátóthi Prépost Úr Győri Districtusban Fő Directornak nevezetett a' Fölséges Urunk által*. Moerorum tuum perscripsi mature, uti perscribendum iussisti, ex malitiosa Sartorii Tumoris machinatione. Rescripsit, Patronus ad istam quoque portem. A' mit T. úr irt B. felől, kételkedem annak valóságáról: legalább én legkisebb nyomát az ollyatén lépésnek nem tapasztaltam, és így meglehet, hogy az a hir is költemény volt. Expertus sum mentes altiores abhorreere ab humili talium criminorum animo, et molitione. Puto ergo iam in principio ab ipsis illis matronis, quarum favor prensabatur, reiectas fuisse viles istas rationes fortunae promovendae. Vel certe negat Patronus quidquam tentatum fuisse, illa, quae Virum Aulicum decet, prudentia, ne inter viros

dignitate conspicuos, in eadem praesertim orbe, aliquis furor gliscat, et animi indignatio, facile in apertas similitates eruptura. Tu quidem vindictam habes cumulatissimam; et ille, siquid vile molitus est, poenas luit gravissimas: quod remotus sit a re, tam cupide, tamque perditae quaesita. Te ergo Virum esse volo magnanimum; qui noris dissimulare, et hanc iniuriam, et alias quascunque oblocutiones, futuras certe non modicas. Magnum enim est, et excelsum: quo te eluctatum fremit invidia. Sed imbellem faciunt merita tua insignia, clara, manifesta, et quotidie majus incrementum captura in posterum tua prudentia, tua gravitate moderata tuo fervore, tua vigilantia, tua charitate paterna, tam erga Professores ipsos, quam erga Juventutem, Spem Patriae, tuae sollicitudini traditam. Tuum ingressum cupio, gravitate, et amore temperatum esse. Sunt tibi ad hoc multa praesidia ab ipsa natura, ab usu, rerumque cognitione latissima: svavitas oris, et eloquii, publica auctoritas, communis omnium exspectatio, propensus in te omnium animus. In osculo publice dando adolescenti omnium optimo, iuventutis principi, de quo locutus es in confabulatione amica, video aliquid inesse adversum dignitati tuae, imo et noxium famae. Exultant Professores tuo Directoratu. Sed in Polono Hirschio, Prodirectore tuo, observasti quoddam frigus. Hic primus erit, qui osculi levitatem palam exprobraturus est. Alius fortasse longius procedet, et spurcitiem aliquam Novákianam malitiose interpretabitur in re innocentissima. Omittes ergo hanc teneritudinem maternam: induesque potius paternum aliquem rigorem prudentem, necessarium ad perpurgandum Augiae stabulum, reliquias Quinqueecclesiensis malitiae; cuius auctores, et fautores, erant ipsi Professores nonnulli, tua sapientia reducendi, vel coercendi. Haec, velim, boni consulas, profecta ab animo rerum tuarum studiosissimo.

Diem onomasticum habiturus eram satis tristem, partim ob rheumatis ferociam adhuc saevientem, partim vero, imo quam maxime ob temporum iniquitatem. Pestini sum pauper, et egenus, in nido crudelium foeneratorum, insatiabilium hirundinum. Sed repetito hoc nuncio, de tua dignitate iam certissima, voluptatem capio liquidissimam, et laetitia exulto quam maxima. Prandium erit mihi hoc tantum nomine iucundissimum: quo me Praelatus Somogyius ita hodie excipit, ut illi adesse velit amicos meos Markovitsium, Kelemenium, quosdam Fratres in Patre Calasancio. Pocula evacuabimus, inter gratulatione, et vota, pro tua Superioris Directoris incolumitate, meaque tui amici sorte aliqua meliore. Fortasse ridebimus leviter lusam spem Sartorii Tumoris, acheronta moventis, clientis togarum propudiosi. Ignosces mihi, quod hucusque neque Carmina mea, neque Diploma Graecum a Szerdahelyio editum, neque responsa ad sciscitationes ex Schedio, tibi transmittere potuerim. Faciam proxime adiectis rebus nonis, tibi, ut spero, non ingratum. Cum fine huius mensis absolvam Sacra, mihi ab Ugodiensi Parocho Boros amice data. Rogo te, velis adlaborare, ne hoc beneficio deficiam, procurato mihi subsidio ex thesauro Kis Martoniensi. Pestini valde egeo. Sed iam vale quam optime. Obruor a saluatoribus, complere chartulam nequeo. Plura proxime, tuis praesertim literis provocatus. Pestini 6. Dec. 1804. Takátsium nostrum disvavior, item et Dretam.

Ez az utolsó levél, mely gyűjteményünkben megvan Révaitól.

Miódön ezeket a leveleket sajtó alá rendeztem, az igazi, hű barátság és egy valódi Maecenas mintaképe szövődött elmémben és mondhatom leirhatatlanul roszszul esett, mikor a levélváltás megszakadása után kutaván, ez a szép álmkép szétfoszlott.

Még ugyanazon év (1804) december 24-én kelt és Mártonfi József erdélyi püspökhöz intézett levelében Révai örömmel írja: »*Paintner Barátunk* Fő-Directorrá lett a Győri és Pétsi Districtusban. Örvendek előmenetelének, mert a Piaristákat is szereti; mint Te Erdélyben. Ne hagyjátok el szegényeket, mert jó munkások az Urnak szőlőjében. Dignus est operarius mercede sua.¹

Azóta nem akadtam más vonatkozásra közte és Paintner között. Végre 1807 január 7-én kelt és Révai halála előtt utolsó levelében, melyet Mártonfihoz intézett, ő maga adja meg a felvilágosítást következő kiméletlen kifakadásban:

»*A mult nyáron*, tehát 1806., inséges állapotomban igen is esedezőképen *Paintner*-hez folyamodtam, hogy segítene szegény fejemen. *Megbántottam* szerencsétlen kérésemmel. Dühödő haragjában mocskolt mindeneknél, pap társainál, a professorok, sőt asszonyok előtt a társaságokban: fenyegetőzött, hogy bolond kérésemet megbünteti örök megvetéssel és engem többé soha sem méltóztat levelére. *Ilyen a német ember!* Édes Mártonfim! Magyar vagy Te, azért édes nekem a Te Barátságod... Minden jótéteményét keményen megfizettete velem a dicséreteken kapkodó *emberke*. Oly környüállásokban voltam, hogy Fő-Direktorságában segítő eszköz lehettem. Édes Mártonfim! ebben való fáradsággal kellett az utolsó fillérig mindent pogányul lefizetnem. Nem elégedett meg velem, hogy sokféle irtam dolgában: megkívánt minden beszélgetéseket, a hol csak szóval folytathattam ügyét. Irgalmatlanul megfárasztott. Ő Fő-Direktorrá lett, ennél fogva kanonokká is — s engem farba rúgott!«²

Paintnert valószínűleg az tette türelmetlenné szegény Révaival szemben, hogy folyton-folyvást anyagi támogatásért zaklatta. Fönnebb láttuk, hogy egy ízben éppen e miatt hosszabb időre megszakadt köztük az érintkezés; de ez alkalommal már egyszer s mindenkorra végeszakadt köztük mindennek.

Révai még ugyanez utolsó levelében írja Mártonfinak: »Nyugodalomra és halálra kéredzem« és ismét támogatást kér a püspöktől: »Meg ne vesd kérésemet. *Haldokló* barátod esedezik!« Ezek voltak utolsó szavai.

És csakugyan e levelét 1807. január 7-én írta és ugyanez év április 4-én jobb létre szenderült.

Kibékült-e halála előtt Paintnerrel, kit 1780 óta »Kintsem, Leg³

¹ »Hazánk« 1858. évf. 366. l. Török János szerkesztő itt jól jegyzi meg, hogy Révai a kegyes tanítórendnek haláláig hű tisztelője maradt; bár szabadabb mozgathatási vágyból ki is lépett annak kötelékéből. Ez valóban szép jellemvonás Révainál, ki nagylelkűen felülemelkedett a rend kebelében egyesektől szenvedett sérelmeken, a rendet, mely őtet megérteni nem tudta, a maga összességében nagyra-becsülni meg nem szünt.

² A m. tud. akadémia kéziratárájában.

kedvesebb Barátom! Amice Constantissime, Sincerissime et Dulcissime!« megszólításokkal czímezett leveleiben — és kinek haláláig hű barátjának nevezte magát: — örök rejtvény marad!

Közli: DR. RÉCSEY VIKTOR.

TOMPÁNAK EGY FIATALKORI VERSE.

Tompa legelső versét állítólag 1837-ben »Kandalló« czímmel Sárospatakon írta, mely néhány mással együtt a pataki coll. emlékkönyvében maradt meg. Az első költeménye, mely nyomtatásban megjelent, az »*Alkonyatkor*« czimű verse volt, mely az »*Athenaeum*« 1841. jun. 29-ki számában látott napvilágot, s nem a »*Mohos váromladékon*« czimű románcz, mint azt Szász Károly T. életrajzában (*összes költeményei* I. köt.) említi. Mert e költemény, az »*Athenaeum*« jul. 1. számában jelent meg.

1841-ben Fáy Ferencz a sárospataki collegium gondnoka a debreczeni váltótörvénytörvényesség elnökévé neveztetvén ki, a sárospataki tanulóifjuság egy kis emlékfüzetet adott ki tiszteletére következő czímmel: *Hálaemlék, mellyet Méltóságos Fái Fáy Ferencz úrnak, a debreczeni váltótörvényesség Elnökének tiszteletére hű gondnoki atyáskodásáért szentelte a sárospataki tanuló-ifjuság. Sárospatakon, 1841.*

E 11 negyedréttű lapból álló füzetben *Miskolczy Mihály* hittudom. hallgató, *Tompa Mihály* bölcselked. hallg., *Sebők Károly* hittudom. hallgató és *Nagy Ábrahám* hittud. hallgató írtak bucsuzó verset Fáyhoz, a ki

. . . legnemesebb gyönyörét a Pimpla' vidékén
Muzsasereg köriben keresé, s föllelte Patakban,
Serkentvén szeliden a gyöngyéd érzetü keblét;

írja Miskolczy Mihály versében, s kívánja,

Hogy mit benne Patak' Múzsája veszite el, azt a
Testvér Debreczen' Astraeája találja föl, egy bölcs
És hű buzgalmú intézőt a közügyekben.

Tompa költeménye e füzetnek 5—7 lapját foglalja el s Miskolczy verse után következik. Sem összes költeményei közé nincs fölvéve, sem másutt nem jelent meg; ezért nem fölösleges dolog, ennek közzététele:

Zugó viharral küzdő oceán'
Hullámit, és a felhevült kebel'
Érzelmít, mellyben öröm s szomor
Csatára kelt; életvalón ki tudná
Élettelen lapra átönteni?
Nagy Férfiu! mig ajkaink meleg

Hálát rebegnek, és öröm ragyog
Szemünkben; szívünk elszorul . . .
Arczunkra hullanak búcsukönyeink,
S az érzemény' csodás vegyülete,
Tördelt szavakban ömled ez feléd.

A gyors idő fut; s mint sebes folyam
Ragadja a part' lenge fűveit,
Elhordja napjainkat; és ki azt
Munkátlanul letűnni engedé,
Mint könnyü sajkaút a mérhetlen
Víz' tükörén, elmulik nyomtalan,
S a sír göröngyeit nem éli túl;
De tettek által halhatatlanul
Ám a derék, s nevét kivíja rénye
A bús feledség éj' homályibul,
Miként a fénykirály habokba száll,
De életővilágot még sokáig
A bérczek' ormain ragyogva hint.

Márványt emel a hála s tisztelet
Annak, ki a közügy' javára élt.
Hű Gondnokunk! sok üdves tetteidnek
Illy nagyszerű emléke iskolánk,
Mert két tized — lankadni nem tudó
Atyáskodásod tanuja — tünt el
Felette; mellyben jelszavad vala:
— Követve szép lelked' sugallatát —
»Díszét javát munkálni ennek, és
Mi ezt emelje, létesíteni.«
Emlék ez, és dicsőbb mint a hideg kő,
Melly holt betűkkel érzéketlen áll,
S bár sorsod int és elszakaszt körünkből,
Szívünkben élni fogsz örökre, s abból
Mély tisztelet s hő hála leng utánad,
S csak végütésekor hal el vele.
És most az elválás' bús perczein,
Fogadd közös hálánk atyáskodó
Buzgalmidért, miket tanúsítál
Intézetünk körül; s hogy ápolád
A tudomány szelid virányait:
Oh! ezt méltányolni a jó király,
Hazánk atyja is kegyes vala.
Hálánk csak egyszerű virágfűzér;
Mellyet számodra tisztelet kötöz;
Csak gyenge sugár a hő láng helyett,
Melly szívünk' oltárán lobog feléd.
Mert a kebel' tolmácsa: nyelv s ajak

Szavakban olly szegény, s elégtelen
 Hűn visszaadni annak érzetét.
 De szólnak könyeink a mellyeken át
 Tükröznek a sziv' hő indulati,
 Tiszták ezek, mint a forrás, miből
 Fakadnak bús szemünk' pilláira.
 Sirunk — mert távozol nemtőnk! — de menj!
 Kísérjen áldásunk örökre — !
 Menj! készen új pályád, a mellyre már
 Régen utat törének érdemid;
 S miként bátran röpül a nap felé,
 A bérczeken lakó királyi sas,
 Lépj a dicsőség fényfokán magasbra.
 S légy mindenütt a jóügy' bajnoka;
 Mellyért legyen jutalmad: jó királyunk'
 Magas kegyelme, és a hon meleg
 Hálája, és az édes öntudat.
 Tisztán ragyogjon még sok éveken át
 Feletted, a boldogság nyílt ege.
 Találj lelkes nőddel boldogító
 Gyönyört, jeles reményű magzatodban;
 Kit képezhess erényid' nyomán,
 Ki örökölje szép erényidet.
 Ugy folyjon élted, mint a rét' ölen,
 Vésztől zavartalan kies folyam,
 Melly partain virágokat nevel,
 S jótékonyan árasztva csöppjeit,
 Körülte minden díszlik és virul.

Szerény Fáyok! fájdalmasan bucsúzunk
 Tőled, kit olly szeretve tisztelénk;
 De él reményünk: hogy ha elszakadsz is,
 Jó szivedtől feledve nem leszünk,
 S gyakorta feltünendik képzetedben,
 A tégedet hálásan tisztelő
 És vérző szívvvel elváló Patak! —

Tompa Mihály,
 bölcselked. hallg.

Közli HELLEBRANT ÁRPÁD.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Régi Magyar Könyvtár. Szerk. *Heinrich Gusztáv.* I. A székelyek Erdélyben. II. Pálos iskoladrámák a XVIII. évszázból. III. Csiksomlyói nagypénteki miszteriumok. IV. Heltai G. Esopusi meséi. — Franklin-Társulat kiadása. Budapest, 1897.

Számtalan esetben igaz lehet a példabeszéd, hogy »elég egy sütetből egy lepény«! igazsága azonban nem alkalmazható arra az esetre, a mikor régi irodalmi műveink kiadásáról van szó. Ezekből egy kiadás csak egy pásztás esővel ér fel. Az a 4—500 példány, a mennyire egy kiadás becsülhető, feliben-harmadában jut olyan kézbe, a melyikben hasznót hajt. A mai kor, a mely inkább holnap érőködik lenni, semhogy csak tegnapi is akarna maradni, szívesebben menekül ereszt alá a kelletlen csepegés elől, semhogy csak valamicskét is le hagyjon magáról mosni a modernkedés filozófiájából. Az így elmulaszthatott esőnek azután köpenyeg sem kell, hogy az idegen zöldséges kertekbe rándulhatást folytatni lehessen, hol a bürök-szagolás gyönyörűsége mellett, a bürökmagszedhetés haszna is kecsgetet. Ha bürök is, csak *exoticus* legyen! Takuljatok bazsalikom, levendula, zsálya, rozsmaring, majorána s ősanyáink több efféle keblen hordott gyimgyomjai.

Ezt a kesernyés felfogást szinte megédesíti az a »fogadj Isten«! a mivel a sajtó üdvözölte Heinrich Gusztáv vállalatát. Azt lehet mondani, kivétel nélkül úgy fogadta az egyszerre megjelent négy első füzetet, a mint csak kívánatos, hogy fogadja mindazt, a mi régibb irodalmunk alapos ismertetésére van irányozva. Mert, ismételjük, hogy az ilyen kiadásból három-négyféle még akkor sem volna sok, ha az egyik már holnap keritené a sort arra, a mi a másokban tegnap jelent meg. Kinek az egyik, kinek a másik esik inkább útjába, kezére s jó ha az is bele botlik olykor-olykor, a kinek kisebb gondja is nagyobb minthogy az ilyenek után járjon. Hadd tenyészsenek az iskolákban minél bujábban ezek a divatjokat mult fűvek, virágok, de egy-egy cseréppel legalább jusson belőlök minden kunyhó és palota ablakába is. Ha mindig mindenütt voltak volna a hol helyök van, éppen úgy mint a korinthusi oszlopfő, rég megteremhetett volna a sehol sem létező magyar építészeti styl. Különben csak csudálni lehet, hogy a leveles szín, a mit magyar kéz nem Szíhalmon épített először s annyi-féle alakban vidékenkint más-más faágból fűzve, korczolva, diszítve ma is épül, egyetlen építészünk figyelmét sem keltette fel. A falevél sok mindenre jó; tölgylevél és makk árpádkori régiséginken a rózsával, búzavirággal stb. együtt található. De hova kalandozunk! Magyar nyelvű irodalmi emlékeink, nagyobb mennyiségben az Arpádokon jóval innen

találhatók. Ezek közül is ki kívánhatná, hogy például Codexeinket, a Nyelvelméltárt, nagy közönségünk olvassa, mikor még nyelvtudósaink is csak foghegygyel csipegetik. A Régi Magyar Könyvtár nem is ezeket bolygatja, hanem a XVI--XIX. századi nyomtatott s kéziratban maradt vonzóbb olvasmányokból válogat olvasói számára.

Talán nem eléggé válogat? gondolja magában, a ki a négy első füzetet végig nézte s a következők előre hirdetett tartalmán átfutott. Elegyes biz ez a tartalom, akárcsak a koldús tarisznyáé, de mindkettőnek van egy természetes jó tulajdonsága. Amabból meg lehet határozni, hogy mivel él a falu, emeből megítélhető, hogy miféle szellemi táplálék tartotta fenn eleinket. Egy kevés haricska puliszka, barát czibere, nagyheti bőjtös eleség, husvéti himes tojás s mindenféle aszalvány. A többi közt egyéb is következik. Ha nem volna ily változatos a sorozat, hanem csak szine-java adatnék a négy évszázad irodalmának: korántsem lenne oly tanulságos és hű képe az ismerteni kívánt korszakoknak.

»A Székelyek Erdélyben« kétségtelenül legtöbbet érő poétai műve Ar. Székely Sándornak, — a mivel még azért épen nem mondunk valami sokat. Vörösmarti tagadni látszik, hogy Székely példája buzdította volna az eposzírásra. Elhihetjük neki, de az a gondolat, meg Székely eposzainál ő különbet tud teremteni, a tagadásból is kivethető. Ennek a gondolatnak a felébresztése is érdem, a mi méltó jutalmat nyert Heinrich Gusztáv gonddal irt bevezetésében.

A XVIII. századi pálos iskoladrámák sem valami egetverő dolgok, de Bayer József berek-ismerő szemei jól látták a hézagot, a hova ezek beillesztendőek. Dráma-voltukat a mi illeti, ahhoz annyiban joguk van, hogy a magok idejében azok akartak lenni, hanem Markalfra emlékeztető naturalis mondásaik furcsa színben tüntetik fel a magok idejebeli iskolák tanítóinak pedagogiai felfogását. Ily vastag húrokat, még a korábbi hegedűsök sem feszítettek kobzaikra.

Érdemes volt kiadni a Csiksomlyói nagypénteki miszteriumokat is, melyeknek jól folyó verseik egy tárgyra irányzott bibliai jellegök mellett is szép bizonyóságot tesznek a csiki barátok irodalmi munkásságáról. Azt is gyaníttatják, hogy egyébnek is kell még abban a klastromi könyvtárban rejleni. Szabó Károly emlegette, hogy ő ott pergamenre írott nagy szerkönyvek lapszélein magyar feljegyzéseket is látott. Fülöp Árpád, a miszteriumok figyelmes kiadója nagy szolgálatot tehetne az irodalomnak s nyelvtörténetnek, ha gondját ezekre is kiterjesztené.

A mit Imre Lajos, Heltainak esopusi meséi körül végzett, eddig is kár volt véka alá rejteni. Köszönet illeti a szerkesztőt, hogy nem hagyta ott, hanem első sorba állította. Az esopusi mesék is, Heltai irodalmi munkássága is oly alapos kutatót kíván, a milyennek Imre Lajos nem most mutatta magát először. Példája, módszere buzdítson másokat is, hogy azon a széles mezőn minél nagyobb előt foghassunk.

Óhajtjuk, hogy iskola és közönség a Régi Magyar Könyvtár megjelent füzeiteinek fogyasztásával fejezze ki abbéli kívánságát: jöjjenek a következők.

AD VOCEM.

Scythia. Simonyi Zsigmond a M. Nyőr 270. lapján arra emlékeztet, hogy a NyK. 25:252. lapján velem szemben azt vitatta, hogy a *régiek* a Scythia szót csakugyan Szittyának olvasták. Szívesen emlékezem, ha úgy kívánja s most is csak azt mondhatom, hogy a régiek a Scythiát nem olvasták Szittyának. Lehet, hogy Simonyi a prae-historicus régiket gondolja, mert ezek némely nyelvészeti módszer alkalmazásakor gyakran szerepelnek: én csak a XVI. XV. században élt régiekről beszélek. Székely, Heltai s a többiek scythákról, scithiaiakról, Scythiáról beszélnek és a hogy ők írták, olvasták s mondták a szót, úgy olvasta, mondta mindenki az ő írásukat egészen a Nyelvtörténeti Szótár megszerkesztése után még egy darab ideig. Azonban a tananyag feldolgozásában szorgalmatoskodó lelkek szükségesnek ítélvén Csáti Demeter döcögő verseinek orthopaedizálását, antipalaeographicus kötések alkalmazásával elsöben is zsurigító műtétet vittek véghez a szegény Scythia szón: Nosza! »prédára siető saskeselyűként« ott termett a magyarkodó orthológia is, és karma szakadtáig huzza-vonja a vélt zsákmányt, vijjogva felette a maga természete szerint. Évődésnek megjárja, tudománynak azonban — aligha.

De hogy S. szerint el ne felejtsek arra a kérdésre felelni, hogy vajon hol vette magát a *szitya* szó: ezennel megmondom. Mind prózát író krónikásaink, mind énekszerző verselőink Farkas Andrástól kezdve Göröcsöni Ambrúson s a többiekén át egész Etédi Mártonig, a Magyar Gyász és a Scythia király szerzőjeig, Scythiát írnak s mondanak. Ennek az utolsónak már lett volna módjában Szittyát írni, de nem tette. Sőt az, a ki ezt a *régiséget* megcselekedte, maga sem ragaszkodott hozzá. Ez pedig Dugonics volt, a ki a nevestől mindenestől maga alkotta Etelkájával mondatta ki legelőször a *Szittyai Magyarok* nevét Etelka-ja (1788.) első könyve 65. lapján, a hol azután 14. sz. jegyzetében csúrve-csavarva etymologizálja a Saca, Scythia szót, *száz ki-ki* értelmet tulajdonítván neki, t. i. hogy egy *scythia* száz ellenséget bír legyűrni. »Ugyanezen okból ama magyar Eleink *szittyai* magyaroknak édes-örömet mind neveztek, mind neveztettek magokat. Sőt országjokat is *Szittyiának* mondták, azt értvén általa: hogy ők olly országiak lennének, és magokat olly magyaroknak tartanák, kiknek egygyike se félne az imillyen-amollyanoktól; hanem szemébe merne nézni akárki fiának stb.« A jámbor Dugonics erőködéséből kilátszik, hogy a *Saca, scythia, száz* szavak összetimporálhatása alkottatta meg vele a *szittyai, szityia* alakokat, melyek helyett a 97. 98. lapon már megint *sciták*-at, *scitiai nyelvet* ír, a 123. lapon Scitiai magyarokról és Scitia-

beliekről szól. (Az *sc* talán csak nem *sz* még itt is?!). Mily kevésbé volt szerelmes Dugonics e régiséges alkotásaiba, abból is kitűnik, hogy 1794-ben megjelent Gyapjas Vitézei előszavában is így ír: »Kár vólt volna pedig ezen régi történetet, új világra nem hozni: mivel benne édes Eleinknek, ama régi *Scitáknak* nyomdokait láttuk. Sőt maga is ama híres-neves Medea, a kolkisi királynak hasonlíthatatlan kisaszszonya, ki ezen munkában fő-személylét mutattya, Anyai részről, valóságos *Scithiai* fajzat vala.«

Nem lehet tehát állítani, hogy Dugonics nagyra lett volna a maga csinálmányával s talán mivel maga sem kedvelte, azért nem akart tetzeni még olyan írónak sem, mint Mándy István, Anonymus fordítója (1799.) a ki Magyar Sunádja 2. lapján nagy dicsérettel említi Dugonics etymologizáló szép jegyzését, de nem megy tovább annál, hogy *Sczithát, sczithiait, Sczithiát* ír.

Az így árván maradt *szittyaiakon* aztán Virág Benedek jó szíve esett meg; 1808-ban megjelent Magyar Századaiban pártjokat fogta s örök életet biztosított számukra. »Anonymus Szittyának nevezte azt a földet, mely »nagyon kiterült hosszára és széltre... Ez szerint Szittyaiaknak tarták magokat a magyarok stb.« (4. l.) »Oh Szittyaiak!« szólítja meg Álmos a maga magyarjait (8. l.) stb. stb.

A *szittyai*, *szittyai* alakot tehát Dugonicsnak és Virágnak köszönhetjük. Etelka és a Magyar Századok népszerűsége tette őket közkeletűekké. Ezeket tudva írta Czuczor és Fogarasi a Nagy Szótárban, hogy »a *scythia* szó nálunk is régebben egészen a latin szerént ejtetett«: ma a nyelvész hatánkodás (Rechthaberei) patinával igyekszik bevonni azt a darab vasat, a minek még a kőmisz rozsdából is csak a nyelvészek feledékenysége és makrancossága révén juthat valami kevés. Úgy jártak vele mint egy néhai jó barátom a Ruchadlo-ekével, a minek a nevét annak idejében a magyar béres *rohadtó ekének* mondta. Megtetszett neki a szó hangzása s nem állította éppen, hogy a szittyák már azzal szántottak, de ősmagyságát még is hajlandó volt vitatni. Mikor aztán az eke cseh eredetéről meggyőződött, azzal fejezte be a vitát, hogy »semmit sem mondtam!«

Tudós vitatkozásaink nem szoktak ily őszinteséggel végződni. Talán ez a szóváltás sem fogja azt megérni, pedig már elég lehetne ebből a *szityegés-szotyogásból*; elég abból a furcsaságból is, hogy oly kocza nyelvész csinálmányát, a milyennek Nyelvőrök bizonyára tartják Dugonicsot, ily őskori koppantónak agnoscalják. (Oh *sc!*)

De ki tehet róla, hogy mesézik az ilyen is, meg az olyan is, a mit a felülmondott Márton Etédi (ad formam: Mat'as Devai, Pál Kenézi stb.) így foglalt versbe:

Nemzeti nyelvemet ha veszed pennára,
Ditsekszel, hogy tértél Atyáid nyomára:
Mégis magyar selymet tekercsz frantz rámára
S tántzolsz Scythia lábom idegen nótára.

Sz. Á.

REPERTORIUM.

- Abonyi Árpád.* Jön a hajnal. Rövid ism. Egyetértés 197. sz.
Abonyi Lajos. Férfi sorsa az asszony. Eredeti népszínmű 3 felv. Először adták a népszínházban ápr. 30 án. Ism. *Aba. Nemzet* 120. sz. — Magyarország 120. sz. — *l. k. Magy. Hírl.* 120. sz. — *á. b. Magy. Ujs.* 120. sz. — *b. l. Budap. Hírl.* 121. sz. — *G. J. Fővár. Lap.* 118. sz.
Ábrányi Kornél, id. Petőfi és a magyar dal. Alkotmány 184. sz.
Ábrányi Kornél emlékiratai. Ism. *Magy. Szemle* 22. sz.
Ábrányi Kornél, ifj. Madách mint költő és politikus. *Bud. Napló* 146. sz.
Alexics György. Vadrózsapör. *Ethnogr.* 279—290. l.
Alfa. A segesvári Petőfi-emlék. *Bud. Hírl.* 156. sz.
Alpáry Lajos. Az első magyarországi tudóstársaság. (1497.) *P. Hírl.* 191. sz.
Ambrus Lajos. Szeptember. Ism. *dr. Z. I. Kath. Szemle* 507. l.
Balló István. Altörjai Báró Apor Péter. (1676—1752). Csíksomlyói kath. főgymn. 1896/7 értes. 3—112. l.
Balog István. Husz esztendő. Ism. *Regőczy (Exner) Győző.* Székesfehérv. és vid. 50. sz.
Bán K. A. Pázmándi Horvát Endre Árpádja. Ism. *Magy. Szemle* 24. sz.
Baráth Ferencz. Irodalmi dolgozatok. Ism. *Rácz Lajos. Erd. Muz.* 279. l.
Bársony István. Ecce homo. Ism. *Lázár Béla. Nemzet* 145. sz.
Bartók Lajos. A szemfényvesztők. Ism. *dr. Z. I. Kath. Szemle* 508. l.
Békefi Antal. Az asszony itél. Ism. *S. E. Egyetértés* 156. sz. — *Császár Elemér. Polit. Heti Szemle* 20. sz.
Bencz János. Vajda János költészete s a magyar líra. Pancsovai főgymn. 1896/7 értes. Rövid ism. *Magy. Hírl.* 190. sz.
Benedek Elek. Magyar mese- és mondavilág. Ism. *Lázár Béla. Nemzet* 145. sz.
Beniczkyné Bajza L. Közvélemény. Rövid ism. Egyetértés 197. sz.
Beöthy Zsolt. A magyar irodalom kis tükre. Ism. *Lázár Béla. Nemzet* 186. sz.
Bölöny József. Vadvirágok. Ism. *Vasár. Ujs.* 20. sz.
Brassai Sámuel. Egyetértés 174. sz. — *Junius. Bud. Hírl.* 175. sz.
Czelesztin. A nagyváradi Elektra és más egyebek. *Magy. Ujs.* 195. sz. (gr. Rhédey Lajosról).
Déri Gyula. Forgószélben. Ism. *V. A. Orsz.-Világ* 16. sz.
Dévay Biró Mátyás. Tizparantsolátnac magarazatta. Ism. *Sz. F. Prot. Szemle* 345. l.
Domby Lajos költeményei. Ism. *Békés* 24. sz. — *K. Erzsike. Máramaros* 29. sz.
Dusovszky Mariska. Petőfi családias költeményei. Szarvasi polg. leányisk. 1896/7 értes.
Emlékezés Petőfire. (Képpel). *Vasár. Ujs.* 31. sz.
Eötvös Károly. Petőfi haláláról. *Vasár. Ujs.* 31. sz.

- Erdélyi Gyula.* Tóth Kálmánról. Új Föv. Lap. 5. sz.
Fehér Jenő. Szürkület. Ism. Vasár. Ujs. 21. sz.
Ferenczi Zoltán dr. Egy jezsuita-dráma-codex a kolozsvári r. kath. lyceumban. Erd. Múz. 316—320. 1.
Feszty Árpád. Az én parasztjaim. Ism. Lázár Béla. Nemzet 145. sz. — Hét 14. sz.
Firtinger Károly. Századelei hírlapjainkról. Grafikai Szemle 5. sz.
Fülei-Szántó Lajos. Petőfi és a székelyek. Függetlenség 211. sz.
Fülöp Árpád. A Megváltó. Drámai költemény. Ism. Ember János. Ung 23. sz.
Gál Lajos. Petőfi. Borsodm. Lapok 62. sz.
Gálffy István. Emlékezzünk régiekről. Szépirodalmi viszonyaink a század elején. Délmagyar. Közl. 163. sz.
Gárdonyi Géza. Göre Gábor tapasztalatok. Ism. Z. Gy. Nyelvőr 264. 1.
Gárdonyi G. Igazság a földön. Ism. i. Bud. Szemle 91. köt. 330—334. 1. — Lázár Béla. Nemzet 176. sz.
Géczy István. A gyimesi vadvirág. Népszinmű. Ism. Zlinszky Aladár. Nyelvőr 309—311. 1.
Gonda József. Hangulatok. Loreley. Novellák. H. M. Vásárhely, 1897. Rövid ism. Egyetértés 135. sz. — Magy. Hírl. 142. sz.
Gyarmathy Zsigáné. Régi urak, új parasztok. Ism. Császár Elemér. Polit. Heti Szemle 24. sz.
Heinrich Gusztáv. Bánkban. Collin Máté drámáiban. Philol. Közl. 509—519. 1.
Herczeg Ferencz. Szabolcs házassága. Ism. dr. Z. I. 509—513. 1.
Hevesi Sándor. A szabadság dalnoka. P. Naptó 211. sz.
Hevess Kornél. Lant és Biblia. Ism. Haber Samu. Egyenlőség 30. sz.
Hódolat Petőfinek. *bp.* P. Hírl. 211. sz.
Jékey Aladár. Apró dalok. Ism. Hét 14. sz.
Jókai Mór. De kár megvénnülni. Ism. dr. Z. I. Kath. Szemle 504—507. 1.
Jókai »főmunkája«. (Levente). Magy. Hírl. 204. sz.
Kálnay László. Jaj és kaczaj. Ism. Sz. Zs. Magy. Ujs. 119. sz. — Hét 14. sz. — Lázár Béla. Nemzet 145. sz.
Kandra Kabos. Magyar mythologia. Ism. Brassói Lap. 71. sz. — Rexa Dezső. Új Föv. Lap. 3. sz.
Kanyaró Ferencz. Néhány szó régi naptárainkról. Könyvszemle 180—183. 1.
Katona Lajos. A magyar mythologia irodalma. III. Ipolyi »Magyar Mythológiá«-ja. Ethnogr. 266—279. 1.
Kazár Emil. Össze-vissza. Ism. Lévy Mihály. Föv. Lap. 147. sz. — S. E. Egyetértés 156. sz. — Császár Elemér. Polit. Heti Szemle 19. sz. — Lévy Mihály. Alkotmány 175. sz.
Kemény Zsigmond br. összes művei. 4—6. köt. Ism. Magy. Szemle 23. sz. — Doktor Apácai. Polit. Heti Szemle 25. sz.
Kempelen Farkas. Blanche. Rövid ism. Hét 14. sz.
Kolozsváry Aladár. Arany János életéből. Mezőtúr és vid. 40. s kv. sz.
Kornai István. A jövő. Költemények. Ism. Magy. Szemle 25. sz. — Vasár. Ujs. 29. sz.
Körösi Henrik. Fiume irodalma. Magy. Tengerpart 22. s köv. sz.
Kovács Sándor. A kuruczvilág költő asszonya. Evang. egyh. és isk. 19. sz. (Petrőczy Kata Szidónia.)
Kozáry Gyula. Idealizmus az irodalomban. Ism. Róna Béla. Új Föv. Lap. 33. sz. — és Magy. Szemle 32. sz. D. Alkotmány 181. sz.
Kozma Ferencz. Petőfi szobra és a honvéd-emlék a segesvári csatatéren. Vasár. Ujs. 31. sz.
Krúdy Gyula. Üres a fészek. Ism. g. i. Magy. Szemle 28. sz. — Egyetértés 197. sz.
Kriúszelyi Erzsike. Versek. M. Sziget 1897. Ism. Vasár. Ujs. 30. sz.
Kún István gr. költeményei. Ism. F. Z. Erd. Múz. 330—332. 1.
Kuun Géza gr. Költő s a nemzeti nyelv. Föv. Lap. 140. sz.
Lampérth Géza. Első könyvem. Ism. Vasár. Ujs. 25. sz. — Szabados

- Sándor. Egyenlőség 126. sz. — Lázár Béla. Nemzet 176. sz. — Magy. Szemle 28. sz. — O. L. Alkotmány 168. sz. — S. E. Egyetértés 197. sz. — K. Erzsike Máramaros 29. sz.
- Lendvai Miklós.* Petőfi Sándor Temesvárott. Délmagyar. Közl. 175. sz.
- Leövey Klára* (1821—1897.) (Képpel). Vasár. Ujs. 18. sz.
- Lilla gyűrűje.* Magy. Hírl. 190. sz.
- Makkay József.* Vetési Albert veszprémi püspök. Magy. Sion 498—515. l.
- Malcomes Béla br.* Napról napra. Költemények. Ism. Vasár. Ujs. 24. sz. — Lázár Béla. Nemzet 176. sz.
- Mikszáth Kálmán.* Kisértet Lublón. Ism. dr. Z. I. Kath. Szemle 513. l.
- Morvay Győző.* Magyarázó tanulmány az Ember Tragédiájához. Ism. Hartmann János. Magy. Szemle 20. sz. — Zlinszky Aladár. Nyelvőr 217—220. l. — Róna Béla. Orsz.-Világ 16. sz. — Rakodczay Pál. Színészek Lapja 19. sz.
- Neumayer K. Dezső.* A Karassó mellől. Ism. O....k J. Kath. Hitvéd. folyóir. 141. l.
- Palágyi Lajos.* Petőfi Sándor síremléke. Magy. Génusz 31. sz.
- Pekár Gyula.* Hatalom. Ism. Dr. Lázár Béla. Nemzet 197. sz.
- Pekár Gy.* Az aranykeztűs kisasszony. Ism. Csendes Aladár. Nyelvőr 262. l. — Dr. Lázár Béla. Nemzet 197. sz.
- Perényi József.* Szemere Miklós élete. Ism. Junius. Bud. Hírl. 183. sz. — Igricz. P. Napló 135. sz.
- Petőfi családja.* P. Napló 212. sz.
- Petőfi életrajzához.* 1848/9. Tört. Lapok 1. sz.
- Petőfi halála.* Egyetértés 210. sz. — Brassói Lapok 87. sz.
- Polevkovics Gustav.* Matthias Bél. Evang. Glocke. 7. s köv. szám.
- Polgár Géza.* Jókainál. Muraköz 22. sz.
- Porsche Vilmos.* Millennium. Ism. y. Torontál 113. sz.
- Pósa Lajos.* Édes anyám. Ism. ó—s. Bud. Szemle 90. köt. 461—467. l.
- Magy. Szemle 19. sz. — Lévy Mihály. Föv. Lap. 147. sz. és Alkotmány 175. sz. — Lázár Béla. Nemzet 176. sz.
- Püspöky Graczián.* Epizódok Kisfaludy Sándor életéből. Egyetértés 180. sz.
- Rápsági.* Közönyös költészet. Magy. Szemle 29. sz.
- Régi magyar könyvtár I—IV.* Ism. Kardos Albert. Philol. Közl. 556—562. l. — Kalmár Elek. Nyelvőr 259—262. l.
- Regőczi (Exner) Győző.* Szerelmem könyve. Ism. ifj. Téglás Gábor. Erd. Múz. 335. l. — y. Torontál 113. sz.
- Répassy János.* Ujabb költemények. Ism. T. Pelikán Kr. Kath. Hitvéd. folyóir. 237. l.
- Révész Kálmán.* Czeglédi István származása és családi viszonyai. Protest. Szemle 6. füz.
- Riedl Fr.* A magyar irodalom főirányai. Ism. Lázár B. Nemzet 186. sz.
- Róna Béla.* A Fanni hagyományai költőjéről. Uj Föv. Lap. 1. sz.
- Róna Béla.* Kemény Zsigmond. Uj Föv. Lap. 24. sz.
- Róna Béla.* Petőfi-kultusz. Uj Föv. Lap. 35. sz.
- Róna Béla.* Az ujjabb magyar irodalom. 1897. Rövid ism. Egyetértés 135. sz.
- Rupp Kornél.* A Ráday-könyvtár. Könyvszemle 173—180. l.
- Sándor Aladár.* Küzdelem mindhalálig. Ism. dr. Z. I. Kath. Szemle 513—516. l.
- Sárosy Gyula* egy ismeretlen verse. Közl. Lector. Vasár. Ujs. 29. sz.
- Silberstein Adólf.* Kóbor Tamás. P.-Lloyd 135. sz. reg.
- Sörös Pongrácz.* Verancsics és Forgách Simon. Magy. Sion 408—416. l.
- Szabó K. és Hellebrant Á.* Régi Magyar könyvtár III. köt. Ism. dr. Bartha József. Kath. Szemle 517—520. l.
- Szana Tamás.* Markó Károly kéziratai. Magyarország 159. sz.
- Szántó Kálmán.* Alkonyat. Rövid ism. Egyetértés 197. sz.
- Szavay Gyula.* Ujjabb költemények. Ism. Hét 14. sz.
- Sziklay János.* A szerelem apostolai. Ism. dr. Z. I. Kath. Szemle 516. l.
- Szomaházy István.* Biarritz és Tsa. Ism. Hét 14. sz.

- T. K. E.* A segesvári Petőfi emlékszóbor. Alkotmány 182. sz.
Tenus Tivadar. Megosztott szerelem. Rövid ism. Magy. Hírl. 190. sz.
Thury Zoltán. Bolondok. Ism. Hét 14. sz.
Török Konstant. Br. Orczy Lőrincz költészetének ethikus természete.
 Ism. Dr. Zlinszky Aladár. Philol. Közl. 572—575. l.
Tóth Béla. Úttalanul. Hátrahagyott versei. Ism. ó. Bud. Hírl. 174. sz. —
 Magy. Szemle 26. sz.
Ürmössy Lajos. A Petőfi szobor leleplezése. Nemzet 211. sz.
Váczy János. A Kísfaludy-társaság. Vasár. Ujs. 23. sz.
 Vadvirágok. Máramaros 30. sz. (Népdalokról).
Vargha Gyula. A boszuló kard. Ism. Magy. Hírl. 149. sz.
Vargyas Endre. Gyöngyök Pázmány P. összes műveiből. Ism. X. Magy.
 Sion 444. l.
Vass Tamás. Emlékek. Költemények. M. Vásárh. 1896. Ism. F. Z. Erd.
 Múz. 332—335. l.
Végh Arthur. Tanulmányok. Ism. Rác Lajos. Erd. Múz. 280. l.
Zempléni Árpád. Uj versek. Ism. Róna Béla. Föv. Lap. 155. sz. — Lázár
 Béla. Nemzet 176. sz. — y. Torontál 113. sz. — Egyetértés 135. sz. — Magy.
 Szemle 24. sz.

Összeállította : HELLEBRANT ÁRPÁD.

Igazítás. Folyóiratunk előbbi füzeteibe több értelemzavaró sajtóhiba csuszott be. Így a 63. lapon a 3. és 4. jegyzet egymással föl van cserélve. A 70. lap 8. jegyzetében: Kr. T. Ewethpelychnel helyett Ewethpelyehnel, 72 l. felülről 22 sor: thanycha ht. thaniycha; 32 s. keetzer ht. kectzer; 213. l. 23. s. Ihol ht. Ihon, 25 s. ydeje ht. ydeye; 214 l. 19 s. Eleozzer ht. Eleozzeor, 25 s. Wyiadwal ht. Wyaydwal; 215 l. 5. s. Kyssel ht. Kysseel, 217 l. 17 s. yaachwnk ht. yaacchwnk, 27 s. ily ht. illy, ingherely ht. ingherly; 218 l. 9 s. Thawozzal ht. Thaavozzal; 222 l. 23 s. yaacham ht. yaaccham olvasandó.

